

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА ТУРИЗМА

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА РЕГИОНАЛНОТО
РАЗВИТИЕ И БЛАГОУСТРОЙСТВОТО

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА ТРАНСПОРТА

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА ОКОЛНАТА СРЕДА
И ВОДИТЕ

Национална комисия на
Република България за
ЮНЕСКО

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
Областна администрация
Бургас

ОБЩИНА
НЕСЕБЪР

НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ
ЗА НЕДВИЖИМО
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

КАЛЧАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

CENTRE
FOR UNDERWATER
ARCHAEOLOGY
SOZOPOL, BULGARIA

ЦЕННОСТИ И АТРИБУТИ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР

2026
2045

Ценности и атрибути на културното наследство на Старинен град Несебър

© Министерство на културата, Министерство на външните работи, Министерство на туризма, Министерство на регионалното развитие и благоустройството, Министерство на околната среда и водите, Министерство на транспорта и съобщенията, Национална комисия за ЮНЕСКО – България, БНК на ИКОМОС, Областна администрация Бургас, Община Несебър, Национален археологически институт с музей при БАН, Национален институт за недвижимо културно наследство, Център за подводна археология, Дирекция за национален строителен контрол, 2026

ISBN.....

Снимка на корицата: Фрагмент от църквата „Старата Митрополия“ (2023)

СЪДЪРЖАНИЕ

1. КОНТЕКСТ	4
1.1. Изключителна световна стойност, ценности и атрибути	4
1.2. Защо е необходима идентификацията на ценностите и атрибутите?	5
2. ЦЕННОСТИ И АТРИБУТИ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР	7
2.1. Кратко обобщение	7
2.2. Идентификация на ценностите (стойности) и атрибутите на културното наследство на Старинен град Несебър	9
2.3. Пластовете на Изключителната световна стойност на Старинен град Несебър	17
1-ви пласт на ИСС: „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”	17
Специфичен атрибут: Археологическото наследство на суша като материално свидетелство за ранните исторически пластовете на града	20
Специфичен атрибут: Подводното наследство – Потънали фортификация и пристанища - свидетелство за историческата адаптация на жителите с отстъпващото крайбрежие	25
Специфичен атрибут: Религиозни сгради като материални маркери на историческите пластовете на града	31
Специфичен атрибут: Жилищната архитектура от XVIII–XIX век като специфичен носител на възрожденския пласт	35
Специфичен атрибут: Обществени и стопански съоръжения като материални свидетелства за историческите пластовете на града	38
Обобщени качествени атрибути: Многопластова и хармонична градска тъкан – синтез на човешка дейност и природен контекст	42
2-ри пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството”	44
Специфичен атрибут: Хронологична и типологична рамка на религиозните сгради	46
Специфичен атрибут: Църкви от Търновско-несебърската школа във византийски стил	55
Специфичен атрибут: Стенописна украса като израз на художествената и духовна идентичност на несебърските църкви	57
Специфичен атрибут: „Графити с изображения на кораби, животни, птици и графити с надписи (лични имена и години)“	60
3-ти пласт на ИСС: Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил	61
Специфичен атрибут: Несебърската възрожденска къща в контекста на балканската, черноморската и източносредиземноморската жилищна традиция	64
Специфичен атрибут: Несебърските къщи от XVIII–XIX век като носители на историческата идентичност на града	66
Специфичен атрибут: Традиционна улична мрежа като носител на историческата урбанистика	78
Специфичен атрибут: Конструктивна система и особености на несебърската възрожденска къща	82
Специфичен атрибут: Градският ансамбъл и историческият градски пейзаж	85
Обобщени качествени атрибути: Хармонична градска тъкан – съчетание на архитектура, природа и атмосфера	88
3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	91

1. КОНТЕКСТ

1.1. Изключителна световна стойност, ценности и атрибути

Изключителна световна стойност

Обектите на световното културно и природно наследство се признават и опазват въз основа на тяхната Изключителна световна стойност (ИСС). Съгласно Ръководните насоки за прилагане на Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство (1972), публикувани през 2005 г., ИСС представлява *„културна и/или природна значимост, която е толкова изключителна, че надхвърля националните граници и има общочовешко значение за настоящите и бъдещите поколения“* (UNESCO, 2005). Поради това нейното дългосрочно и ефективно опазване е от първостепенно значение за международната общност като цяло.

Както подчертава Йокилехто (2006), именно изискването за ИСС отличава обектите на световното наследство от тези с национално или местно значение. Той акцентира, че *„ИСС не следва да се разбира като статично или само описателно качество, а като резултат от аналитичен и сравнителен процес, при който се идентифицират теми от универсален характер, проверява се представителността на обекта в съответния културно-исторически контекст и се гарантира наличието на адекватна система за управление“*. (Jokilehto, 2006)

Ценности

Изключителна световна стойност се основава на ценностите, които се приписват на дадено наследствено място. Съгласно формулировката в Речника към „Насоки и инструментариум за оценки на въздействието в контекста на световното наследство“: *„В контекста на опазването на наследството ценностите се определят като качествата, поради които дадено място се счита за значимо и заслужаващо защита за настоящите и бъдещите поколения“* (UNESCO I. I., 2022). Ценностите се формират в резултат на социални и културни процеси и могат да се възприемат по различен начин от различни групи или поколения. Обикновено едно наследствено място притежава множество ценности – естетически, архитектурни, исторически, археологически, социални, духовни, екологични, биологични и други.

ЮНЕСКО прави важно разграничение между Изключителната световна стойност и т.нар. други наследствени ценности. Последните включват ценности, които даден обект може да притежава в допълнение към ИСС. Тези ценности не поддържат пряко ИСС, но могат да имат естетическа, историческа, научна, социална или друга значимост и следва да бъдат отчетени в процесите на планиране и управление. (UNESCO I. I., 2022)

Ценностите, независимо дали са свързани пряко с ИСС или с други равнища на значимост, не съществуват абстрактно. Те се възплъщават и стават разпознаваеми чрез атрибутите на наследственото място. Според пара 82 на Ръководните насоки за прилагане на Конвенцията за световното наследство, атрибутите *„демонстрират изключителна световна стойност“* на обектите, вписани в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО и присъстват по категоричен начин в Декларацията за ИСС. (UNESCO, 2023)

Атрибути

Атрибутите са елементите, които предават ценностите и позволяват тяхното разбиране. Съгласно Ръководните насоки за прилагане на Конвенцията за опазване на световното наследство (1972) атрибутите могат да бъдат материални – като сгради, структури, материали, форми, планови схеми и ландшафтни характеристики, но и нематериални – като функции, традиционни употреби, социални и религиозни практики, визуални и духовни връзки, както и асоциации и отношения, отразени във физическите елементи на обекта (UNESCO, 2023) (UNESCO I. I., 2022). Една от важните им характеристики е, че те могат да бъдат картографирани, което подпомага процеса на стратегическо и устройствено планиране.

За обектите културно наследство атрибутите включват не само отделни обекти или ансамбли, но и градоустройствени структури, аграрни процеси, строителни техники и визуални отношения, докато за природните обекти те могат да бъдат специфични ландшафтни характеристики, местообитания, ключови видове, екологична цялост и жизнеспособност на популациите. Съвременните документи на ЮНЕСКО подчертават, че именно атрибутите, както и взаимодействията между тях, следва да бъдат фокус на всички действия по опазване, консервация и управление. Ясното разбиране на атрибутите, които изразяват ИСС, е критично за дългосрочната защита на обектите на световното наследство, а тяхното пространствено разпределение и защитни изисквания следва да формират границите на обекта и съответните управленски мерки (UNESCO, 2023) (UNESCO I. I., 2022)

Атрибутите се свързват пряко с концепциите за автентичност и цялост (Jokilehto, 2006), които са важни за разбирането и оценката на културното наследство. Автентичността показва доколко един обект или място е запазило своята истинска същност. Целостта се отнася до това доколко мястото е запазено като цяло – дали всички важни елементи са налични и дали между тях съществува логична и функционална връзка. Тя помага да се разбере как отделните части работят заедно и как допринасят за общото значение на обекта.

Автентичността на атрибутите трябва да бъде запазена, за да се защити ценността на обекта на световното наследство. В Ръководните насоки (2023) са подчертава, че *„В зависимост от вида на културното наследство и неговия културен контекст може да се приеме, че обектите отговарят на условията за автентичност, ако техните културни ценности (както са признати в предложените критерии за номиниране) са точно и достоверно изразени чрез различни атрибути“* и са опазени адекватно. (UNESCO, 2023)

1.2. Защо е необходима идентификацията на ценностите и атрибутите?

Идентифицирането на ценностите и атрибутите е важно не само като аналитично упражнение, но и като основен компонент на ефективното управление на наследството. Този процес изяснява значението на обекта световно наследство, като същевременно е основа за неговото ефективно управление и опазване. Без ясно разбиране кои са ценности на обекта на световно наследство и кои конкретни атрибути изразяват неговата изключителна световна стойност (ИСС), не е възможно да се формулират адекватни политики, регулации и управленски решения.

Ръководните насоки за прилагане на Конвенцията подчертават, че всички планирани намеси, инвестиционни намерения и политики за развитие следва да бъдат оценявани спрямо атрибутите, които носят ИСС и другите наследствени ценности на обекта (UNESCO, 2023).

Идентификацията на ценностите и атрибутите подпомага за:

- ясно определяне на това какво следва да бъде защитено;
- балансиране между опазване и развитие¹;
- осигуряване на съгласуваност между местни, национални и международни политики;
- ефективен мониторинг на състоянието на обекта и отчитане пред Комитета за световно наследство.

В този смисъл връзката между Изключителната световна стойност, ценностите, атрибутите и мерките за опазване представлява основата на съвременния, ценностно ориентиран подход към управлението на обектите на световното наследство. Прецизното им идентифициране спомага за разработването на адекватни политики (вкл. Стратегически документи) за опазването на изключителната световна стойност (ИСС) обектите, вписани в Списъка на световното културно и природно наследство и гарантира тяхното дългосрочно съхраняване за бъдещите поколения.

Процесът на идентификация на ценностите и атрибутите се основава на официално признатите документи на системата на световното наследство, включително Декларацията за Изключителна световна стойност, номинационното досие за вписване, оценките и препоръките на ИКОМОС, решенията на Комитета за световно наследство, както и на последващи доклади от реактивни мониторинги и консултативни мисии. Допълнителни източници са научни изследвания, монографии, специализирани статии и национални стратегически и устройствено-планови документи.

В случая на обекта „Старинен град Несебър“ идентификацията на ценностите и атрибутите се основава на Ретроспективната декларация за ИСС (2010), номинационното досие за вписване, оценките на ИКОМОС във връзка с номинацията, решенията на Комитета за световно наследство, включително решението относно малката промяна на границите на обекта (2023), докладите от реактивните мониторинги и консултативните мисии (2017, 2018, 2023), мониторинговите доклади на Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН, 2018) (НИНКН, 2020). „Общия план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър“ (1982), както и научни публикации. Вzeti са под внимание и препоръките на ИКОМОС към целия набор от документи, неразделна част от които е настоящия, а именно „Споделена визия за Старинен град Несебър. Опазване на изключителната световната стойност“ (2026-2045).и пътна карта към нея.

Този подход е в пълно съответствие с препоръката на ИКОМОС за използване на уеднаквени и ясно дефинирани понятия за ценности, атрибути, автентичност и цялост, както са формулирани в международно признатите документи на ЮНЕСКО и нейните консултативни органи.

¹ Понятието „баланс“ в смисъла, вложен в Декларацията от Будапеща (2002) и Policy Document on World Heritage and Sustainable Development (2015), а именно – като интеграция и хармонизация между опазването на ИСС и процесите на устойчиво развитие, при изричното условие, че ИСС не се компрометира.

2. ЦЕННОСТИ И АТРИБУТИ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР

2.1. Кратко обобщение

Старинен град Несебър е разположен на скалист полуостров на централната зона на Западното черноморско крайбрежие, южно от края на Стара планина и нос Емине. Той е изключителен феномен с богата история, култура и архитектура, като наследството му е *"уникален пример за синтез на вековна човешка дейност в сферата на културата"* (ДИСС, 2010). Географското му положение е предопределило неговото развитие като оживен търговски и културен център през Античността, Средновековието и Възраждането.

В дълбоката културна стратиграфия на Старинния град Несебър присъстват следи от различни исторически периоди, което е отразено в „Общия план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър“ (1982) (фиг.1) и в ДИИС: *„многобройни цивилизации са оставили своите осезаеми следи в една хомогенна цялост“* (ДИСС, 2010) Първите следи от човешко присъствие на територията на днешния Несебър датират от късната бронзова или ранната желязна епоха, когато полуостровът е бил обитаван от траките. Според древна легенда името Месамбрия произлиза от името на тракийски владетел - Мелсас и тракийската дума за град – „брия“. Артефакти, останки от къщи и вероятно най-ранната отбранителна система трябва да бъдат отнесени към тракийското присъствие на полуострова. Към този период са датирани и две пристанищни акватории около полуострова.

През VI век пр. Хр., гърците основават колония на полуострова, която бързо се превръща във важен център на търговията и културно взаимодействие в региона. Останките от този период свидетелстват за високото ниво на градското планиране и архитектура, характерно за развитите центрове на античния свят. Безспорно една от най-важните причини за просперитета на Старинния град са неговите добри пристанища, защитаващи корабите от опасните черноморски ветрове и покровителстващи търговията и риболова. От римския поет Овидий знаем, че Месамбрия е имала повече от едно пристанище. Към този период са датирани културни ценности, разкрити на сушата (крепостни стени, храмове, посветени на Зевс и Аполон; елинистически жилища; съоръжения и др.) и в акваторията на полуострова – (останки от потопена отбранителна система и пристанищни вълноломи.

След като попада под римско управление през 72 г. пр.н.е., Месемврия продължава да се развива в значим културен и търговски център по Черноморието. Градът е свидетел на разцвет на изкуствата и занаятите, като същевременно укрепва своята отбранителна система. С превръщането на Константинопол в столица на Римската империя, Месемврия продължава да играе важна роля в културния и религиозен живот на региона, поддържайки тясна връзка с византийската столица.

Градската тъкан е органично съчетание от различни исторически епохи, като всяка от тях е оставила своя неповторим отпечатък. Античната планировка, характеризираща се с централна ос и ортогонална мрежа от улици, е модифицирана през Средновековието с появата на нови църкви и обществени сгради (Иванчев, 1957). Проследяват се леки уплътнения и промени във времето, но основните черти на тази структура са запазени до наши дни.

Най-представителните образци, построени през Средновековието са няколко църкви с богата фасадна пластика и интериорна стенописна украса, свидетелствайки за религиозния живот и културния разцвет на града. Представителни образци по отношение на пластичната фасадна украса, датирани предимно в периода XIII-XIV век, са построени в т. нар. Търновско-несебърски стил с византийски влияния като църквите „Св. Иван Алитургетос“; „Св. Михаил и Гавраил“; „Св. Параскева“; „Пантократор“ (Св. Никола), в по-малка степен са „Св. Стефан“ (Новата Митрополия); и „Св. Тодор“, част от които са запазени в руинен вид.

От началото на XVIII в. са построени няколко църкви, които прекъсват традицията на Търновско-несебърски стил и се отличават с по-скромна архитектура и художествена украса. Тези църкви са оценени като „не притежаващи особена стойност“ и са разрушени в средата на XX в. (по време на социалистическия режим), при прилагането на регулационен план.

Всички църкви са загубили първоначалните си автентични функции с изключение на църквата „Успение Богородично“, която е единствената действаща на полуострова. Тя се намира в североизточната част на полуострова и е част от ИСС на Старинния град Несебър.

Периодът на Възраждането в България бележи подем в стопанския живот на града, което създава предпоставки за появата на характерната за Несебър народна жилищна архитектура. Къщите на полуострова са разновидност на т.нар. черноморска къща, но притежават и локална специфика. Общо 90 къщи са със статут на недвижимо културно наследство в съответствие със Закона за културното наследство, построени основно през XVIII и XIX век, като единични представители са продължили традицията и през XX век.

Несебър притежава и други наследствени културни ценности, които подкрепят и/или допълват ИСС на обекта на световното наследство. Тези обекти са със статут на недвижима културна ценност в съответствие със Закона за културното наследство и имат историческа, архитектурна. Повечето от тях са разположени в границите на световната ценност, включително турската баня (в близост до северния бряг на полуострова), чешмата (до Старата митрополия) и някои от вятърните мелници (до църквата „Св. Богородица Елеуса“ и на провлака). Третата мелница е разположена в охранителната зона на обекта от Световното наследство Тези съоръжения, датиращи от османския период, заедно с, както и останалите три вятърни мелници, свидетелстващи за разнообразната производствена дейности на местното население. Едната от тези вятърни мелници е загубила статута си на културна ценност.

Несебър е не само архитектурна ценност, но и жива памет на човешката цивилизация. Градът е свидетелство за непрекъснатостта на живота и културата през вековете. Неговото културното наследство е *"уникален пример за синтез на вековна човешка дейност в сферата на културата"* (ДИСС, 2010), поради което през 1983 г. е включен в списъка на ЮНЕСКО за световно наследство на основание критерии (III) и (IV). На фиг.1 е показан Общ план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър (1982), изготвен във връзка с номинационното досие за вписване на обекта като световно наследство. В него са отразени груповата НКЦ, както и единичните НКЦ, в т.ч.: подводното наследство и историческия период, към който принадлежат.

Фиг. 1. Общ план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър (1982 г.)

2.2. Идентификация на ценностите (стойности) и атрибутите на културното наследство на Старинен град Несебър

Настоящата детайлна идентификация на ценностите и атрибутите, чрез които се изразява Изключителната световна стойност (ИСС) на обекта „Старинен град Несебър“, надгражда анализите, представени в проекта на Споделената визия за бъдещето на „Старинен град Несебър“. Основната цел е по-ясно формулиране, специфициране и структуриране на атрибутите, така че те да могат ефективно да послужат за картографиране, управление, мониторинг и опазване на ИСС.

Методологията за извеждане на ценностите на световното наследство на Несебър, свързаните с тях атрибути и идентификация на основните пластовете на ИСС на Старинен град Несебър е разработена съобразно предложенията и методологичните насоки на ИКОМОС, съдържащи се в оценките на номинационното досие, последващите оценки и консултативни мисии, както и в ръководните документи на ЮНЕСКО и ИКОМОС и е представена на фиг. 2. Идентифицираните ценности представят качествени характеристики, доказващи особената значимост на наследството на Старинния град за настоящите и бъдещите поколения.

Методологична забележка относно използваната терминология

В рамките на настоящия анализ са използвани термините „общи“ и „колективни“ атрибути като работни аналитични категории, въведени с цел структуриране, картографирането и управлението на атрибутите, чрез които се изразява ИСС на обекта. Този подход е съобразен с методологичните насоки на ЮНЕСКО и ИКОМОС за анализ на ценности и атрибути.

Под „общи атрибути“ в настоящия документ се разбират основни тематични групи културно наследство, съставени от единични недвижими културни ценности с ясно разпознаваем и доказуем самостоятелен принос към ИСС.

Под „колективни атрибути“ се разбират ансамблови и тъканни носители на ИСС, чиято стойност не се изразява чрез отделните обекти, а произтича от тяхната съвкупност, пространствената организация, взаимовръзки и взаимодействие с градската структура и природната среда.

Наред с това анализът отчита и наличието на обобщени качествени атрибути (general attributes по смисъла на ИКОМОС), като „хармонична и хомогенна цялост“, „архитектурен облик“, „атмосфера“ и „развиващ се и жизнен градски организъм“. Тези качества, които изразяват тези атрибути, не се локализируют в единични елементи, а възникват в резултат на взаимодействието между общите и колективните атрибути и са отчетени при анализа на специфичните характеристики и предефинирането на пластовете на ИСС.

Структуриране на атрибутите

С цел по-голяма аналитична яснота и управленска приложимост атрибутите са организирани в кохерентна йерархична система, включваща „общи“, „колективни“, „специфични“ и „обобщени качествени“ атрибути. Заедно тези категории осигуряват ясна рамка за идентифициране, анализиране, картографиране и управление на атрибутите, които изразяват Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“.

Общи атрибути:

В контекста на „Старинен град Несебър“ към общите атрибути се отнасят археологическото наследство (вкл. подвода), както и църквите от Късната античност, Средновековието и Възраждането. Тези групи културни ценности се характеризират с ясно дефинирани индивидуални характеристики и със специфичен, доказуем принос към ИСС на обекта като цяло.

Колективните атрибути

Колективните атрибути намират своето проявление на ансамблово и градско ниво и са неразривно свързани с възприемането на Старинния град като хармоничен и хомогенен исторически градски ансамбъл. Те се използват като основа за картографиране и управление на по-широки пространствени единици и зони..

Специфичните атрибути

Специфичните атрибути конкретизират и материализират общите и колективните атрибути на Изключителната световна стойност. Те представляват реалните физически носители на ИСС и включват единични недвижими културни ценности (ЕНКЦ), вписани в декларацията за Изключителната световна стойност (ДИСС), номинационното досие, публичния регистър (ПР) регистър на Националният институт за недвижимо културно наследство (НИНКН).

Специфичните атрибути имат доказуема връзка с ИСС и могат да бъдат ясно локализиранни, документирани и проследявани във времето.

В контекста на „Старинен град Несебър“ специфичните атрибути включват, но не се изчерпват с:

- ✓ отделни участъци от крепостните стени и подводните фортификационни структури;
- ✓ конкретни археологически останки от различни исторически периоди;
- ✓ църквите и техни архитектурни и художествени елементи;
- ✓ възрожденските къщи, както и характерни конструктивни и пространствени решения (каменни приземия, дървени еркери, покривни конструкции);
- ✓ елементи на историческата улична мрежа и публичните пространства.

Тези атрибути са основа за детайлна документация и анализ (включително GIS-базирани системи) и служат за оценка на автентичността и цялостността, мониторинг на състоянието на опазване, формулиране на консервационни мерки и анализ на въздействията при планирани интервенции.

■ **Обобщени качествени атрибути**

Обобщени качествени атрибути отразяват нематериални и синтетични характеристики, които определят цялостното въздействие и разпознаваемост на обекта като носител на Изключителна световна стойност.

Към тази категория се отнасят качества като:

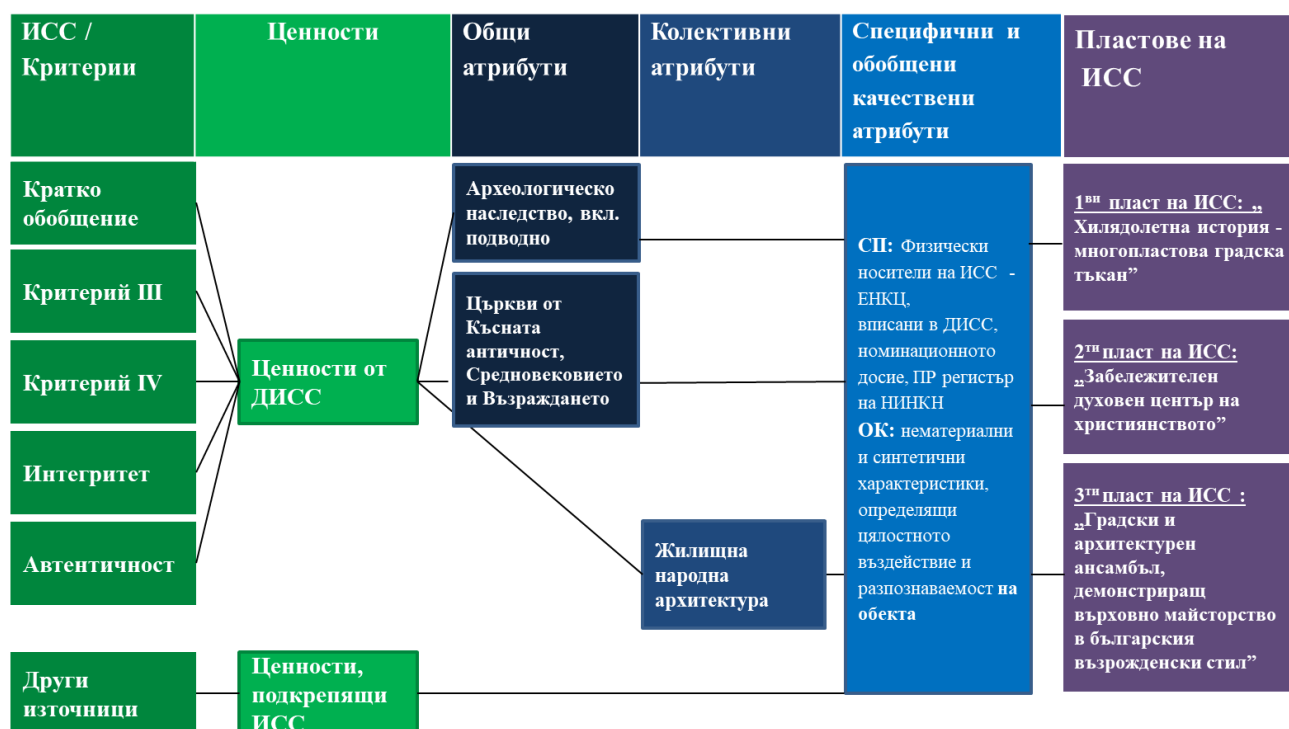
- ✓ високото качество на историческата градска среда;
- ✓ хармоничната и хомогенна градска тъкан;
- ✓ ясно разпознаваемият архитектурен облик;
- ✓ специфичната историческа атмосфера на Старинния град;
- ✓ характерът на Несебър като жив и развиващ се исторически градски организъм.

Тези атрибути функционират като интегративен аналитичен инструмент, осигуряващ връзка между материалните носители на ИСС и тяхното възприемане и управление в съвременния градски контекст.

Въз основа на тази структурирана система от общи, колективни, специфични и обобщени качествени атрибути са дефинирани основните пластове на Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“, които обединяват атрибутите в концептуални слоеве на значение и осигуряват тяхното цялостно интерпретиране, картографиране и управление.

- *1^{ви} пласт на ИСС: „Хилядолетна история - многопластова градска тъкан“;*
- *2^{ти} пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството“;*
- *3^{ти} пласт на ИСС: „Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил“.*

Следващата диаграма е онагледява концептуалната рамка за връзката между критериите за включване, ценностите, типовете атрибути и пластовете на Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“. С цел тази рамка да бъде превърната в работещ аналитичен и управленски инструмент, в Таблица 1 тя е разгърната чрез подробна идентификация и съпоставяне на конкретните общи, колективни, специфични и обобщени качествени атрибути с отделните критерии, ценности и пластове на ИСС.

Фиг. 2. Концептуална рамка за връзката между критериите за включване, ценностите, типовете атрибути и пластовете на Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“ (2025)

Таблица 1 представя систематизиран синтез на връзките между ценностите, атрибутите и пластовете на Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“, съобразени с критериите за включване в Списъка на световното наследство. Тя илюстрира йерархичната и функционалната организация на общите, колективните и специфичните атрибути в рамките на концептуалните пластове на ИСС, като същевременно служи като ефективен инструмент за аналитично обобщение, картографиране, управление и мониторинг на обекта.

Тази таблица помага да се осмисли сложността и многопластовостта на културното наследство на Несебър, като осигурява стабилна основа за вземане на информирани управленски решения и подкрепя съхраняването на уникалната идентичност и автентичност на града за настоящите и бъдещите поколения.

ИСС / Критерии	Ценности	Общи атрибути	Колективни атрибути	Специфични атрибути / Обобщени качествени атрибути	Компоненти/ пластове на ИСС
Кратко обобщение	„Старинният град Несебър е уникален пример за синтез на вековните човешки дейности в сферата на културата “	Археологическо наследство (вкл. подводно)	x	“Градската структура съдържа елементи от второто хилядолетие преди Христа, от Античността и Средновековието.”	1^{ва} пласт на ИСС: <u>„Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”</u>
		Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането	x	„Средновековната религиозна архитектура, модифицирана чрез налагането на традиционните византийски форми, илюстрира декоративното керамично изкуство и характерната стенописна украса за тази епоха. “	
		x	Жилищна народна архитектура	„народната жилищна архитектура “	
		x	x	„осезаеми следи в една хомогенна цялост, която хармонично се вписва в природата“	
	„Различните етапи на развитие на народната жилищна архитектура отразяват етапите в развитието на архитектурния стил на Балканите и в целия регион на Източното Средиземноморие.“	x	Жилищна народна архитектура	„Различните етапи на развитие на народната жилищна архитектура в развитието на архитектурния стил на Балканите и в целия Източносредиземноморски регион“	3^{ти} пласт на ИСС : <u>Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил</u>
	Градът е служил в продължение на хиляди години като забележително духовно огнище на християнската култура.	Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането	x	„Средновековната религиозна архитектура, модифицирана чрез налагането на традиционните византийски форми, илюстрира декоративното керамично изкуство и характерната стенописна украса за тази епоха “	2^{ти} пласт на ИСС: <u>„Забележителен духовен център на християнството”</u>
Критерий III	„Старинният град Несебър е изключително свидетелство за многопластово културно и историческо наследство “	Археологическо наследство (вкл. подводно)	x	„... археологически структури от II хил. пр. Хр., черноморска гръцка колония със съхранени останки от укрепления, елинистическа вила ...,”	1^{ва} пласт на ИСС: <u>„Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”</u>
		Църкви от Късната античност,	x	„религиозни сгради от Античността, запазени църкви от Средновековието (някои от тях	

		Средновековието и Възраждането		запазени само като археологически структури).“	
		х	х	„развиващ се и жизнен градски организъм“	
	“Несебър многократно е доказал своето историческо значение като граничен град”	Археологическо наследство (вкл. подводно)	х	Останки от крепостни стени	
	“...забележителен духовен център на християнството в продължение на хиляди години.”	Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането	х	„ религиозни сгради от Античността, запазени църкви от Средновековието (някои от тях запазени само като археологически структури) “	
Критерий IV	„Резултат от синтез на многовековна човешка дейност, която е свидетел на значими исторически периоди”	х	х	„синтез на многовековна човешка дейност“	2 ^{та} пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството”
	“Старинният град Несебър е уникален пример за архитектурен ансамбъл със запазена българска възрожденска структура,...”	Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането	х	“средновековна религиозна архитектура с богата пластична и полихромна фасадна декорация под формата на керамична украса, характерни за периода”	3 ^{та} пласт на ИСС : Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил
	“...различните етапи в развитието на характерната народната жилищна архитектура, които свидетелстват за върховното владение на архитектурата на Балканите, както и на Източно-Средиземноморския регион.”	х	Жилищна народна архитектура	„Народната архитектура на градския ансамбъл, доминиран от средновековните църкви и археологическите структури, заедно с уникалния крайбрежен релеф, се съчетават, за да създадат висококачествена градска тъкан.“	2 ^{та} пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството”
		х	Жилищна народна архитектура	„Архитектурен ансамбъл със запазена българска възрожденска структура”	3 ^{та} пласт на ИСС : Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил
Интегритет		Археологическо наследство (вкл. подводно)	х	„...доказателства за многобройните културни пластове – от II хил. пр. Хр. до наши дни. “	1 ^{ва} пласт на ИСС: „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”
Автентичност		х	х	традиционната урбанистична структура на града, архитектурния му облик и атмосферата му	3 ^{та} пласт на ИСС: Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в

Други източници	Ценности, подкрепящи ИСС	Общи атрибути	Колективни атрибути	Специфични атрибути	българския Компоненти/ пластове на ИСС
Номинационно досие	Ценности, подкрепящи ИСС	х	Жилищна народна архитектура	“дървена жилищна архитектура от Възрожденски период (XVIII- XIX век)”	<u>3^{ти} пласт на ИСС:</u> Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил
		Археологическо наследство (вкл. подводно)	х	- Останки от Агората - Стара стена от VI в., която все още частично съществува на север - театър - Храм на Аполон - части от крепостна система на морското дъно при Северното пристанище и порта. (Тракийски период, XII в. пр.н.е. - VI в. пр.н.е) - крепостни стени и кули от дялани варовикови блокове, на сушата и под водата, [...] акрополът в източната му част е под водата (Ранна Античност (VI в. пр.н.е. - II в. сл.н.е.) - крепостни стени на сушата и под водата (Късна Античност (V-IX в.))	<u>1^{ви} пласт на ИСС:</u> „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”
Оценка на ИКОМОС за минимална промяна на границите	Ценности, подкрепящи ИСС	Археологическо наследство (вкл. подводно)	х	- потопени останки от линейна каменна структура и стени на византийска крепост от VI век, построена в техника opus mixtum, които съответстват на археологическите находки, открити на сушата в западния край на полуострова. - археологически останки от различни структури: стена на ранновизантийска крепост, построена в техника opus mixtum, стена на крепост с кула, вероятно от къснокласическия или елинистическия период, друга стена и кула на крепост от	

				края на класическия или елинистическия период, крепостна стена от големи блокове, вероятно датираща от къснокласическия или елинистическия период, полукръгла стена, която може да се свързва с първата крепостна система на Месамбрия (известна още като Менебрия), и два вълнолома – един L-образен и един линеен – от Късната Античност или по-късен период. „потопени останки от антична улица, която минава по съвременния бряг.“	
Други източници	Ценности, подкрепящи ИСС	Общи атрибути	Колективни атрибути	Специфични атрибути	Компоненти/пластове на ИСС
	Ценности, подкрепящи ИСС	Археологическо наследство	x	- Античен некропол на Месамбрия - Цистови гробни съоръжения от елинистическия период; - Теракота, керамични съдове и накити от Класическия период, керамика и стъклени съдове и фигури от теракота на богиня Афродита от римския период; монети и други артефакти от Средновековието;	1^{ви} пласт на ИСС: <u>„Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“</u>
	Ценности, подкрепящи ИСС		x	- Турска баня, - Чешма в близост до Старата митрополия, - Мелници	1^{ви} пласт на ИСС: <u>„Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“</u>

Табл. 1. Подробна идентификация на ценности и атрибути, носещи ИСС на Старинен град Несебър и връзка с пластове, които я изразяват. (2024)

2.3. Пластове на Изключителната световна стойност на Старинен град Несебър

Пластовете на Изключителната световна стойност (ИСС) представляват следващо аналитично ниво, изградено върху системата от общи, колективни, специфични и обобщени качествени атрибути, чрез които се изразява ИСС на „Старинен град Несебър“. Те предоставят ясна структура, чрез която атрибутите могат да бъдат групирани и анализирани по ключови аспекти на Изключителната световна стойност, улеснявайки тяхното картографиране и управленско приложение.

Пластовете са разработени с консултации от страна на ИКОМОС с цел по-ясно разграничаване на основните ценностни измерения на обекта, както и за подпомагане на процесите на детайлизиране, картографиране и управление на атрибутите в съответствие с изискванията за опазване на ИСС.

Всеки пласт обединява:

- ясно формулирани ценности, произтичащи от Декларацията за Изключителна световна стойност (ДИСС);
- съответните общи, колективни и специфични атрибути, чрез които тези ценности се материализират;
- материални и нематериални елементи, отразяващи проявлението на ценностите в пространството и във времето.

Пластовете не представляват хронологично или териториално разделяне, а концептуални слоеве на значение, които се припокриват, наслагат и взаимодействат в рамките на една и съща територия. Един и същ обект, структура или елемент може да допринася едновременно за повече от един пласт на ИСС, в зависимост от своите характеристики и роля за формирането на Изключителната световна стойност.

1-ви пласт на ИСС: „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан”

Първият пласт на ИСС съчетава историческото напластяване, резултат от непрекъснатия живот на полуострова още от времето на траките. Той *„е изключително свидетелство за многопластово културно и историческо наследство“* (Критерий iii), простиращо се от дълбока древност до наши дни. Хилядолетната му история, през която животът в града не е прекъсвал, е оформила неговата многопластова градска тъкан. Основан от тракийските племена, градът се превръща в процъфтяваща гръцка колония, оставяйки след себе си богато археологическо наследство – на сушата и под вода. През Късната античност и Средновековието Несебър се превръща във важен търговски и религиозен център с многобройни църкви, някои от които датират от ранното християнство. Запазени в цялост или *„само като археологически структури“* (Критерий iii), църквите свидетелстват за дълбоката вяра на местните жители. Възраждането бележи нов етап в развитието на града с появата на традиционната несебърска къща, отразяваща жилищна архитектура на Черноморския регион и формираща градски и архитектурен ансамбъл, който демонстрира върховно майсторство в българския възрожденски стил. Османският период също е оставил следи в мултикултурната среда на Несебър, като до нас са достигнали турската баня в северната част на полуострова и чешмата в близост до Старата митрополия. От периода на

индустриализацията на града са останали 3 мелници, само две от които са защитени със статут на недвижимо културно наследство.

Това наследство се изявява и чрез двата идентифицирани общи атрибута („археологическо наследство“ и „църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането“), както и чрез колективния атрибут „Традиционна жилищна архитектура“. (фиг. 3).

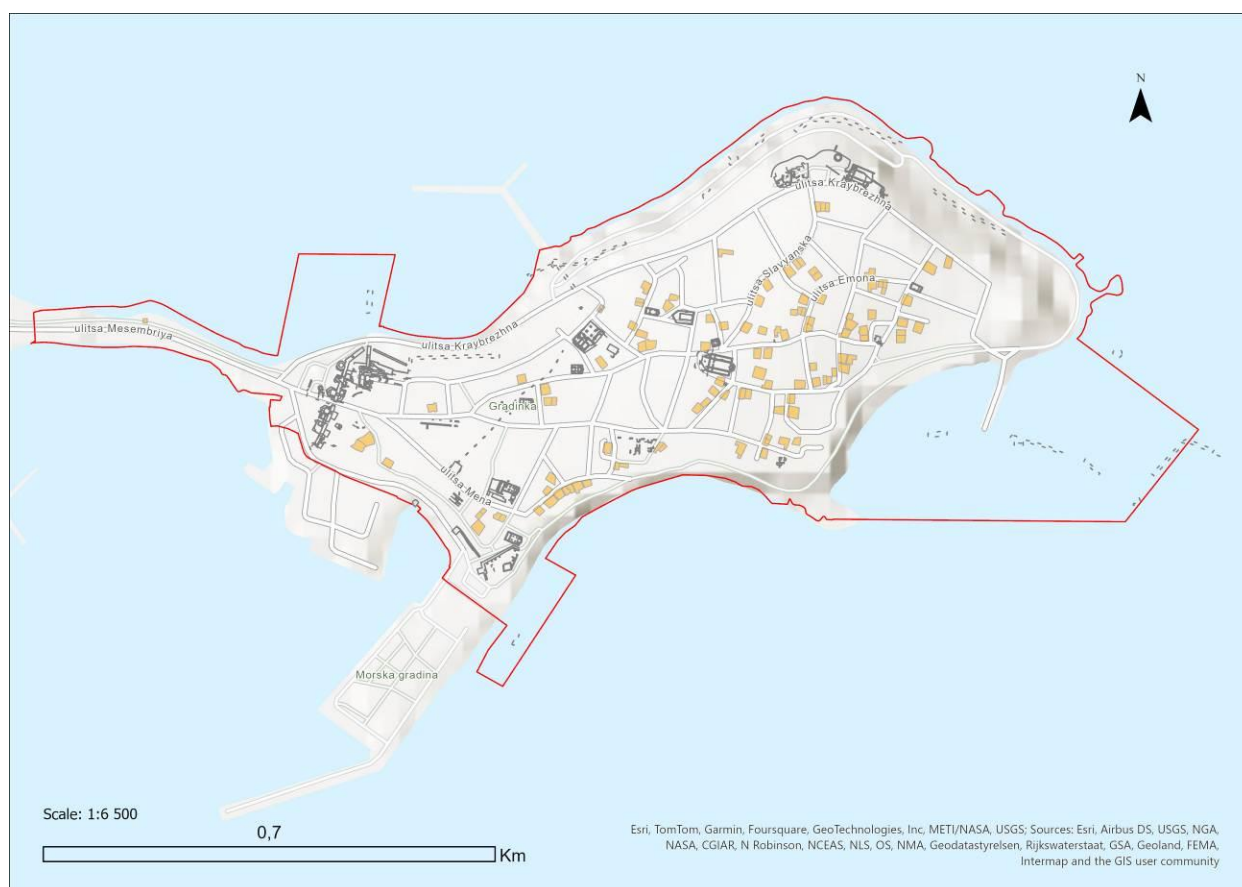
АНАЛИТИЧНА РАМКА ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА ЦЕННОСТИТЕ И АТРИБУТИТЕ

1-ви пласт на ИСС: „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“

Ценности	„Старинният град Несебър е изключително свидетелство за многопластово културно и историческо наследство“. „Старинният град Несебър е уникален пример за синтез на вековните човешки дейности в сферата на културата“ - Несебър е емблематичен паметник на подводното културно наследство, свидетелстващ за динамиката и естеството на промените на околната среда в миналото и адаптацията на местното население. - Подводното културно наследство е в синтез и еквилибриум с природното наследство под вода. То е източник на историческа информация за града и региона и има изключителен потенциал за осъществяване на връзка на човека, с миналото, културното и природно наследство.
Общи атрибути	- Археологическо наследство (вкл. подводно) - Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането
Колективен атрибут	Жилищна народна архитектура
Специфични атрибути	✓ <u>Археологическото наследство на суша като материално свидетелство за ранните исторически пластовете на града</u> ✓ Археологически материали от второто хилядолетие ✓ Археологически материали от второто хилядолетие преди Христа, ✓ черноморска гръцка колония със съхранени останки от укрепления, елинистическа вила ✓ Античния некропол на Месамбрия, цистови гробни съоръжения от елинистичния период; Теракота, керамични съдове и накити от Класическия период, керамика и стъклени съдове и фигури от теракота на богиня Афродита от римския период; монети и други артефакти от Средновековието; ■ <u>Подводното наследство – Потънали фортификация и пристанища - свидетелство за историческата адаптация на жителите с отстъпващото крайбрежие</u> ✓ <u>Фортификационни съоръжения под вода:</u> Крепостни зидове (с кули) от късната класическа и елинистическата епоха (V-IV в. пр. Хр.), крепостни зидове от ранновизантийския период (V-VI в. сл. Хр.) и крепостен зид (V-IV в. пр. Хр.). ✓ <u>Пристанищни съоръжения под вода</u> - Вълноломи направени от натрупани камъни от югоизточната страна на полуострова от ранновизантийския период (V-VI в. сл. Хр.). ✓ <u>Пристанищни акумулации на артефакти</u> (основно керамика, котви) в акваторията на древните пристанища ✓ <u>Архитектурни елементи,</u> откривани от северозападната и

	югоизточната страна на полуострова: каменни колони, блокове с жлебове, архитектурни конструктивни елементи и др.
	■ <u>Религиозните сгради като материални маркери на историческите пластове на града</u> ✓ “Религиозни сгради от Античността, запазени църкви от Средновековието (някои от тях запазени само като археологически структури)” ■ <u>Жилищната архитектура от XVIII–XIX век като специфичен носител на възрожденския пласт</u> ■ <u>Обществените и стопански съоръжения като материални свидетелства за историческите пластове на града</u> ✓ Турска баня, чешма в близост до Старата митрополия, мелници
Обобщени качествени атрибути	• <u>Многопластова и хармонична градска тъкан – синтез на човешка дейност и природен контекст</u> ✓ „осезаеми следи в една хомогенна цялост, която хармонично се вписва в природата“ ✓ „синтез на многовековна човешка дейност“ ✓ „развиващ се и жизнен градски организъм“

Табл. 2. Аналитична рамка за идентифициране на ценностите и атрибутите на I-вия пласт на Изключителната световна стойност (2025)

Фиг. 3. Картографиране на I-ви пласт на ИСС: „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан” – общи атрибути (археологическо наследство и църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането) и колективен атрибут (традиционна жилищна архитектура) (2024)

Специфични атрибут: Археологическото наследство на суша като материално свидетелство за ранните исторически пластове на града

- *Археологически материали от II хилядолетие пр. Хр.;*
- *Черноморска гръцка колония със съхранени останки от укрепления, елинистическа вила;*
- *Античният некропол на Месамбрия с цистови гробни съоръжения от елинистическия период и предмети, представлящи движимо наследство от различни исторически периоди (теракота, керамика и накити от Класическия период, керамика и стъклени съдове и фигури от теракота на богиня Афродита от Римския период; монети и други артефакти от Средновековието;*

Несебър има богато археологическо наследство, което е резултат от динамична история, обхващаща хилядолетия и оставила следи от тракийско селище, гръцка колония, град от римския период, средновековен граничен център между Византийската империя и Българското царство (и империя), важен християнски център от периода на ранното християнство до наши дни, град от периода на Балканското възрождане в Османската империя. Този диахронен археологически запис предлага безценна информация за многостранната културна динамика, която е формирала идентичността на града във времето.

Елементи на горепосочените специфични атрибути са:

Крепостни стени: През многовековното съществуване на Несебър многократно се изграждат крепостни стени и съоръжения. Първите засвидетелствани заселници на полуострова – траките, пристъпват към укрепване на селището си към VIII в. пр. Хр. На северозападния бряг е разкрита крепостна стена от това време заедно с портата. Градена е от ломени камъни със спойка от кал и е запазена на височина около 2 метра.

След гръцката колонизация в края на VI в. пр. Хр. гръцките заселници не изграждат веднага нова укрепителна система. Към това те пристъпват едва в края на V и началото на IV в. пр. Хр., като някои части от крепостните стени се изграждат и през III в. пр. Хр. Градежът е от големи каменни блокове с обработени лица и подравнени в редове, без спойка. Вътрешността на крепостните стени е запълнена с ломени камъни и пръст. Проучено е трасето на гръцката крепостна стена в западната част на града – на някои места тя е застъпена от по-късната византийската крепостна стена.

При завладяването на Месамбрия от римляните, крепостните съоръжения остават почти непокътнати и се използват през следващите векове. След разпадането на Римската империя управниците на Византия предприемат активна строителна дейност и в средата на V в. в Месемврия се издигат нови крепостни стени, изградени в „opus mixtum” – редуване на пояси от камъни и тухли. Най-добре е запазена крепостната стена около градската порта. Тук тя е с лице от големи обработени каменни блокове с правоъгълна форма. Портата е фланкирана от две правоъгълни кули, а встрани от тях симетрично са изградени полукръгли и кръгли кули. Две врати – спускаща се и двукрила - затварят плътно входа на града. По време на ранновизантийската епоха е издигната крепостна стена и на югозападния бряг, запазена и до днес.

Ранновизантийската укрепителна система се използва през цялото Средновековие. На няколко пъти при нападения е сериозно повреждана, но бързо след това е възстановявана.

Първата реконструкция датира от края на VI и началото на VII в. след нападението на аварите. При превземането на Месемврия (812 г.), войските на хан Крум разрушават крепостната стена, която в края на IX в. е възстановена със строеж от тухли. В средата на XI в. укрепителните съоръжения отново биват ремонтирани. При царуването на Иван Александър (1331 – 1371 г.) крепостните стени за последен път биват реконструирани. След падането на Несебър под османска власт (1453 г.) укрепителната система губи предишното си значение и постепенно се разрушава.

Фиг. 4. Крепостните стени и кули на Старинен град Несебър (диахронно представяне от 1980 и 2023 г.)

Ранновизантийските терми: Построени през VI в. по време на управлението на византийския император Юстиниан I Велики (527 – 565 г.), термите са функционирали по предназначение до края на VIII в. В началото на IX в. са преустроени и започват да се използват за жилищни и стопански нужди.

През 1973 г. под ръководството на Жана Чимбулева започват археологически разкопки на ранновизантийските терми в Несебър. През 90-те години на XX век проучванията в Старинния град се ограничават, като през 1998 г. са проведени разкопки само на един участък от термите. По настоящем около 2/3 от площта на термите е проучена, като неразкритата част попада под съседните улици и къщи. Разкрити са пет топли помещения (две от тях с полукръгли басейни) с хипокауст, коридор и централна зала с четири масивни мраморни колони с коринтски капители, поддържащи кръстат свод или купол. Стените на съоръжението са запазени до 3 м. във височина. Изградени са в техника *opus mixtum*

(редуване на каменни редове с тухлени пояси) и са били облицовани с мрамор. Термите се снабдявали с вода чрез водопровод, влизащ от западната страна на сградата.

Фиг. 5. Римските терми на Старинен град Несебър. Диахронно представяне от 1985 г. и 2023 г.)

Водоснабдителната система – началото на трасето започва североизточно от района на термалните води *Aquae Calidae*, следва релефа на района и достига до Несебърския полуостров. Дължината на този зидан водопровод е около 12 км. Проучванията започват през 1980 г. под ръководството на Евтелпа Теоклиева – Стойчева. До 1983 г. са проучени коридорите, а цистерната е открита през 1985 г. Елементите на системата в Старинен град Несебър са:

- **Шахта-приемник/разпределител** – намирала се е на южния бряг. Имала е правоъгълна форма с размери 1,75 x 0,53 м., дебелина на стените 0,80 м. и запазена височина до 0,47 м. Градежът е бил смесен, с масивна основа от големи камъни, над която е следвал петредов тухлен пояс. Дъното е било покрито с мраморни плочи.
- **Цистерна** – открита и проучена през 1983 г. е само западната ѝ част. Размерите са 11,50 x 10,50 м., но се предполага че дължината ѝ е около 36 м. Градежът е „opus mixtum”, повърхността е покрита с хидрофобна замазка от розов хоросан. Предполага се, че вътрешното пространство е било разделено на три части от два реда колони с капители. Открити *in situ* са колона и три капители, заедно с големи фрагменти от сводестото покритие на съоръжението. В западния край на северната стена е разкрита стълба за слизване в цистерната.
- **Шахта-каптаж** – размерите ѝ са 1,40 x 1,32 м. Западната стена е изцяло от тухла и е част от северната стена на цистерната, където се намира и отвора за преливане на водата в тръбопровода. Другите две стени на шахтата са с каменен градеж. В долната част на съоръжението са оформени полукръгли ниши с отвори в основата, предназначени за събиране на дъждовни и подводни води.
- **Подземни коридори** – намират се на дълбочина от 5 до 7,30 м., в зависимост от денивелацията на терена. Размерите им са: 1,60 м. височина, 0,60 м. ширина и 0,50 м. дебелина на зида. Представяват две успоредно издигнати стени с оформено сводесто покритие. Градежът е каменен, с хоросан, примесен с парченца счукани тухли. В долната част на коридорите, на разстояние 0,10 м. от стената, е положен глиненият тръбен водопровод. Проучени са 180 м. подземни коридори в посока югозапад-североизток, т. е. към Римските терми. Коридорите са били прекъсвани са от

контролни шахти. През 60-те години на XX в. заради изграждането на ВиК и Ел. инсталации са разрушени 17 м. от коридорите преди да достигнат термите.

- **Четири контролни шахти** – имат правоъгълна форма, с размери 0,93 x 0,63 м. и дебелина на зида 1 м. Първата шахта е при сградата на Пощата; втората – югозападно от църквата „Пантократор“; третата – по средата на ул. „Митрополитска“, североизточно от църквата; четвъртата – намирала се е под югоизточния ъгъл на сградата на градската баня (днес хотел) и е изцяло разрушена при строежа ѝ.

Тази система от съоръжения достига до императорските терми. Изграждането е осъществено на два етапа. При първия са изградени зидания водопровод извън полуострова, както и изкопите и изграждането на подземните коридори на полуострова. При втория – всички останали съоръжения заедно с термите.

Фиг. 6. Елементи на водоснабдителната система. Вляво: цистерна (2024 г., НДА на НИИКН). Вдясно: част от подземния коридор, между пощата и църквата „Пантократор“. (Теоклиева-Стойчева, 2015)

Къща на Артемидорос – открита е през 1958 г. под част от съборената църква „Св. Георги Големи“, където днес е оформен площад и пътека към морето. Проучена е северната половина, около 120 кв. м., на дълбочина около 2,30 м. от съвременното ниво на площада. Сутеренните помещения са на ниво -4,85 м. Жилището е било използвано в периода IV-II в. пр. Хр. След проучването и документирането къщата е покрита с пясък.

Елинистически жилища югоизточно от базиликата „Св. Апостоли“, в двора на училище „Л. Каравелов“ – съхранени са само сутеренните части на сградите. Открити са през 1964 г. Градежът им е от камък на глинена спойка. Отвътре са били измазани и оцветени в помпеанско червено, зелено, жълта охра и черно. Датират от IV-II в. пр. Хр.

Елинистическо жилище южно от църквата „Св. Спас“ – на около 3 м. дълбочина от съвременното ниво са открити сутеренна, стълбището към него и перистилния кладенец на сграда. Жилището е проучено и документирано. Към 2024 г. местоположението му е сигнирано в настилката.

Фиг. 7. Елинистически жилища. Вляво: площадът, под който се намира Къща на Артемидорос. Вдясно: сигнирано жилище, южно от църквата „Св. Спас“. (2024 г., НДА на НИИКН)

Некрополът се намира в наклонената към морето континенталната част, точно срещу материка. Обхваща обширна територия, която е била използвана единствено за погребални нужди чак до османския период. Първата локализация на некропола е през 1911 г. от проф. Кацаров, когато е открита ценна бронзова хидрия от IV в. пр. Хр. По-систематични проучвания са проведени в периода 1948-1952 г. от проф. Иван Гълъбов, когато са открити няколко десетки антични гробни съоръжения. След 1990 г. на територията започва мащабно строителство на многоетажни сгради с дълбоко фундиране, което довежда до унищожаването на множество гробни съоръжения. До 2005 г. археологически проучвания са провеждани по изключение, най-често след сигнал за открити гробове по време на строителни дейности. Следващият период на по-мащабни проучвания е 2007-2010 г.

От момента на откриването на некропола до днешни дни са проведени теренни проучвания на площ от около 3 ха, разкрити са над 1000 гробни съоръжения от различни исторически периоди, както и други археологически структури (средновековни ями, работилници, пещи). Документирани и проучени са останки от четири хронологични периода: Класически период (V-IV в. пр. Хр.), Елинистически период (IV-II в. пр. Хр.), Късна античност (II - IV в.) и Средновековие (XII-XIV в.). Установени са три типа гробни съоръжения: над 90% са прости гробни ями, вкопани античния терен, гробове от плочи и керемиди, подредени като стрехи, и цистови гробове, изградени от оформени каменни блокове. В елинистическите, късноантичните и средновековните съоръжения като гробен инвентар са открити хидрии, златни накити, керамични съдове, теракоти, бронзови катарамии, пръстени и др.

През 2024 г. са проведени спасителни археологически проучвания на територията на некропола, находящи се в двора на училище „Любен Каравелов“ и западно от границите на охранителна зона А на груповата недвижима културна ценност „Старинен град Несебър“. Съгласно Научните доклади и Научните оценки на ръководителя на археологическите проучвания, разкопките са били първо в южната част на строителното петно и след това в северната. В южната са открити и проучени останки от три цистови гробни съоръжения от Елинистическия период. В северната част са разкрити и проучени общо 11 гроба от две епохи: две гробни съоръжения ями от Късната античност и девет гроба от Елинистическата епоха, от които четири ями и пет цистови гробни съоръжения. Съгласно Научните оценки всички открити и проучени цистови гробни съоръжения (общо девет в строителното петно) имат висока научна стойност за погребалните практики в Елинистическа Месамбрия.

Фиг. 8. Античен некропол на Месамбрия Старинен град Несебър. Вляво: Аерофотографии по време на археологическите проучвания в периода 2007-2010 г. НДА на НИИ НКН. Вдясно: Античен некропол на Месамбрия Старинен град Несебър (Диахронно представяне на южния (частен) имот 1980 г. и 2008 г.). НДА на НИИ НКН.

Специфичен атрибут: Подводното наследство – Потънали фортификация и пристанища - свидетелство за историческата адаптация на жителите с отстъпващото крайбрежие

- **Фортификационни съоръжения под вода**
 - ✓ Крепостни зидове (с кули), изградени от масивни каменни блокове без свързващ материал от късната класическа и елинистическата епоха (V-IV в. пр. Хр.) от северозападната и югоизточната страна на полуострова.
 - ✓ Крепостни зидове изградени от пояси от камъни и тухли, споени с хоросан (*opus mixtum*) от ранновизантийския период (V-VI в. сл. Хр.) от северозападната и югоизточната страна на полуострова.
 - ✓ Крепостен зид от големи блокове (има предположение, че може и да става въпрос за улична настилка, платформа или основа на стена) от южната страна на полуострова.
- **Пристанищни съоръжения под вода**
- **Пристанищни акумулации на артефакти**
- **Архитектурни елементи под вода**

Несебър е емблематичен паметник на подводното културно наследство. Оценено е, че поне

една трета от античния град днес е под вода вследствие на покачването на морско ниво, негативни тектонични движения, абразията и ерозията. Крепостни стени, вълноломи и архитектурни останки са открити на около 170 м от съвременния бряг и до 6 м дълбочина. Тези потънали останки са датирани в класическия, елинистическия, римския, ранновизантийския период и Средновековието. Потъналата част на Несебър е най-значимият и мащабен известен подводен античен паметник по Западното Черноморие.

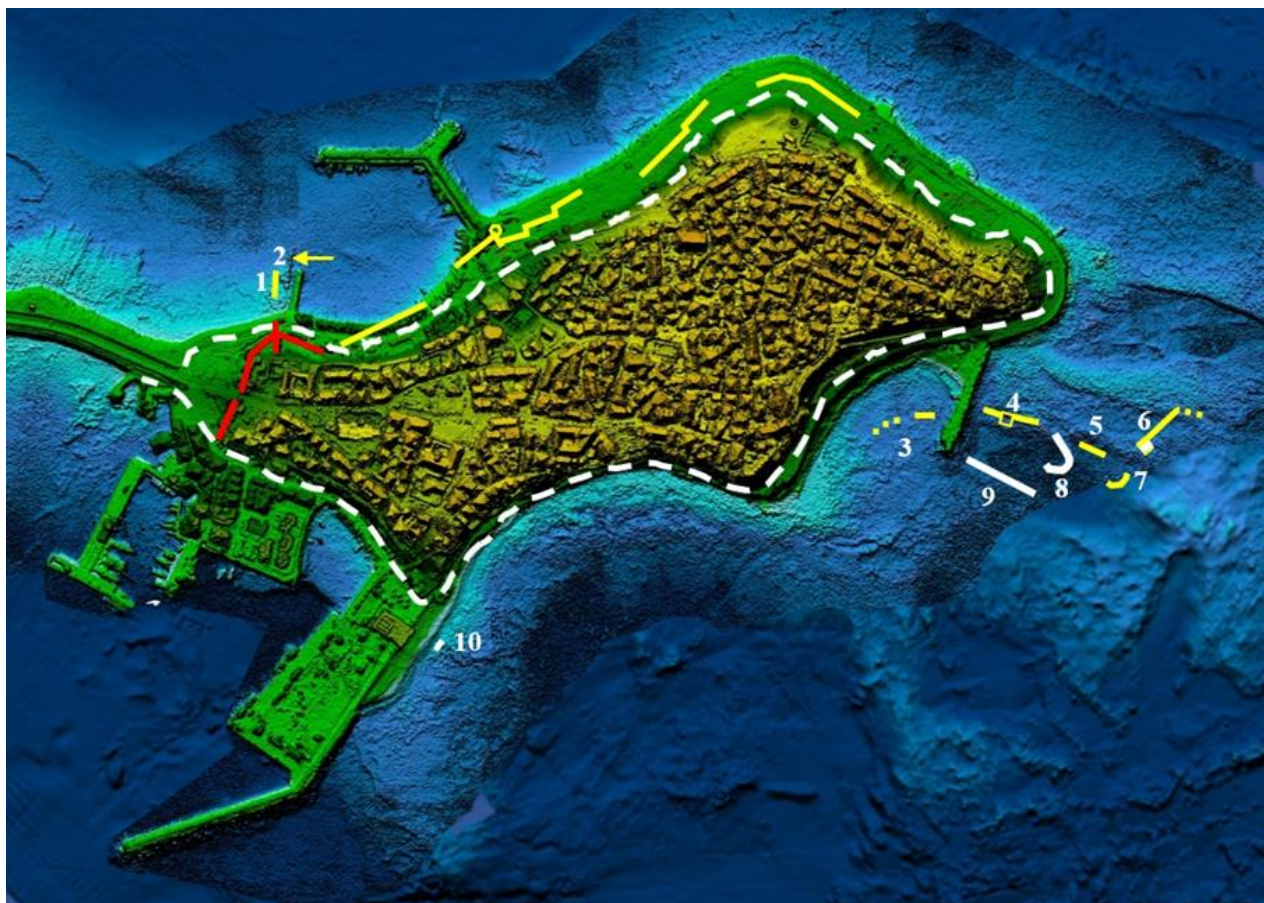
Впечатляващите подводни археологически структури са части от укрепленията на града, включително стени, кули, порти и бастиони, както и останки от пристанищата му. Тяхната висока стойност е продиктувана от факта, че предлагат уникален поглед към най-ранното развитие на селището, промените на околната среда в миналото – покачване на относителното морско ниво, и адаптацията на местното население – редуциране на площта на обитаване и изграждане на нови крепостни стени и вълноломи. Пристанищните акумулации са съкровищници на веществена и историческа информация, които разкриват културните и търговски връзки на града с центрове от Средиземноморието и Черноморието и историческата динамиката на развитието му

По същество потъналият град Несебър е капсула на времето, която предлага несравним поглед върху историята крайбрежието и околната среда и е огромен неизползван потенциал за подводен културен туризъм, за осъществяване на връзка на обществото с миналото на региона и културното му и природно наследство.

На фиг.1 е представен Общия план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър (1983 г.), Той изготвен при представяне на кандидатурата на Несебър за обект от световното културно наследство през 1983 година, като в него са отразени, разкритото подводно недвижимо културно наследство.

Фиг. 9. Структури под вода, открити от експедициите на Л. Огенова (Preshlenov 2012, 503, Fig. 6).

Фиг. 10. Цифров модел на терена и батиметрия на полуостров Несебър и прилежащото морско дъно. С бяла пунктирна линия е представен брегът преди брегоукрепителните дейности в края на 80-те и 90-те г. на XX в.; с жълта линия са маркирани археологическите обекти открити под вода от Л. Огенова; с бяла линия са маркирани археологическите обекти открити под вода от ЦПА; с червено – части от западната укрепителна система, открита на сушата.

Фортификационни съоръжения под вода

Крепостни съоръжения – монументални зидове, кули, бастиони, порти, са открити на различно отстояние от брега, на различна дълбочина и са в различен градеж. Те са свидетелство за покачването на морското ниво, редуцирането на площта на полуострова вследствие на заливането на бреговете, абразията и ерозията и преустройствата и преизграждането на крепостната система.

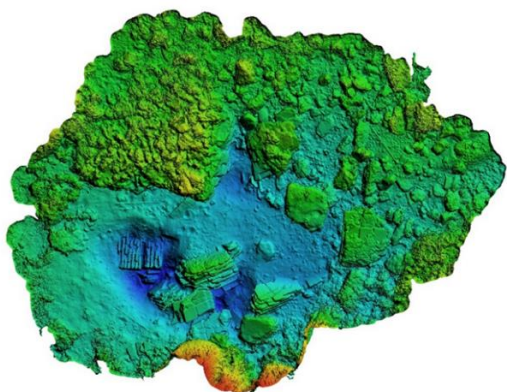
Най-ранните крепостни съоръжения са изградени от големи блокове с правилна форма без свързващ материал. При две от тях са разкрити правоъгълни кули. Датирани са в късната класическа и елинистическата епоха. Намират се на отстояние от около 100 – 170 м от съвременния бряг и на дълбочина между 2,5 и 5,5 м. Такива градежи са открити от северозападната и югоизточната страна на полуострова. При зидовете са открити дървени конструктивни елементи, които дават добра възможност за датране. Друга група крепостни зидове са изградени от пояси от камъни и тухли, споени с хоросан (*opus mixtum*) от ранновизантийския период (V-VI в. сл. Хр.). Открити са на отстояние до 80 м от съвременния бряг, на дълбочина 1,5 – 2,2 м, от северозападната и югоизточната страна на полуострова.

Към момента в акваторията на Несебър са открити следните археологически паметници:

- ✓ **Диатейхизма** – крепостна стена североизточно от провлака с посока север-юг, която е перпендикулярна на основната крепостна линия по северния бряг на полуострова. Ограничавала е достъпът по брега покрай северната крепостна стена. Началото на стената е запазено на сушата, а продължението ѝ продължава под вода. Идентифицирани са три периода на крепостното съоръжение – стена от големи блокове от късния класически или елинистическия период (V-IV в. пр. Хр.), стена в opus mixtum (пояси от камъни и тухли, споени с хоросан) от късната античност (V-VI в. сл. Хр.) и преграда, направена от натрупани големи волуни, навярно от Средновековието.

Фиг. 11. Проучване на разрушенията от стена в опус микстум

Фиг. 12. Фотограмметричен триизмерен модел на сондаж при разрушенията на стена в опус микстум

Фиг. 13. Фотограмметрична фотомозайка на сондаж при разрушенията на стена в опус микстум

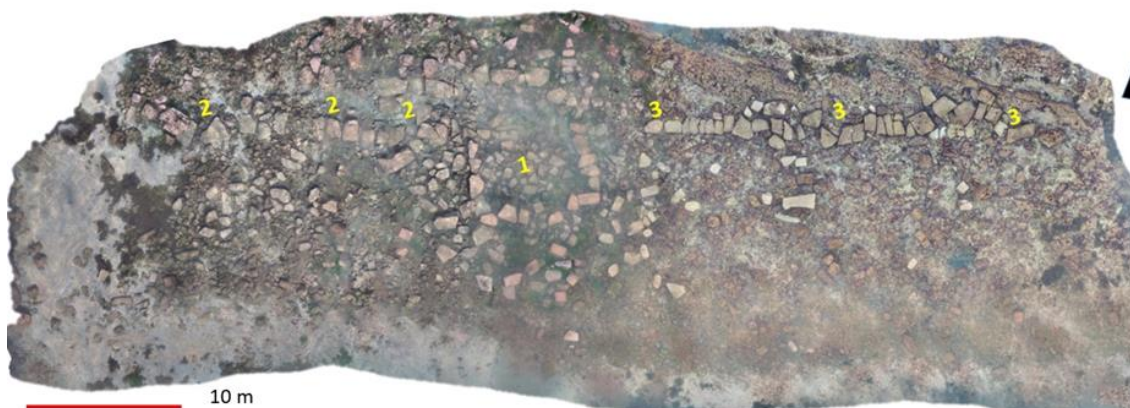
Фиг. 14. Горе ляво – археологическа карта на Несебър на брятя Шкорпил, 1906 г.; Горе дясно – снимка от началото на XX в. с видими над водата части от съоръжението от натрупани камъни. Долу ляво – екипът на Л. Огенова проучва каменното съоръжение. Долу дясно – ортофотография с видимо съоръжението от натрупани блокове и с очертана в жълто зона на деструкциите на ранновизантийската стена.

Деструкции от крепостна стена, датирана през ранновизантийския период (V – VI в.), направена от камъни и хоросан, открита от югоизточната страна на полуострова. Запазена е в няколко масивни фрагмента, които могат да бъдат проследени на разстояние от около 100 м. Най-големият фрагмент е с дължина около 20 м и ширина около 2,6 м. Основата на стената е на около 2,5 – 3 м дълбочина.

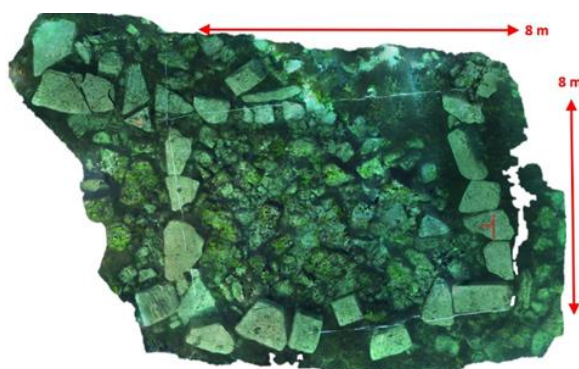

Фиг. 15. Ранновизантийска стена от ЮИ страна на полуострова

- ✓ **Крепостна стена** с кула югоизточно от полуострова (Фиг. 16). Направена е от големи блокове с правилна естествена форма. Основата ѝ е на дълбочина между 1,5 и 3 м. Запазената ѝ дължина е около 65 м – кула с размери 8 x 8 м (Фиг. 21), стена източно от нея – около 30 м, и стена на запад от нея – около 20 м. Ширината на стената е между 1 м и 3,9 м. Датирана е в късния класически или елинистическия период (V-IV в. пр. Хр.).

Фиг. 16. Крепостна стена с кула от големи блокове

Фиг. 17. Кула. Фотомозайка

Фиг. 18. Проучване

- ✓ **Крепостна стена и кула**, запазена в един ред големи плочести камъни югоизточно от полуострова (Фиг.19). Дължината ѝ е около 50 м, а ширината – около 2,8 м. Кулата е с размери 6 x 6 м. Дълбочината на основите е на около 2,5 м. Датирана е в късния класически или елинистическия период (V-IV в. пр. Хр.).

Фиг. 19. Крепостна стена с кула („Г-образна стена“).

- ✓ **Крепостна стена от големи блокове.** Запазена е в участък от около 25 м. Дълбочината на основата ѝ е на дълбочина 4,5 м. Датирана е в късния класически или елинистическия период (V-IV в. пр. Хр.).

Пристанищни съоръжения под вода.

Два монументални вълнолома, направени от натрупани камъни, са идентифицирани от югоизточната страна на полуострова. Датирани са през ранновизантийския период (V-VI в. сл. Хр. Единият е с линейна форма и е дълъг около 90 м, а другият е Г-образен с размери 45x45 м. Това са най-големите антични архитектурни съоръжения, открити до момента в Черно море.

Пристанищни акумулации на артефакти

Пристанищни акумулации на артефакти (основно керамика, котви) са идентифицирани в акваторията на древните пристанища на града. Основните пристанища са били от южната и югоизточна страна на полуострова, която е била защитена от северните и североизточните ветрове. От северната страна е имало временна стоянка на кораби, използвана за товаро-разтоварителни дейности и укритие при силни ветрове.

Структура от големи плочести камъни е открита от южната страна на полуострова. Интерпретирана е като улична настилка, платформа или основа на крепостна стена.

Архитектурни елементи

Архитектурни елементи – каменни колони, блокове с жлебове, и др., са откривани от северозападната и югоизточната страна на полуострова. Те свидетелстват за наличието на монументални сгради и мащабите на древния град.

Специфичен атрибут: Религиозни сгради като материални маркери на историческите пластове на града

- „Религиозни сгради от Античността,
- запазени църкви от Средновековието (някои от тях запазени само като археологически структури).“ (ДИСС, 2010)

Религиозните сгради на полуострова са сред най-значимите и най-ярко разпознаваеми материални носители на историческата стратификация на Старинен град Несебър и играят

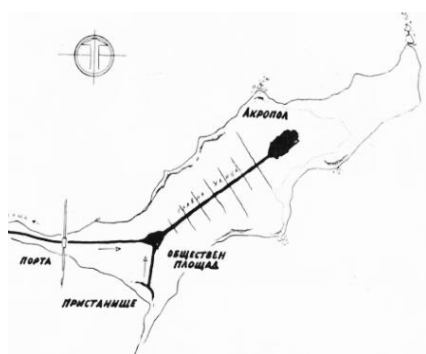
ведеща роля за формирането на неговата Изключителна световна стойност. Те принадлежат към различни исторически периоди – от Античността до Възраждането, включително, и отразяват непрекъснатото духовно и културно развитие на града в продължение на повече от хилядолетие. Чрез тях историческите пластове не само са съхранени, но и остават ясно четими в съвременната градска тъкан.

Религиозните сгради принадлежат към различни исторически периоди – от Късната античност, през Средновековието, до Възраждането – и отразяват непрекъснатия процес на християнско присъствие и духовен живот в Несебър. Тяхното многообразие по отношение на планова схема, строителна техника, декоративна система и художествен език позволява те да бъдат интерпретирани като материални маркери на отделни исторически етапи, съществуващи едновременно в рамките на компактна и силно наситена градска територия. Именно тази изключителна концентрация на храмове от различни епохи превръща Несебър в рядък пример за многопластов исторически град с висока степен на автентичност и приемственост.

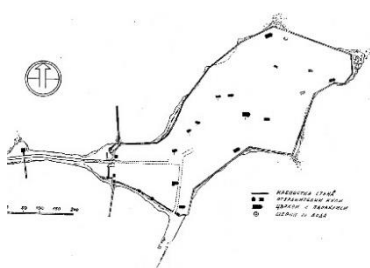
Освен духовното си значение, религиозните сгради изпълняват и важни пространствено-структурни функции.

Разположени равномерно в градската тъкан и свързани с ключови публични пространства, религиозните сгради функционират като смислови ядра, около които се организират уличната мрежа, площадните пространства и жилищното застрояване. В по-широкия контекст на градския исторически пейзаж те не съществуват като изолирани паметници, а като част от система от взаимоотношения между архитектура, публични пространства, природна среда и нематериални ценности.

Историческото развитие на полуострова се отразява ясно в промяната на градския силует и структура. През Античността доминиращ елемент в силуета на града е била крепостната стена (Иванчев, 1957, стр. 28), а градската улична мрежа е била организирана по ортогонална схема. Средновековието въвежда съществени промени с изграждането на многобройни християнски храмове, които се превръщат в нови визуални и духовни доминанти.

Фиг. 20. Урбанистични структури от Античността. (Иванчев, 1957, стр. 30)

Фиг. 21. Общ план на укрепления и църквите XIX век. (Иванчев, 1957, стр. 35)

Фиг. 22. Урбанистични структури от началото на XX век. (Иванчев, 1957, стр. 51)

Появата и нарастващото значение на църквите водят и до трансформация на уличната мрежа (фиг.20-22). С цел осигуряване на достъп до храмовете античната ортогонална схема постепенно отстъпва място на органично развита, мозаечна структура, характерна за средновековния град. Тази промяна е ясно проследима в съвременния план на Старинен град

Несебър, където основните улични направления и кварталните очертания в голяма степен следват логиката, формирана през Средновековието около религиозните сгради.

Архитектурният образ на средновековните църкви, обогатен с богата пластична и полихромна керамична украса, оказва силно въздействие върху визуалната идентичност на града. Чрез съчетанието на камък, тухла и керамични декоративни елементи храмовете придават характерен колорит на градската среда и допринасят за изграждането на специфичния силует на Несебър. Те се превръщат не само в духовни центрове, но и в естетически и визуални репери, които структурират възприятието на градското пространство.

Дори когато част от религиозните сгради са запазени само като археологически структури, тяхното присъствие остава осезаемо. Те продължават да определят пространствените отношения в градската среда и да маркират важни точки в историческия пейзаж на полуострова. Символичен пример в това отношение е запазената кула-звънарница при църквата „Пантократор“, която подчертава ролята на отделните храмове като вертикални акценти и ориентири в градския силует.

След включването на Несебър в пределите на Османската империя през XV в. градът претърпява нови промени – крепостната стена е разрушена, а при входа на града е изградена джамия. Въпреки това средновековните църкви са запазени и продължават да бъдат ключови елементи на градската структура (Иванчев, 1957, стр. 87). Независимо дали са съхранени в цялост или под формата на археологически останки, те остават градски доминанти и носители на изключителната световна стойност на Старинен град Несебър.

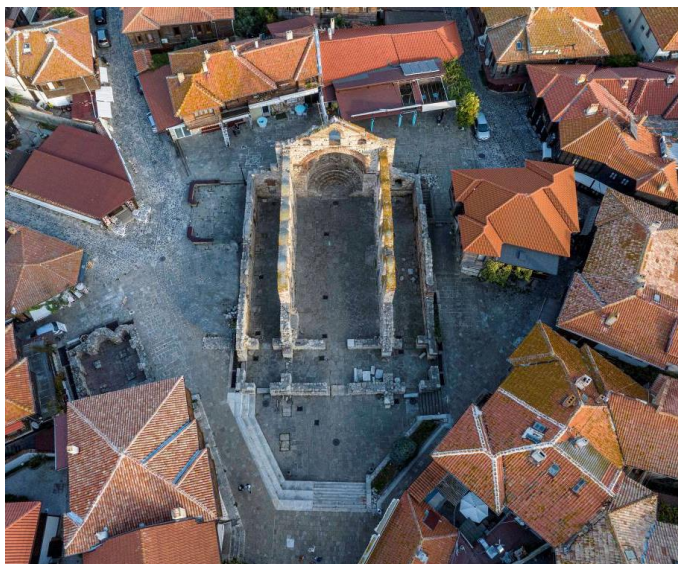
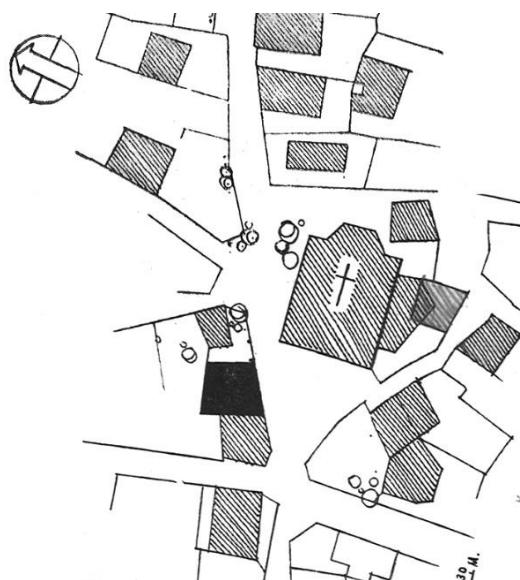
Силуетът на града след вписването му в Списъка на световното културно и природно наследство като цяло е съхранен по отношение на мащаба, но са констатирани редица неподходящи намеси върху както изключителните, така и върху неизключителните и новите елементи на градската среда (НИНКН, 2020). В същото време средновековните църкви са запазени в сравнително висока степен на автентичност.

Градската среда около обектите – носители на изключителна световна стойност, е претърпяла многократни промени през годините. При част от археологическите обекти се наблюдава подобрене на прилежащото им пространство чрез премахване на търговски съоръжения, нехармониращи със средата. В други случаи обаче (термите, цистерната и сектор СЗ) средата остава занемарена и неблагоустроена, с наличие на строителни фрагменти и разрушени материали (НИНКН, 2018). Средновековните църкви са разположени в традиционно оформени и съхранени във времето площадни пространства, които в по-голямата си част са подходящо благоустроени. Не се допускат търговски дейности, които възпрепятстват видимостта към обектите – недвижими културни ценности. С общинска наредба е забранено поставянето на съоръжения около обектите и по фасадите и оградите на сградите в Стария град. През 2019 г. са въведени технически средства за целогодишно ограничаване на движението на моторни превозни средства около част от средновековните църкви, което допринася за по-доброто визуално възприемане на културните ценности (НИНКН, 2020)

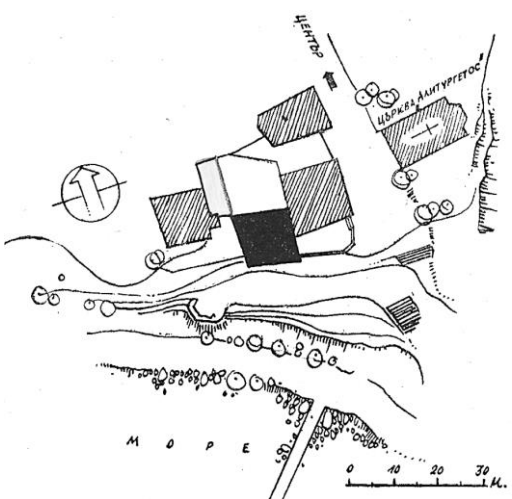
По този начин религиозните сгради допринасят пряко за възприемането на Старинен град Несебър като многопластов исторически град, в който различни епохи и култури са оставили осезаеми и хармонично съжителстващи следи в градската тъкан.

Фиг. 23. Църквата „Пантократор“ – Присъствие в градската среда (2023)

Фиг. 24. Старата Митрополия – Диахронен анализ - ситуация по Иванчев. (Иванчев, 1957) и снимка с дрон (2023)

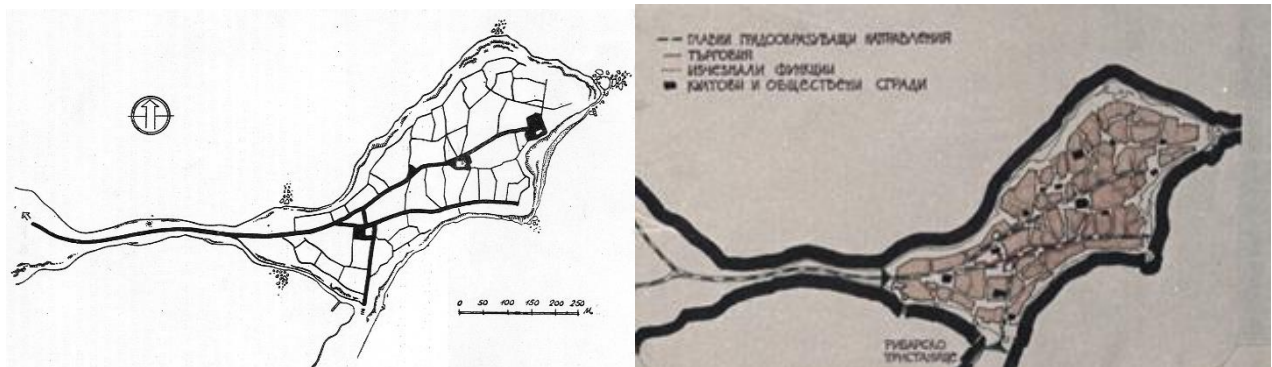
Фиг. 25. Църквата „Св. Йоан Алитургетос“ – Диахронен анализ - ситуация по Иванчев. (Иванчев, 1957) и снимка с дрон (2023)

По-подробна информация за църквите на Старинния град е поместена в *т. 3-ти пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството“*

Специфичен атрибут: Жилищната архитектура от XVIII–XIX век като специфичен носител на възрожденския пласт

В логично продължение на анализа на религиозните сгради като материални маркери на дългата духовна история на Несебър, жилищната архитектура от XVIII–XIX век се откроява като ключов носител на възрожденския исторически пласт и като свидетелство за всекидневния живот, социалната структура и икономическата динамика на града в късния предмодерен период. Докато църквите визуализират духовната и символна приемственост, възрожденските къщи материализират устойчивостта на градската общност и адаптацията ѝ към променящите се исторически, природни и социални условия.

Жилищната архитектура от този период е резултат от дългосрочни процеси и **естествено наслояване** върху съществуващата градска тъкан, съобразено с утвърдената улична мрежа, парцелната структура и доминиращото присъствие на средновековните църкви и археологически останки. Именно тази приемственост прави възрожденската жилищна архитектура в Несебър особено ценна като **исторически пласт**.

Фиг. 26. *Диахронен анализ уличната мрежа и главните улични направления от XIX век (Иванчев, 1957, стр. 30) и кадастъра от 1918 г. (ДПК, 1986)²*

Несебърската възрожденска къща е представител на по-широкия тип „черноморска градска къща“, разпространен в Западното Черноморие, Балканския полуостров и Източното Средиземноморие. В рамките на този регионален модел обаче тя придобива ясно разпознаваеми локални характеристики, обусловени от специфичния релеф на полуострова, ограничените парцелни размери, близостта на морето и традиционния поминък на населението. Комбинацията от масивно каменно приземие и лека дървена паянтова надстройка е широко разпространена, но в Несебър тя е доразвита до високо ниво на конструктивна и художествена завършеност.

Като специфичен носител на възрожденския пласт, жилищната архитектура от XVIII–XIX век свидетелства за период на стопанско оживление, социална диференциация и културни

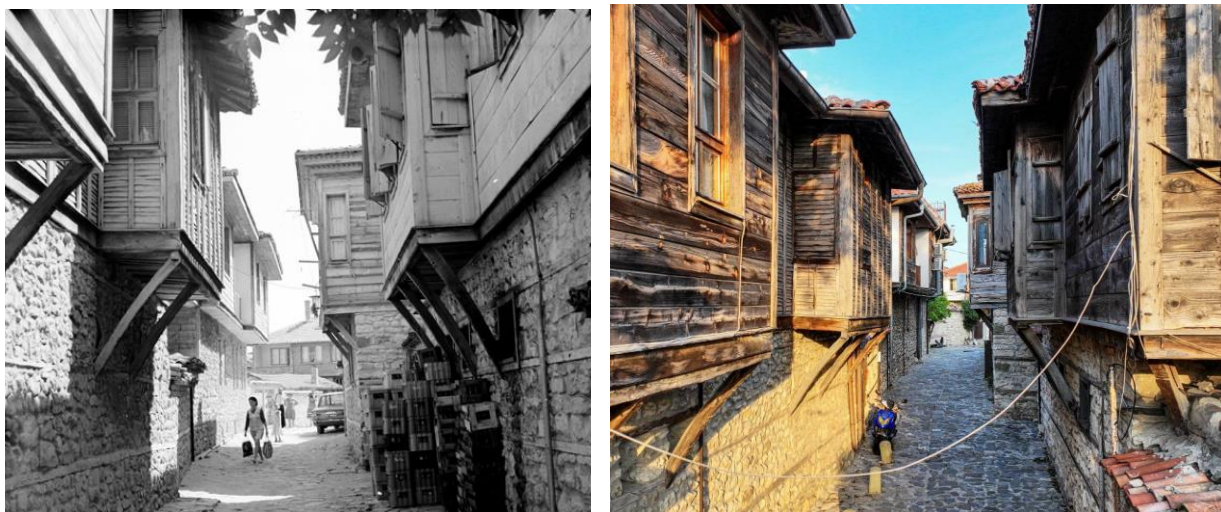
² „Директивен план-концепция за опазване и развитие на културно-историческото наследство на гр. Несебър“, изготвен (1984-1986 г.) от Националния институт за паметниците на културата (сега Национален институт за недвижимо културно наследство).

контакти, въпреки политическата нестабилност и демографските сътресения, белязали този етап от историята на града. Изграждането на представителни градски къщи, част от които достигат значителни мащаби и висока степен на декоративност на фасадите и интериора, отразява нарастването на търговската дейност и ролята на Несебър като активен черноморски пристанищен център.

Особено важно за разбирането на този атрибут е, че датировката на отделните жилищни сгради често не може да бъде определена с абсолютна точност, а принадлежността им към XVIII или XIX век се разчита основно чрез характерни конструктивни и художествени детайли — най-вече типа и ширината на дървената фасадна обшивка, формата и развитието на еркерите, както и степента на симетрия във фасадното решение.

В този смисъл, значимостта на възрожденските къщи в Несебър не произтича единствено от отделни представителни образци с категория „национално значение“, каквито са къщите на Димитър Москоянов, Елена Павлова и Желю Богданов. Тяхната стойност се разкрива в колективното им въздействие, в начина, по който многобройните къщи с различна категория на опазване изграждат цялостния облик на града и поддържат четимостта на възрожденския пласт в градската тъкан. Съществуването на 90 възрожденски жилищни сгради, вписани в списъците на недвижимото културно наследство на НИНКН в рамките на Старинен град Несебър, е показателно за мащаба и устойчивостта на този исторически слой.

Жилищната архитектура от XVIII–XIX век е тясно свързана с традиционната улична мрежа и пространствените профили на града. Каменните приземия следват криволичещите линии на улиците, докато горните етажи, чрез еркерни наддавания, компенсират неправилните парцелни очертания и разширяват вътрешното пространство. Тази особеност създава характерната пластичност на уличните силуети и подчертава ансамбловия характер на застрояването. Визуалното въздействие на къщите не се постига чрез демонстративна индивидуалност, а чрез ритъм, повтаряемост и хармония между отделните обеми.

Фиг. 27. Уличен силует по ул. Емона. Диахронен анализ – 1977 г. (архив НИНКН) и 2023 г.

Не на последно място, възрожденската жилищна архитектура в Несебър е силно ориентирана към морето — както функционално, така и визуално. Морската ориентация на салоните, стаите, балконите и еркерите свидетелства за тясната връзка между начина на живот на жителите и крайбрежната среда. Тази ориентация придава динамика на силуета на

града и допринася за неговата разпознаваема идентичност като исторически черноморски град.

Фиг. 28. Улици с поглед към морето. Диахронен анализ – 1956-1957 г. и 2023 г.

Фиг. 29. Отношение на възрожденските къщи към морето. Диахронен анализ – 1985 г. и 2023 г.

В съвременния контекст жилищната архитектура от XVIII–XIX век продължава да изпълнява ролята на активен носител на историческата памет, въпреки настъпилите трансформации, свързани с туристическия натиск, адаптацията към нови функции, както и загубата на строителни технологии и техники. Тя е ключов елемент от възприятието на Несебър като „развиващ се и динамичен градски организъм“ (ДИСС, 2010), в който историческата среда не е застинала, а продължава да функционира и да се променя.

Елементи на този специфичен атрибут са възрожденските жилищни сгради от XVIII–XIX век с различна категория в съответствие със ЗКН; тяхната типологична и конструктивна общност; характерните фасадни и обемно-пространствени решения; морската ориентация на жилищата; както и ансамбловото им взаимодействие със средновековните църкви, археологическите структури и традиционната улична мрежа, формиращи многопластовата градска тъкан на Старинен град Несебър.

Специфичен атрибут: Обществените и стопански съоръжения като материални свидетелства за историческите пластове на града

- *Турска баня, Чешма в близост до Старата митрополия, Вятърни мелници*

Обществените и стопански съоръжения в Старинен град Несебър присъстват в системата от атрибути, които поддържат Изключителната световна стойност, тъй като дават материално свидетелство за ежедневието, социалните практики и икономическата организация на града през различните исторически периоди. За разлика от монументалните църкви или традиционните къщи, които доминират визуално и символно градския образ, тези обекти имат по-скромно присъствие, но съществен принос за разчитането на Несебър като непрекъснато обитаван и функциониращ градски организъм.

В рамките на 1-вия пласт на ИСС – „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“ – турската баня, чешмата и вятърните мелници конкретизират абстрактното понятие за многоепохално развитие чрез ясно разпознаваеми функции, свързани с хигиената, водоснабдяването и производството. Те материализират различни аспекти на градския живот, които допълват религиозната, жилищната и представителната архитектура, и дообогатяват картината на социалната и стопанската структура на Несебър.

Пространственото съжителство на турската баня и ранновизантийските терми разкрива устойчиво обществено ядро, запазило значението си през различни исторически периоди. Тази функционална и пространствена приемственост е характерен белег на 1-вия пласт на ИСС и подкрепя интерпретацията на Несебър като град с дълбока историческа памет. Наслаждането и трансформацията на функции – от ранновизантийски терми през средновековни адаптации до османска баня – илюстрират непрекъснатото развитие на градската структура в рамките на едно и също пространство.

Вятърните мелници въвеждат икономическото измерение на историческия градски пейзаж и разширяват разбирането за взаимодействието между града и природната среда. Тяхното разположение по провлака и крайбрежието подчертава зависимостта на стопанските дейности от природните дадености – вятър, релеф и морска ориентация – и ги превръща в

ключови елементи за възприемането на силуета на Несебър в по-широк ландшафтен контекст.

Макар днес част от тези съоръжения да са загубили първоначалните си функции или да са частично запазени, тяхната роля като носители на историческа информация остава съществена. Те допринасят за четимостта на многопластовата градска тъкан, като „запълват“ пространството между големите архитектурни и археологически доминанти и придават плътност и автентичност на историческия градски пейзаж. Именно чрез такива обекти Несебър се възприема не само като експозиция на културни ценности на открито, а като град, в който различните пластовете на човешка дейност – религиозни, жилищни, стопански и обществени – са съжителствали и са се наслагвали във времето.

Елементите, които представят този специфичен атрибут са:

Турската баня се намира в северната част на полуострова в близост до римските терми. Построена през XVIII век, банята се състои от преддверие с купол, коридор, водещ към централното помещение също закуполено. Стените са изработени от камък, а куполите са от тухли, типични за периода на нейното строителство.

Тя материализира османския културен пласт в развитието на Несебър и допринася за цялостната картина на града като многослоен градски организъм, в който различни исторически периоди са оставили осезаеми следи в градската тъкан. Нейното разположение в непосредствена близост до римските терми подчертава пространствения и функционален континуитет на мястото, свързан с общественото къпане и водната култура, независимо от променящите се политически и културни контексти.

По този начин банята не само свидетелства за бита и социалните практики през Османския период, но и илюстрира наслагването на функции и значения върху едно и също градско пространство, което е ключов белег на 1-вия пласт „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“. Макар днес да е по-слабо разпознаваема в съвременната градска среда, нейното присъствие допринася за пълнотата и четимостта на историческата стратификация.

Фиг. 30. Турска баня (Диахронно представяне 1985г и 2023 г.) НДА на НИИ НКН

Фиг. 31. Чешмата до църквата на Старата митрополия (Диахронно представяне 1985 г и 2023 г.)

Чешмата до църквата на Старата митрополия участва по категоричен начин в площадното пространство около базиликата, където се срещат обекти на недвижимо културно наследство от няколко исторически периода: късна Античност и Средновековие (Старата митрополия и останките от църквата „Св. Димитър“), Възраждане (традиционните несебърски къщи) и Османски период (чешмата). Тя е част от ежедневната инфраструктура на града и материализира социални и културни практики, свързани с водоснабдяването и публичния живот на местната общност.

Построена е през XIX в. от местни жители християни, както проличава от гръцкия надпис върху бронзовата плоча, вградена във фасадата на чешмата. Оригиналната мраморна плоча се съхранява в музея.

Особено значима е нейната роля като свързващ елемент между различни исторически пластове, както и като свидетелство за съжителството на култури и религии през XIX век, ясно отразено в надписа и в самото ѝ наименование. В рамките на 1-вия пласт чешмата допринася за разчитането на Несебър като град с непрекъснато развиваща се градска среда, в която малките инфраструктурни елементи играят съществена роля за историческата автентичност.

Вятърните мелници представляват атрибути, които разкриват икономическите и производствените аспекти от историческото развитие на Несебър. Те свидетелстват за адаптацията на местната общност към природните условия и за разнообразието на стопанските дейности, които са допълвали морската търговия и риболова. В културния пейзаж на провлака и околностите са присъствали над 20 мелници, но към годината на вписване на Старинен град Несебър в Списъка на световното наследство (1983), както и днес, са запазени само три: (1) до църквата „Св. Богородица Елеуса“, (2) на провлака между Старинния и Новия град и (3) в континенталната част. Разположението на мелниците — особено тази на провлака — има ключово значение за визуалното и пространственото възприемане на града, както от сушата, така и от морето. Макар да са загубили оригиналната си функция, те продължават да присъстват като разпознаваеми ориентири и носители на историческа памет, което ги превръща във важен елемент от многопластовата градска тъкан.

В контекста на 1-вия пласт мелниците подкрепят ИСС, като допринасят за образа на Несебър като „развиващ се и жизнен градски организъм“ (ДИСС, 2010), в който различни

функции, периоди и културни практики са оставили материални следи, вписани в природната конфигурация на полуострова.

Фиг. 32. Вятърна мелница на провлака (Диахронно представяне 1982 г. и 2023 г.)

Вятърната мелница на провлака е изцяло възстановена през 1968 г. по оригинални чертежи на старата вятърна мелница, чиито основи са били част от средновековна кула с четириъгълна форма. Сградата отдавна е загубила оригиналните си функции и днес се използва като експозиционно пространство. Реставрирана е отново през 2021 г. Ключовото ѝ местоположение в по-широката част на провлака, който свързва Старинния и Новия град, са направили мелницата един от емблематичните обекти, свързани с културното наследство на полуострова.

Фиг. 33. Вятърна мелница в близост до църквата „Св. Богородица Елеуса“ (Диахронно представяне 1980 г. и 2023 г.)

Вятърна мелница в близост до църквата „Св. Богородица Елеуса“ е датирана към XIX век и е разположена на северния бряг на полуострова. Днес от нея е останало само

каменното приземие без характерното дървено покритие.

Заедно турската баня, чешмата и вятърните мелници допълват основните атрибути на Изключителната световна стойност. Тяхното място в 1-вия пласт на ИСС е като поддържащи елементи, подобрявайки четимостта на многопластовата градска тъкан и допринасяйки за възприятието на Несебър като хармоничен, исторически, многослоен и жизнен град. В този контекст обществените и стопански съоръжения се разглеждат като подкрепящи специфични атрибути на Изключителната световна стойност, които не са водещи носители сами по себе си, но имат съществен принос за разчитането на многопластовата историческа и функционална структура на Старинен град Несебър. Чрез тях се осмислят приемствеността, динамиката и непрекъснатостта на човешкото обитаване, като те свързват мащаба на ежедневните практики с дългата историческа перспектива. В рамките на първия пласт на ИСС тези атрибути допринасят за възприемането на Несебър като хармоничен, исторически стратифициран и жив културен ландшафт.

Обобщени качествени атрибути: Многопластова и хармонична градска тъкан – синтез на човешка дейност и природен контекст

- *„осезаеми следи в една хомогенна цялост, която хармонично се вписва в природата“*
- *„синтез на многовековна човешка дейност“*
- *„развиващ се и жизнен градски организъм“ (ДИСС, 2010)*

Старинен град Несебър е исторически град, в който многовековната човешка дейност е оставила ясно разпознаваеми и осезаеми следи, интегрирани в хомогенна и хармонична градска цялост. Развитието на града е формирало сложна, но балансирана културна и пространствена структура, в която отделните исторически пластове не съществуват изолирано, а са органично съчетани, създавайки устойчив и разпознаваем градски образ. Историческата стратификация на Несебър е сред най-съществените носители на неговата изключителна световна стойност. В рамките на компактният полуостров са наслоени следи от Праисторията, Античността, Средновековието, Османски период и Възраждането. Тези културни пластове са материализирани в археологически структури, средновековни християнски храмове, възрожденска жилищна архитектура и улично-кварталната структура, възникнала върху основите на античната и средновековната градска мрежа. Градската структура е неразривно свързана с природната конфигурация на скалистия полуостров и с визуалния и функционален контакт с морето. Несебър се развива като жив градски организъм, който през вековете се адаптира към социални, икономически и културни промени, без да нарушава своята културна непрекъснатост. Това развитие поставя предизвикателства пред опазването на изключителната световна стойност и налага ясно дефиниране на атрибутите, които следва да бъдат съхранени.

Историческа стратификация и осезаеми следи от човешка дейност

Основна характеристика на този специфичен атрибут е ясно разпознаваемата историческа стратификация, акумулирана в рамките на компактната градска територия.

В Несебър материалните свидетелства от последователни исторически периоди — Праисторията, Античността, Средновековието, Османския период и Възраждането — са съхранени чрез археологически структури, елементи на крепостната система,

средновековни църкви, възрожденски жилищни сгради, подпомагащи обекти на Изключителната универсална стойност и традиционната улична мрежа.

Характерна особеност е, че тези исторически пластове не се възприемат като отделни и конфликтни елементи, а като взаимно допълващи се компоненти на цялостна градска структура. Това изисква опазване не само на отделните недвижими културни ценности, но и на техния пространствен контекст, визуални връзки и исторически установени взаимоотношения.

Хомогенна и кохезивна градска тъкан

Хомогенността на градската тъкан произтича от дългия процес на органично развитие на града. Тя се изразява в съхранения мащаб на застрояването, преобладаващата ниска етажност, традиционните пропорции, материали и конструктивни решения, както и в мозаечния модел на застрояване с включени дворове, озеленени пространства и публични площи.

Ключова характеристика е високата степен на кохезия между сградите и публичните пространства, както и подчинената роля на застрояването спрямо визуалните и смислови доминанти – средновековните църкви. Нарушаването на тези параметри чрез несъразмерно ново застрояване или надстрояване компрометира целостта на атрибута.

Хармонично взаимодействие между град и природна среда

Хармоничният синтез между културни и природни стойности е характерен за Старинен град Несебър. Природната конфигурация на полуострова, крайбрежните скатове, морето и провлакът са активни компоненти на градската структура. Застрояването следва естествените очертания на релефа и поддържа постоянен визуален и функционален контакт с морето.

Характерни за този атрибут са крайбрежните силуети, визуалните коридори към морето и традиционното озеленяване. Опазването му изисква контрол върху намесите в чувствителните крайбрежни зони и съхраняване на традиционния силует на града.

Традиционна функционална структура и жизненост на града

Старинен град Несебър се отличава като жив и функциониращ исторически град. Континуитетът на жилищната функция, съчетан с религиозни, търговски, пристанищни и занаятчийски дейности, поддържа социалната и културна жизненост на градската среда. Опазването на този атрибут изисква поддържане на баланс между традиционните функции и нововъзникналите туристически и обслужващи дейности. Функционалната моноспециализация и прекомерната комерсиализация застрашават социалния контекст и автентичността на града като обитавано място.

Развиващ се градски организъм

Развитието на Несебър във времето е органично и непрекъснато, което го определя като развиващ се градски организъм. Този атрибут допуска адаптация и промени, но в рамките на ясно дефинирани граници, които не застрашават автентичността и интегритета на градския исторически пейзаж.

Съхраняването му изисква прилагане на принципите на минимална намеса, обратимост и съвместимост на новите елементи с исторически установената структура, като развитието следва да поддържа културната непрекъснатост, а не да води до радикална трансформация.

2-ри пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството”

Вторият пласт на ИСС отразява ролята на Несебър като многовековен духовен център на християнството, в който религиозният живот е заемал водещо място в продължение на повече от хилядолетие. Стратегическото географско положение на Старинен град Несебър го утвърждава като ключов център за межкултурен обмен, особено в контекста на християнската цивилизация.

Богатата история на града е материализирана в многобройните религиозни сгради – от Античността, през Късната античност и Средновековието (част от които са запазени само като археологически структури), до периода на Възраждането. Тези обекти свидетелстват за дълбокото и трайно влияние на християнството върху формирането на облика и идентичността на града и са сред основните носители на неговата изключителна световна стойност (Критерий iii).

Развитието на т.нар. „живописен архитектурен стил“ превръща Несебър в един от най-значимите центрове на византийското изкуство на Балканите и му отрежда съществена роля в развитието и разпространението на религиозната архитектура в региона. Архитектурните форми, полихромната керамична декорация, стенописната украса и графитите са носители на духовни, художествени и културни послания, чието значение надхвърля локалния контекст. Те свидетелстват за непрекъснатостта на християнската традиция и подчертават значението на Старинен град Несебър като религиозно средище с регионално и надрегионално влияние.

АНАЛИТИЧНА РАМКА ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА ЦЕННОСТИ И АТРИБУТИ:

2-ри пласт на ИСС: „Забележителен духовен център на християнството”

Ценности	- Градът е служил в продължение на повече от хиляда години като забележително духовно огнище на християнската култура - В продължение на хиляда години е бил забележителен духовен център на християнството
Общ атрибут	Църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането
Специфични атрибути	<u>Хронологична и типологична рамка на религиозните сгради</u> <u>Църкви от Търновско-несебърската школа във византийски стил</u> ✓ „средновековната религиозна архитектура, модифицирана чрез налагането на традиционни византийски форми, илюстрира декоративното керамично изкуство — характерната за епохата живописна украса.“; ✓ „средновековна религиозна архитектура с богата пластична и полихромна украса на фасадите под формата на керамична орнаментика, типична за периода.“; <u>Стенописната украса като израз на художествената и духовна идентичност на несебърските църкви</u> <u>Графити с изображения на кораби, животни, птици и графити с надписи</u> (лични имена и години)

Табл. 3. Аналитична рамка за ценностите и атрибутите на 2-рия пласт на Изключителната световна стойност (2025)

Фиг. 34. Картографиране на общия атрибут: „църкви от Късната античност, Средновековието и Възраждането“ (2024)

Църквите от Късната античност, Средновековието и Възраждането в Старинен Несебър функционират не само като отделни архитектурни паметници, а като ключови пространствени и визуални репери, които структурират градската тъкан и оформят силуета на полуострова. Въпреки различната степен на запазеност – от цялостно съхранени обеми, до частично съхранени стени или планови схеми – всички групи храмове допринасят за четимостта на историческата градска структура и за разбирането на дългосрочната приемственост на религиозния живот. Средновековните църкви имат водеща роля в изграждането на градския силует и концентрират най-ясно изразените архитектурни и художествени характеристики, докато късноантичните базилики допълват и обогатяват разбирането за историческата и духовната еволюция на града.

Значението на църквите като атрибути на Изключителната световна стойност се изразява чрез съвкупността от материални характеристики – планова схема, строителна техника, декоративна пластика и стенописна украса – и нематериални значения, свързани с религиозни практики, поклонничество, памет и културна приемственост. Загубата или компрометирането на тези характеристики би ограничило способността на обекта да предава своята историческа и духовна значимост.

Независимо от ограничената територия на полуострова, в Старинен Несебър са изградени многобройни храмове и църкви, датиращи от Късната античност, Средновековието и Възраждането. Към настоящия момент идентифицираните обекти могат да бъдат класифицирани в четири основни групи:

- с до голяма степен съхранени автентични обеми (включително покривни конструкции и куполи или части от тях);
- със съхранени части от обемите (фрагменти от стени без покрития и куполи);
- със запазени планови схеми и минимална субструкция, разкрити чрез археологически проучвания (включително по-ранни храмове под съществуващи църкви);
- както и разрушени или съборени, но археологически проучени и документиранни обекти, включително такива, за които са запазени единствено писмени сведения.

В Общия план на архитектурните и археологическите паметници в Старинен Несебър от 1982 г. (вж. фиг. 1) е отбелязан античен храм от елинистическия период в северозападната част на полуострова, както и четири базилики, датирани от Късната античност. Една от тях е разкрита при входа на града, останките на втора се намират в двора на училище „Л. Каравелов“, а другите две са базиликите „Св. Богородица Елеуса“ (V–VI в.) и Старата митрополия („Св. София“) (V–VI в.).

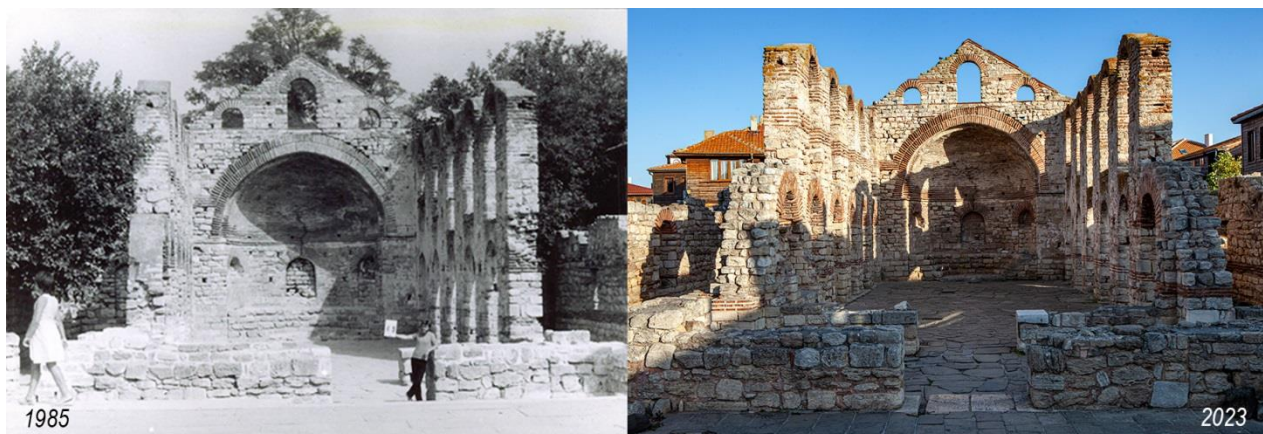
Специфичен атрибут: Хронологична и типологична рамка на религиозните сгради

Църкви от Късната античност

„Старата Митрополия“ („Св. София“) (V–VI в.). е митрополитската църква на Месемврия. Според Рашенов „Стара Митрополия“ е най-голямата запазена църква на полуострова и е разположена на предполагаемия стар център на града. Тя е различна от останалите несебърски църкви по отношение на планова схема, строеж и декорация. „Старата Митрополия“ е трикорабна базилика, с една апсида (отвън е тристенна, отвътре полукръгла), с нартекс и атриум (вътрешен двор). Външните размери на църквата са ширина – 20,20 м и дължина – 25,50 м. (заедно с нартекса). Трите кораба са с еднаква дължина от 18,80 м. и ширина на средния кораб – 9,30 м. и на страничните кораби – 3,70 м. Те са разграничени един от друг чрез редуване на широки масивни стълбове (1,55/0,90 м.), свързани с тухлени арки. Над първата аркада е имало и втора, със същите размери на стълбовете по отношение на ширина и дължина. По този начин се създава усещането, че корабите разделени са чрез стабилни зидове. (Рашенов, 2006)

Влизането в църквата е ставало през нартекс, свидетелство за който може да се намери само в рисунките на Sayger et Desarnod от периода 1829-1830 г. Три самостоятелни врати свързват нартекса с отделните кораби. При полукръглата сферично засводена в интериора апсида се наблюдава наличието на тристъпален синтрон от грубо издялан камък. В горната си част „Старата Митрополия“ е съвсем разрушена, но триъгълната форма на източната стена и следите по стените на средния кораб подсказват, че е била покрита с двускатна дървена конструкция. (Рашенов, 2006) Градежът е в познатия от римското строителство „opus mixtum“ – редуване на камъни и 4-5 реда тухли на варов разтвор с примес от счукани тухли. Целият под е бил покрит с мозайка, от които е запазен само един малък фрагмент.

Според Рашенов фасадите са били просто третириани – гладки измазани плоскости, без декорация. В екстериорно отношение апсидата е тристенна, без декоративно членение. (Рашенов, 2006)

Фиг. 35. Старата Митрополия („Св. София“) \ Диахронно представяне (преди 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Късната античност в Старинен град Несебър

„Св. Богородица Елеуса“ (Умиление) е раннохристиянска трикорабна базилика, разположена на северния бряг на полуострова на Старинен град Несебър. Изградена е през V–VI век и се предполага, че това е най-старата несебърска църква. Базиликата е с размери приблизително 18 / 28 м. и има три апсиди, нартекс и липсващ атриум. Централният кораб е фланкиран от два странични кораба, като към всеки от тях са оформени по две допълнителни по-малки апсиди – разположени на север и на юг. В нартекса на базиликата са разкрити зидани засводени гробници, свидетелстващи за погребалната функция на пространството и за значимостта на храма в религиозния живот на средновековния град. Част от северния и от централния кораб са пропаднали в морето вследствие на ерозионните процеси по крайбрежието, което подчертава уязвимостта на обекта и необходимостта от консервационни мерки.

Археологическите проучвания на базиликата започват през 1920 г. и показват, че храмът е възстановяван неколkokратно през Средновековието. През този период той е функционираал като част от едноименен манастирски комплекс, споменаван в писмените извори до XIV век. През 80-те години на XX век е извършена консервация на базиликата, като разрушеният северен кораб е изцяло възстановен.

Фиг. 36. „Св. Богородица Елеуса“. Диахронно представяне (преди 1983 г. и през 2023 г.) на църкви от Късната античност в Старинен град Несебър

Средновековни църкви

Средновековните църкви дават ценни сведения за еволюцията на християнската религиозна архитектура и художествени традиции в региона, като затвърждават позицията на Несебър като забележителен духовен център на християнството. Най-впечатляващите образци, символи на Старинния град, чието изграждане демонстрира възхода в архитектурата и монументалното изкуство през Средновековието са седемте църкви: „Св. Иван Алитургетос“; „Св. Михаил и Гавраил“; „Св. Параскева“; „Св. Стефан“ (Новата Митрополия); „Пантократор“ (Св. Никола); „Св. Иван Кръстител“; „Св. Тодор“. Те са едни от най-значимите ценности в Старинния град. Построени са в периода XI–XIV век, повечето от тях са запазени в пълния си обем, освен църквите „Св. Иван Алитургетос“ и „Св. Михаил и Гавраил“, които присъстват в руинен вид в градската среда. Тяхната ценност като фактор в историческата градска среда и културния пейзаж е не по-малка, бидейки значими реperi в градското пространство от векове.

Църквата „Св. Иван Алитургетос“ – Датирана към XIII–XIV век, църквата „Св. Йоан Алитургетос“ (Неосветени) е една от най-красивите църкви в Несебър. Тя е кръстокуполна трикорабна базилика с квадратен наос и просторен притвор. Църквата е с дължина 18,50 м. и широчина 10,25 м. Фасадите са най-характерният елемент на сградата, в които живописният стил достига своя апогей. Чрез редуване на бели каменни блокове и червени тухли, комбинирани с керамични панички, са създадени богати многоцветни орнаменти. Особено впечатляваща е източната фасада с трите апсиди, разчленени с ниши и елегантни аркатури. Независимо, че църквата е пострадала при земетресението през 1913 г., тя бележи върхов етап в развитието на средновековната култова архитектура в Несебър.

Фиг. 37. Църквата „Св. Иван Алитургетос“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър

Църквата „Св. Михаил и Гавраил“ е датирана въз основа на строителната техника, архитектурния стил и план към края на първата половина на XIII в. Тя е уникално и високо художествено произведение на архитектурата – един от най-представителните образци на Търновско-несебърската школа във византийски стил. Тя е еднокорабна, кръстокуполна постройка с притвор. Размерите ѝ са – дължина 13,90 м. и широчина 5,30 м. В центъра се издига широк купол, а на запад е има следи от четвъртитата кула-звънарница над притвора. Кулата е била достъпна чрез каменна стълба, скрита в западната стена.

Влизането в храма става през три врати – една на северната стена към кораба и две към притвора. На изток църквата завършва с три малки многостенни апсиди с прозорци.

Особено впечатляваща е външната украса: арките са подчертани с тройни редици зелени глазирани „панички“, а пространствата под тях са изпълнени с шахматно наредени каменни блокчета и двойки тухлички.

Фиг. 38. Църквата „Св. Михаил и Гавраил“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър.

Църквата „Св. Параскева“ (XIII–XIV век) е еднокорабна с притвор и размери 15 × 6 метра. На изток завършва с петстенна апсида, а над центъра се издига барабан с купол, който подчертава кръстополната ѝ форма. Построена е от дялан камък и тухли в редуващи се пояси, а северната и южната фасада са украсени със слепи арки с богато орнаментирани тимпани и декоративни четирилистни и кръгли глазирани панички.

Над притвора е стояла кула-звънарница, достъпна чрез каменна стълба, вградена в стената, която разделя наоса от притвора. Съвременният двускатен покрив е добавен по-късно, но запазва хармонията на църковната архитектура.

В църквата е уредена изложбата „Спасени стенописи от несебърски църкви“, в която са показани стенописи от съборената през 1958 г. църквите „Св. Георги Големи“ и от „Св. Климент“. По този начин посетителите могат да се запознаят с ценни творби от различни периоди на несебърското църковно изкуство.

Фиг. 39. Църквата „Св. Параскева“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър.

Църквата „Св. Стефан“ (Новата Митрополия). Предполага се, че първоначално църквата е била посветена на „Св. София“ и в последствие, след Освобождението е наименована „Св. Стефан“. Тя е най-добре запазената средновековна църква в Несебър. Построена е в периода XI-XIII век, като е удължена на запад през XVI век и е пристроен с притвор през XVIII век. Според арх. Съселов тя носи характеристики на три периода – средновековен, късносредновековен и възрожденски. (Рашенов, 2006)

Църквата представлява трикорабна базилика, като средният кораб е по-висок от страничните и фасадите от изток и запад са завършени чрез овални фронтони. При построяването си църквата е била с дължина 12,10 м. и ширина 9,50 м. и се е състояла от олтар, наос с три овални апсиди и нартекс. Църквата е построена от каменни блокове и тухли. Наблюдава се използването на множество преутребени архитектурни елементи (сполии) като корнизи, капители, релефи от разрушени по-рано християнски сгради. (Музей „Старинен Несебър“)

Фиг. 40. „Св. Стефан“ (Новата Митрополия). Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър.

Църквата „Пантократор“ (Св. Никола) е построена през XIII-XIV век. Тя е една от най-забележителните и най-добре запазени средновековни църкви в Несебър, типичен представител на „живописния стил“ в църковната архитектура. Тя е правоъгълна по план, с размери 16 × 6,90 м, и има два входа – от запад и от юг. На изток завършва с три малки, богато профилирани апсиди. В средата на наоса първоначално са се издигали четири колони, носещи купола, а над притвора се извисява квадратна кула-звънарница, до която се достига по тясна каменна стълба от юг. Притворът е малък, с вградена под пода средновековна гробница.

Фасадите са богато украсени с пояси от високи двойно вдлъбнати арки, керамични панички и четирилистници, а над апсидите преминава тухлен фриз със свастики – символ на соларния култ. Барабанът на купола е снабден с осем арковидни прозореца, допълнени от прозорци на северната и южната фасада.

От първоначалната стенописна украса са запазени само фрагментарни следи. Днес в църквата е уредена изложбата „Несебър и заливът в стари карти (IV–XIX век)“, представяща осемнадесет карти от различни направления на европейската картография. (Музей „Старинен Несебър“)

Фиг. 41. Църквата „Пантократор“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър..

Църквата „Св. Иван Кръстител“ е построена през X век. Изградена е от ломен камък, споен с хоросан, и има размери 14 × 10 м. Около прозоречните отвори и над входа се забелязват ранни украсни елементи, изпълнени от тухли. Църквата е типичен представител на прехода от скъсената базилика към кръстополната църква. Над централното пространство, върху вписан кръг, се издига цилиндричен барабан, завършващ с полусферичен купол. На изток сградата завършва с три полукръгли апсиди.. Западната, северната и южната фасада са членени с по една висока сяпа арка.

От стенописната украса са запазени ктиторски портрет от XIV век, разположен на южната стена на наоса, както и сцена с образа на Св. Марина от XVII век, разположена върху югозападната колона.

През 2013 г., във връзка с изпълнението на проект за реставрация на църквата, са проведени спасителни археологически проучвания. В резултат е установено, че кръстополната църква е изградена върху основите на късноантична трикорабна базилика. В първоначалния си план базиликата е имала една апсида, полукръгла както отвън, така и отвътре. В по-късен етап към южния и вероятно към северния кораб са долепени две малки полукръгли апсиди. Въз основа на плановата схема и археологическите материали базиликата се датира в VI век.

Фиг. 42. Църквата „Св. Йоан Кръстител“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър..

Църквата „Св. Тодор“ е датирана към XIII век, по-късна реконструкция. Тя е малка еднокорабна църква с притвор и една абсида. Дълга е 8,70 м и широка 4,15 м.

От оригиналните фасади са запазени само западната и северната, които са разчленени със слепи арки, изпълнени от обработени камъни и тухли в характерния Търновско-несебърски стил. Пространствата под арките са запълнени с шахматни и зигзагообразни орнаменти, оформени чрез редуване на каменни блокчета и тухли – характерен елемент на керамичната украса от периода. Градежът е в техника *pseudo opus mixtum*, ясно различима по запазените оригинални фасади. Стенописна украса не е установена. (Рашенов, 2006)

През 70–80-те години на XX век са извършени консервационни намеси, в резултат на които църквата е защитена с нов покрив. (Музей „Старинен Несебър“)

Фиг. 43. Църквата „Св. Тодор“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър.

Църквата „Св. Спас“ е строена през 1609 г. със средства на богат несебърски гражданин по времето на митрополит Киприан, видно от дарителския надпис над южния вход. Тя е еднокорабна и едноабсидна църква с дължина 11,70 м и ширина 5,70 м. Проучванията показват, че е имало притвор от север. Църквата е била частично вкопана.

Вътрешността на църквата е изцяло декорирана със стенописи, изпълнени от неизвестен майстор в началото на XVII век. Те пресъздават сцени от живота на Христос и Богородица, а в апсидата впечатлява с централната си композиция „Богородица – ширшая небес с Младенеца“. Интериорът на църквата е изцяло изписан в началото на XVII век.

„Св. Спас“ е една от църквите с открити и документирани от ЦПА графити на кораби, които дават безценни сведения за корабоплаването и корабостроителните традиции. В пода на църквата дълги години се е съхранявала надгробната плоча на византийската принцеса Матаиса Кантакузина Палеологина. Плочата е документирана в рисунките на Sayger et Desarnod от периода 1829-1830 г. и може да се види в Археологическия музей.

Фиг. 44. Църквата „Св. Спас“. Диахронно представяне (около 1980 г. и през 2023 г.) на църкви от Средновековието в Старинен град Несебър.

Други образци от този период, от които са запазени само малки части са „Св. Климент“, „Св. Влахерна“ (вероятно построена през X - XII в.) и „Св. Йоан“ (Кедрин, 1839). Църквата „Св. Димитър“, по предположения от писмени данни и археологически проучвания, е построена през втората половина на X в. Основите ѝ са били разкрити при изкопни работи за изграждането на голяма обществена сграда – търговски и конферентен център. (Теоклиева-Стойчева, 2015)

Църквата „Св. Климент“ е датирана към (края на XI – началото на XII в.; изписана в периода края на XVI – началото на XVII. Запазена е апсидата на църквата „Св. Климент“, вградена в сградата от социалистически период. Полихромната стенописна украса е датирана към края на XVI – началото на XVII век.

Останките от църквата „Св. Влахерна“ – На мястото, където се е намирала църквата „Св. Влахерна“, е запазена само нейната апсида.

Църквата „Св. Йоан“ – останките ѝ са съхранени и експонирани в субструкция. Тя е малката кръстокуполна църква северно от Старата митрополия. Изградена през 881 г. от генерал Лъв Апистопи; разкрита при археологически проучвания през 1968 г.)

Въпреки повечето църкви вече не са функционирали към края на 19 век, те не губят своята святост. Многобройните графити на кораби свидетелстват, че миряните продължават да ги използват за молитви, демонстрирайки една неканонична, но жива религиозна практика.

Църкви от Възраждането

Действащата църква „Успение Богородично“ е построена през XIX в., църквата е най-голямата и най-добре запазена трикорабна базилика в града с купол и късна иконография. Църквата е класически пример за българска възрожденска архитектура. Пластичният визуален ефект на фасадите се характеризира с редуващи се ивици от камък и тухла. Интериорът първоначално е бил лишен от стенописи, но по-късно е живописван. Сред запазеното оригинално обзавеждане са амвон, епископски трон, балдахин, иконостас, голяма икона на свети Иван Рилски и красиво резбован дървен парапет на галерията. Църквата е известна с това, че в нея се съхранява чудотворна икона на Дева Мария.

Фиг. 45. Възрожденските църкви на Старинен град Несебър - „Успение Богородично“. Диахронно представяне от 1980 г. и 2023 г.

Няколко от църквите на полуострова са съборени в средата на XX в. при прилагането на регулационен план, като е счетено, че те не притежават особена стойност. Предвид периода на събаряне, е видно, че тези църкви са разрушени преди 1983 г. – годината на вписване на Старинния град в Списъка на световното културно и природно наследство. В този смисъл тези църкви не са част от ИСС, но подкрепят по категоричен начин Критерий (iii) „...забележителен духовен център на християнството в продължение на хиляди години“. При проучванията са намерени данни за три такива църкви: „Св. Георги Стари (Големи)“ (XVIII в.) и „Св. Спиридон“, построени върху основите на по-стари храмове, и „Св. Георги Нови“ (XVIII в.). Те са носели характеристиките църковното строителство през VIII век, различно от богатата пластика и формообразуване на Средновековните църкви.

Църквата „Св. Георги Стари (Големи)“ се е намирала в югоизточната част на полуострова, до самия стръмен бряг. Според запазен надпис преди разрушаването ѝ църквата е преизградена върху основите на по-стар храм в 1704 г. (Василиев, 1950)

Църквата „Св. Георги Нови“ се е намирала до южния бряг на полуострова, зад НЧ „Яна Лъскова“. В архитектурно отношение е представлявала еднокорабна, едноапсидна постройка, като в някое време западната ѝ стена е била съборена, с което наосът е бил разширен на запад. (Василиев, 1950). Интериорът на църквата е бил покрит със стенописна украса, част от която е разрушена при изоставянето на църквата, а друга част е извадена, реставрирани и експонирана в Националния археологически музей в София.

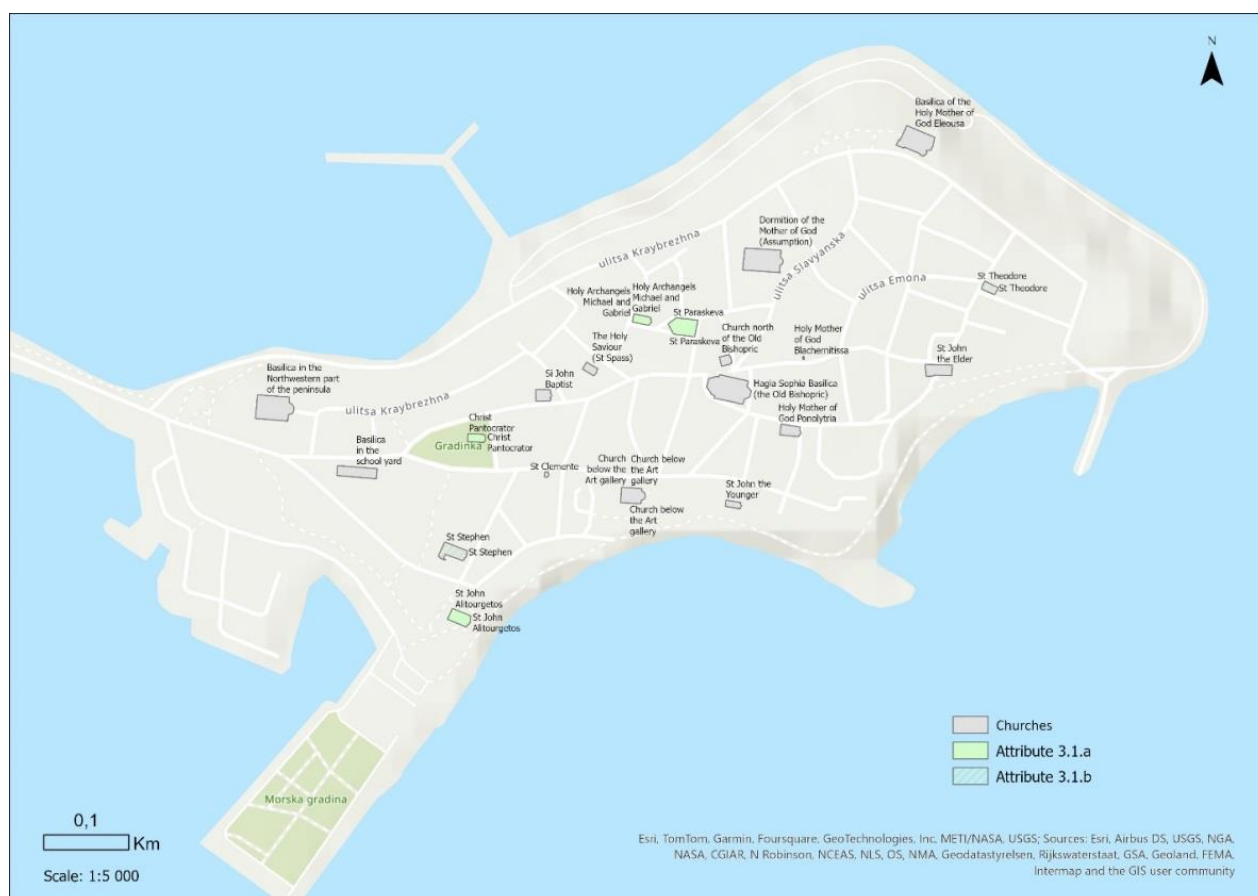
След 60-те години на XX век провежданата целенасочена политика за опазване и представяне на културното наследство довежда до придобиването на нови функции от църквите, насочени към интерпретацията и експонирането на културното наследство на Несебър. Понастоящем единственият действащ храм на полуострова е църквата „Успение Богородично“.

Специфичен атрибут: Църкви от Търновско-несебърската школа във византийски стил

- „средновековната религиозна архитектура, модифицирана чрез налагането на традиционни византийски форми, илюстрира декоративното керамично изкуство – характерната за епохата живописна украса.“,
- „средновековна религиозна архитектура с богата пластична и полихромна украса на фасадите под формата на керамична орнаментика, типична за периода.“;

Най-впечатляващите образци, символи на Старинния град, са представителите на Североизточната или т.нар. Търновско-несебърска школа във византийски стил, чието изграждане демонстрира възхода в архитектурата и монументалното изкуство през Средновековието. Тези църкви са „с богата пластична и полихромна украса по фасадите си под формата на керамични орнаменти, характерни за периода“. (Критерий (iv))

Средновековната религиозна архитектура в Несебър е модифицирана чрез налагането на традиционни византийски форми, което илюстрира декоративното керамично изкуство, характерно за епохата (Икономова А. К., 2023). Тези църкви се отличават с богата пластична и полихромна украса на фасадите, изпълнена под формата на керамични орнаменти и четирилистници, характерни за периода (Икономова А. К., 2023)

Фиг. 46. Картографиране на Специфичен атрибут: Църкви от Търновско-несебърската школа във византийски стил (2024)

Живописният стил постига своя характерен визуален ефект чрез контрастното съчетание на различни материали. Редуването на бели каменни блокове и червени тухли създава ритмичен модел, който оживява архитектурните елементи като арки и люнети. Този подход, характерен за школата, не само обогатява естетическото възприятие на сградата, но и подчертава нейната връзка с римските строителни традиции. (Икономова А. К., 2023)

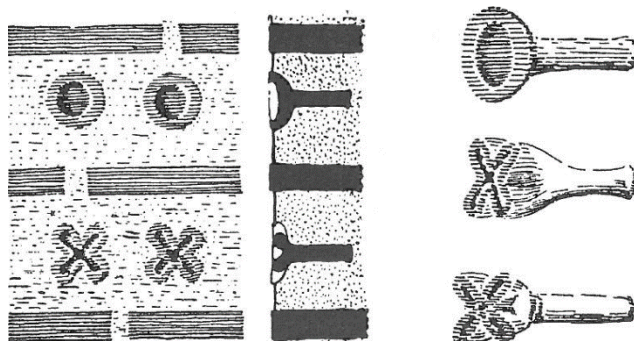
Фиг. 47. Слепи арки с полихромна украса от тухли и камък от църквата „Св. Йоан Апитургетос“, Старинен град Несебър (2023)

Живописният стил се отличава с изключително богата и разнообразна декоративна украса, в която керамичните елементи играят водеща роля. Паничките и четирилистниците, изработени от цветна глазирана керамика, са подредени в ритмични композиции, които оживяват фасадите на сградите (фиг.47). Интересна особеност на тази декорация е използването на различни цветове и форми, както и разнообразието в начина на закрепване на керамичните елементи. Технологията на закрепване, при която керамичните елементи се монтират в специално оформени кухини в мазилката, свидетелства за високото майсторство на строителите и гарантира дълготрайността на декоративната облицовка.

Представителни по отношение на Търновско-несебърска школа във византийски стил са четири църкви: „Св. Иван Апитургетос“, „Св. Михаил и Гавраил“, „Св. Параскева“ и „Пантократор“. В по-малка степен живописният стил е изразен в църквите: „Св. Стефан“ (Новата Митрополия) – частично присъстващ по източната фасада и „Св. Тодор“ – при северната и частично западната фасада.

Фиг. 48. Декоративна украса от гледжосани глинени чаши по барабана на църквата „Пантократор“, Старинен град Несебър

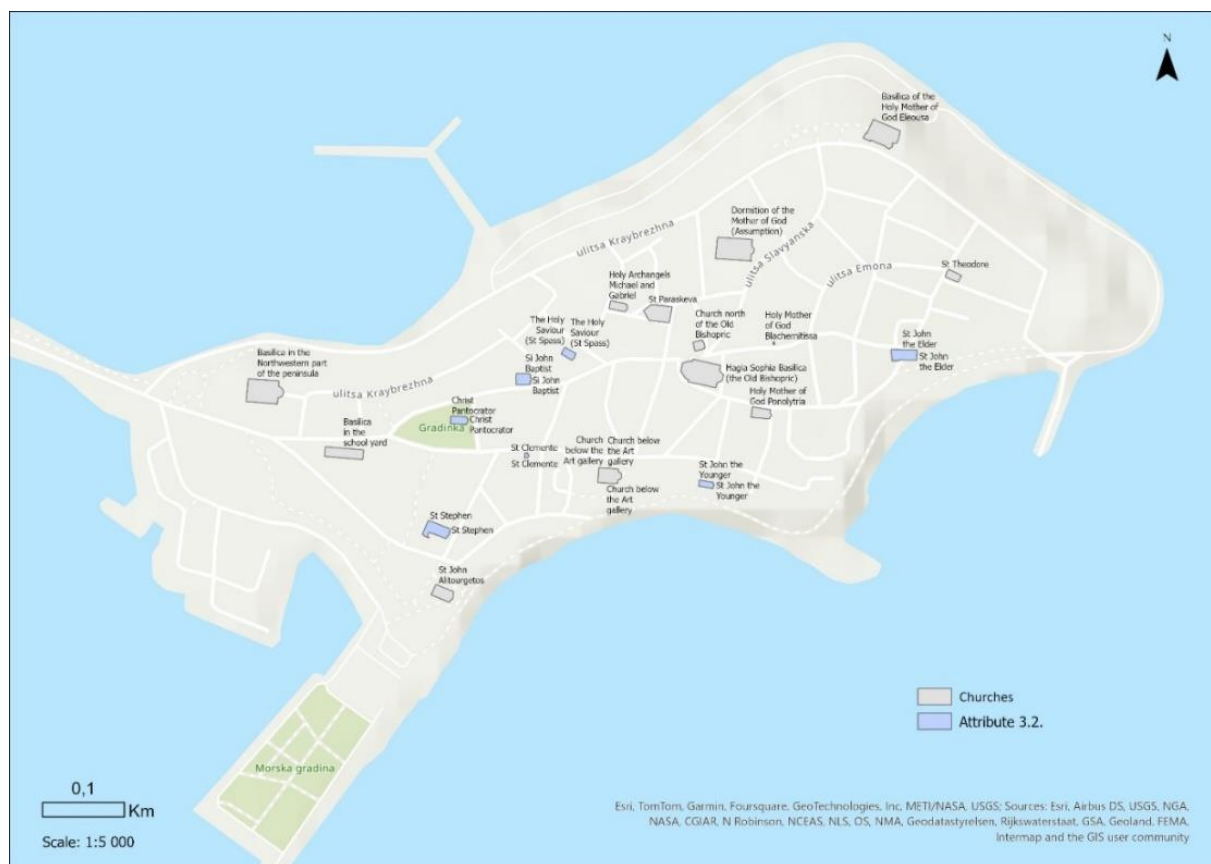

Фиг. 49. Гледжосани глинени чаши от фасадната керамична украса на църквата „Св. Йоан Апитургетос“. Рисунка (Рашенов, 2006)

Специфичен атрибут: Стенописна украса като израз на художествената и духовна идентичност на несебърските църкви

Този специфичен атрибут обхваща интериорната живописна украса в църквите на Несебър, изпълнена в духа на източноправославното византийско изкуство и организирана чрез сложни иконографски композиции, които следват каноните на православната традиция. Несебърската иконописна школа достига своя апогей през XVI–XVII век, когато градът се утвърждава не само като търговски, но и като важен художествен център на черноморския регион. Живописната украса включва сцени от живота на Христос и Богородица, евангелски легенди, ктиторски портрети и изображения на светци, подредени в йерархично организирани пояси и апсиди. Тези композиции не са само декоративни, но и функционално средство за религиозно обучение и културно самоопределение на общността, отразявайки духовните и социалните практики на Несебър през различни исторически периоди.

Елементи на този специфичен атрибут са запазените стенописи в църквите „Св. Стефан“ (Новата Митрополия), „Св. Спас“, „Пантократор“ (Св. Никола), „Св. Иван Кръстител“, „Св. Климент“, „Св. Георги Големи“ и други, включително сцени на чудесата на Христос, животът на Богородица, ктиторски портрети, изображения на светци и медальони с религиозни фигури. Те представляват ценни свидетелства за художествените традиции, духовните практики и културната идентичност на Несебър като забележителен център на християнското изкуство в периода XVI–XVII век.

Фиг. 50. Картографиране на църквите със стенописна украса в Старинен град Несебър - Специфичен атрибут „Стенописната украса като израз на художествената и духовна идентичност на несебърските църкви“ (2024)

Част от несебърските църкви са притежавали богата стенописна украса с пищна живопис, изпълнена в духа на източноправославното византийско изкуство (Димова, 2008). Развита е несебърска иконописна школа, достигнала своя апогей в периода XVI–XVII в., когато Несебър освен като търговски център е бил и значим художествен център. Понастоящем са запазени стенописи в/от следните църкви:

- ✓ **Църквата „Св. Стефан“ (Новата Митрополия)**, стенописна украса е от края на XVI в. с теми от живота на Божията майка и сцени от чудесата на Христос в цяла поредица според евангелските легенди. На стенописите са изобразени над 1000 фигури в 258 композиции (Музей „Старинен Несебър“). Със стенописи е изографисана и западната фасада под аркадата.

Фиг. 51. Стенописи от интериора на църквата „Св. Стефан“ (Новата Митрополия) 2023)

- ✓ **Църквата „Св. Спас“**, чиито стенописи са датирани към началото на XVII в. и пресъздават епизоди от живота на Христос и Богородица.
- ✓ **Църквата „Пантократор“ (Св. Никола)**, в която се наблюдават частични следи от стенописи в интериора.
- ✓ **Църквата „Св. Иван Кръстител“**. Целият интериор на църквата е бил измазан и стенописан. От изображенията са запазени ктиторски портрет (XIV в.), разположен на южната стена, както и сцена с образа на Св. Марина (XVII в.), разположена върху северното лице на югозападната колона.
- ✓ **Църквата „Св. Климент“**, запазените стенописи в централната апсида и олтарна маса са датирани към края на XVI – началото на XVII в. Стенописната украса съдържа изображения на Христос, който измива нозете на учениците си; стенопис с изображение на Богородица с Младенеца на трон, както и стенописи на великите църковни отци и други. Оцелели са и още няколко фрески, които днес са представени в изложбата „Спасени стенописи от несебърски църкви“ в църквата „Света Параскева“.

Фиг. 52. Стенописи от интериора на църквата „Св. Климент“ (2023)

- ✓ **Църква „Св. Георги Големи“** – Църквата е съборена, но данните за нея показват, че вътрешността ѝ е била изписана със стенописи, датирани са към началото на XVIII в., повечето от които посветени на Свети Георги. Изобразени са били сцени от житието на светеца, както и медальони с образи на светци и изображения на светци в цял ръст в различни пояси. Стенописите са били свалени преди събарянето на църквата, като повечето от тях са пренесени в Националния археологически музей – София. Една част от стенописите ѝ са представени в църквата „Света Параскева“ в изложбата „Спасени стенописи от несебърски църкви“.

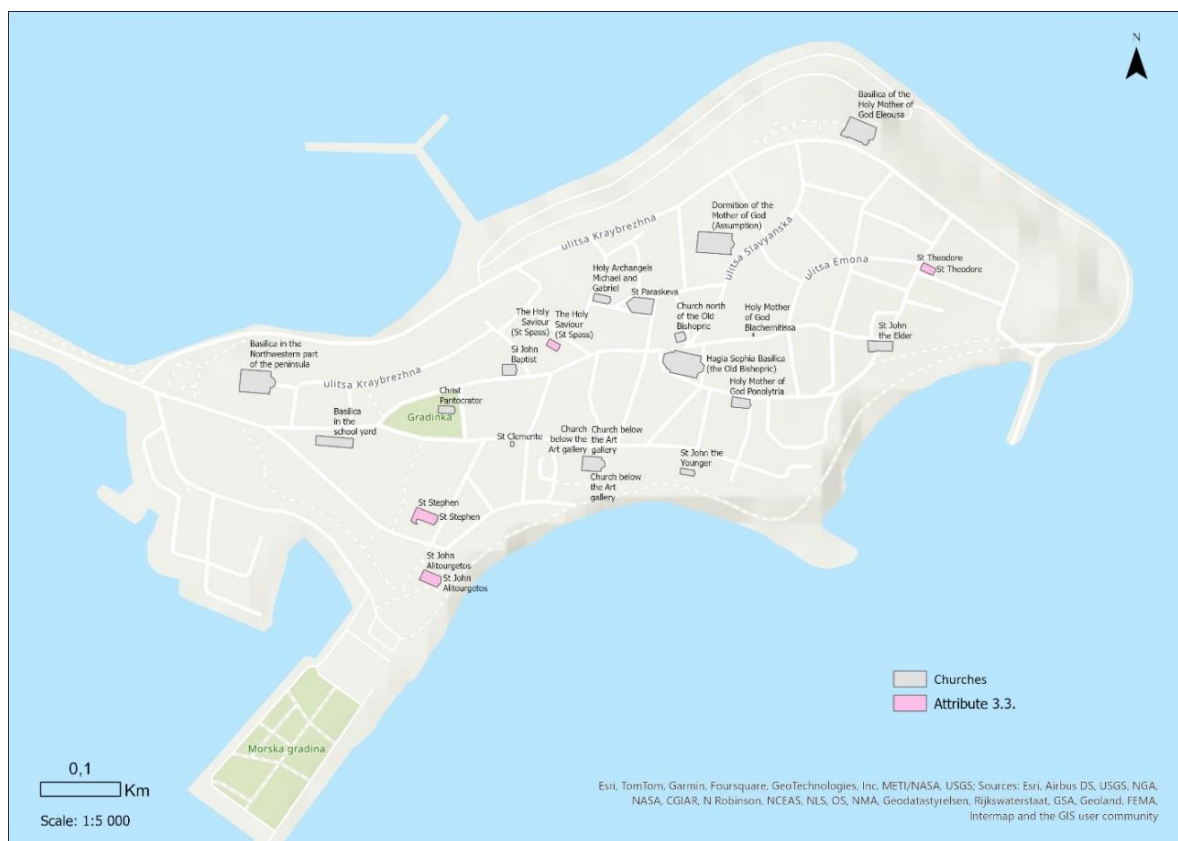
Фиг. 53. Стенописи от интериора на църквата „Св. Георги Големи“, експонирана в църквата „Св. Параскева“ (2023)

- ✓ **Църквата „Св. Георги Нови“**, съборена през 1937 г. Църквата е била изписана по православния канон: горния ред - евангелски сцени с Христос; в долния ред - допоясни изображения на светци; в апсидата - Богородица Ширшая небес на трон държаща на колене Христос-дете, в проскомидията - Св. Стефан, над протезисната ниша - Христос в цял ръст и от двете му страни по две коленичили жени, над диакониона - сцената „Благовещение“ и т.н. Сходно разпределение на стенописи се забелязва и в една друга несебърска църква – „Свети Спас“. (Василиев, 1950)

Стенописна украса е частично унищожена при постепенното изоставяне на църквата. Друга част от стенописите са били извадени и реставрирани като днес те са експонирани в Националния археологически музей в София. (Василиев, 1950)

Специфичен атрибут: „Графити с изображения на кораби, животни, птици и графити с надписи (лични имена и години)“:

Важни, но слабопознати културни ценности са стотиците графити, изписани по фасадите на четири несребърски църкви – „Св. Йоан Алитургетос“, „Св. Стефан“ (Новата Митрополия), „Св. Спас“ и „Св. Тодор“. Повече от треста от тях изобразяват кораби и лодки, има на животни, птици и риби, на хора, както и стотици имена на миряни и години. Графитите, от една страна са важен извор за историята на града и Черноморието, на корабоплаването и корабостроенето, а от друга страна пазят информация за мирогледа, вярванията, обичаите и поминъка на местните жители. Предполага се, че с изрисуването им върху църковните фасади, хората отправяли молитва към Господ, Св. Богородица, архангелите и светците за живота, здравето и благоденствието на мореплавателите и рибарите, за успешните плавания на корабите и благополучното им завръщане. Тези практики и вярвания са засвидетелствани с графити, изобразени на свети места из цялото Средиземноморие и до европейското атлантическо крайбрежие. Важно е да се спомене и приносът на графитите, по отношение на съхранението на нематериалното културно наследство. Изображенията демонстрират основни занаяти и обичаи в Старинния град.

Фиг. 54. Картографиране на църквите с графити с изображения на кораби, животни, птици и графити с надписи в Старинен град Несебър (2024)

Фиг. 55. Графит на османски каботажен едномачтов кораб с прави ветрила, влачен от лодка на гребла, църква „Св. Стефан“.

Фиг. 56. Графит на четиримачтов търговски клипер от средата на XIX в., църква „Св. Спас“.

Графитите функционират като уникален медиатор между материалното и нематериалното културно наследство, тъй като превръщат архитектурните повърхности на църквите в носители на лична, колективна и професионална памет. Те допълват официалния канон на религиозното изкуство с неформални свидетелства за религиозни практики, мореплаване и поминък, като по този начин разширяват интерпретацията на Несебър отвъд монументалната архитектура и го представят като жив, социално активен градски организъм.

3-ти пласт на ИСС: Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил

Третият пласт на Изключителната световна стойност на „Старинен град Несебър“ е обособен с цел аналитично открояване и интерпретиране на градския и архитектурния ансамбъл, достигнал своята най-завършена и разпознаваема форма през периода на Българското възраждане. Макар традиционната жилищна архитектура да присъства като материален носител и в други пластове на ИСС, в рамките на настоящия анализ тя е разгледана самостоятелно като колективен атрибут, поради нейния определящ принос за формирането на цялостния градски облик, пространствената организация и ансамбловото въздействие на Старинния град. Това позволява да се направи ясно разграничение между археологическите и религиозните пластове и възрожденския градски пейзаж като специфично измерение на Изключителната световна стойност.

Обособяването на третия пласт следва методологичния подход на ЮНЕСКО и ИКОМОС за анализ на историческия градски пейзаж, при който ансамбловите и тъканните характеристики се разглеждат като самостоятелни носители на стойност. В този смисъл третият пласт интегрира колективния атрибут „традиционна жилищна архитектура“ със специфичните атрибути, материализиращи регионалното развитие на народната архитектура, нейното взаимодействие със средновековните църкви, археологическите структури и природния контекст, както и с обобщените качествени атрибути, отразяващи хармонията, хомогенността и динамичния характер на Старинния град. Така третият пласт осигурява последователна рамка за анализ, картографиране и управление на възрожденския

градски ансамбъл като ключов компонент на Изключителната световна стойност на Несебър.

Третият пласт представя Несебър като хармонична и хомогенна градска цялост, чийто архитектурен облик и пространствена организация отразяват върховни постижения на балканската и източносредиземноморската архитектурна традиция.

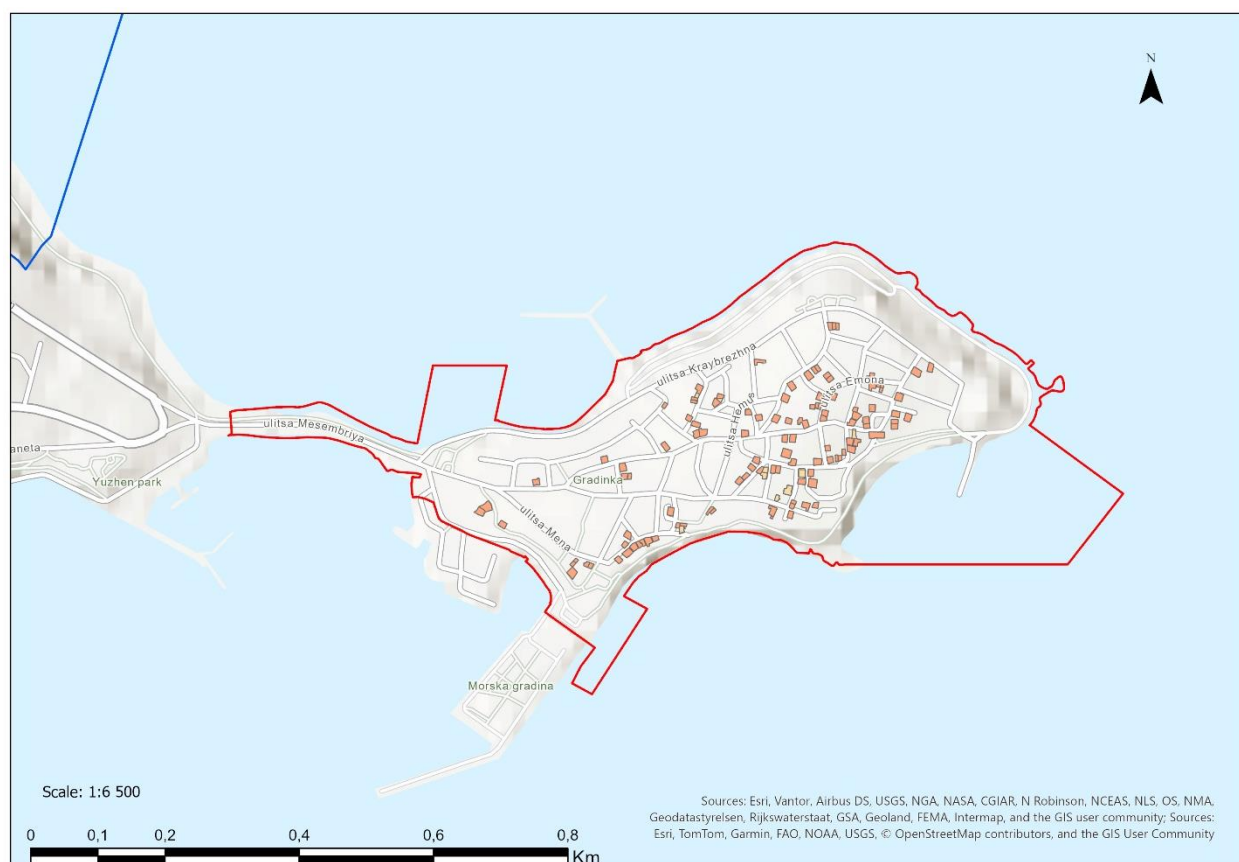
АНАЛИТИЧНА РАМКА ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА ЦЕННОСТИ И АТРИБУТИ

3-ти пласт на ИСС: Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил

Ценности	„Различните етапи на развитие на народната жилищна архитектура отразяват етапите в развитието на архитектурния стил на Балканите и в целия регион на Източното Средиземноморие.“ „Народната архитектура на градския ансамбъл, доминиран от средновековните църкви и археологическите структури, заедно с уникалния крайбрежен релеф, се съчетават, за да създадат висококачествена градска тъкан.“
Колективен атрибут	Традиционна жилищна архитектура
Специфични атрибути	<u>Несебърската възрожденска къща в контекста на балканската, черноморската и източносредиземноморската жилищна традиция</u> ✓ „Различните етапи на развитие на неговата жилищна народна архитектура отразяват етапите на развитие на архитектурния стил на Балканите и в целия Източносредиземноморски регион“. ✓ „свидетелстват за върховно майсторство на архитектурата на Балканите, както и на Източносредиземноморски регион“. <u>Несебърските къщи от XVIII–XIX век като носители на историческата идентичност на града</u> ✓ „народната жилищна архитектура“ ✓ “дървена жилищна архитектура от Възрожденски период (XVIII- XIX век)” <u>Традиционната улична мрежа като носител на историческата градска структура</u> ✓ тесни и криволичеши улици; ✓ характерни улични профили и силуети; ✓ традиционната урбанистична структура на града и архитектурния му облик <u>Характерни конструктивни елементи на несебърската къща</u> ✓ каменни приземия; ✓ еркери и наддавания; ✓ дървени фасадни обшивки и други дървени елементи (подкоси, стрехи, врати) <u>Градският ансамбъл и историческият градски пейзаж</u> ✓ „Народната архитектура на градския ансамбъл, доминиран от средновековните църкви и археологическите структури, заедно с уникалния крайбрежен релеф, се

	✓ съчетават, за да създадат висококачествена градска тъкан.“ ✓ „хармонична и хомогенна цялост с изключителната природна конфигурация на скалистия полуостров, свързан с континента с дълъг тесен провлак“ - взаимодействие между архитектура, археология и природен контекст; ✓ „Архитектурен ансамбъл със запазена възрожденска структура
Обобщени качествени атрибути	▪ <u>Хармонична градска тъкан – съчетание на архитектура, природа и атмосфера“</u> ✓ „синтез на многовековна човешка дейност“ ✓ „осезаеми следи в една хомогенна цялост, която хармонично се вписва в природата“ ✓ „развиващ се и жизнен градски организъм“

Табл. 4. Аналитична рамка за ценностите и атрибутите на 3-тия пласт на Изключителната световна стойност (2025)

Фиг. 57. Картографиране на 3-тия пласт на ИСС „Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил“ – колективен атрибут (традиционна жилищна архитектура) (2024)

Специфичните атрибути, носители на Изключителната световна стойност на третия пласт, са структурирани и анализирани в логическа последователност, която проследява прехода от общия регионален контекст към конкретните пространствени и архитектурни проявления в рамките на Старинен град Несебър. Този подход позволява ясно разчитане на взаимовръзките между мащабите, както и на начина, по който локалните архитектурни решения отразяват по-широки исторически, културни и художествени процеси. Анализът започва с въвеждане на макрорамката и регионалния контекст – Балканите, Черноморския

регион и Източносредиземноморския регион, която задава широкия културно-исторически контекст за развитието на народната жилищна архитектура. В този контекст се откроява Несебър като локална интерпретация на регионалните архитектурни тенденции, представена чрез възрожденските жилищни сгради от края на XVIII–XIX век, които материализират историческата идентичност на града.

Следващото ниво на анализ е насочено към традиционната градска структура и уличната мрежа, които формират пространствената рамка за разполагане и възприемане на жилищната архитектура. Върху тази основа се разглеждат характерните конструктивни и декоративни елементи на несебърската къща като локални архитектурни особености, свидетелстващи за високо майсторство и адаптация към конкретните природни, социални и културни условия.

Последният етап от анализа обхваща ансамбловите характеристики и историческия градски пейзаж, където отделните елементи – архитектура, урбанистична структура, археологическо наследство и природен контекст – се синтезират в хармонична градска тъкан. Тази последователност осигурява цялостно разбиране за третия пласт на Изключителната световна стойност като резултат от дългосрочни процеси на развитие, взаимодействие и културна приемственост.

Специфичен атрибут: Несебърската възрожденска къща в контекста на балканската, черноморската и източносредиземноморската жилищна традиция

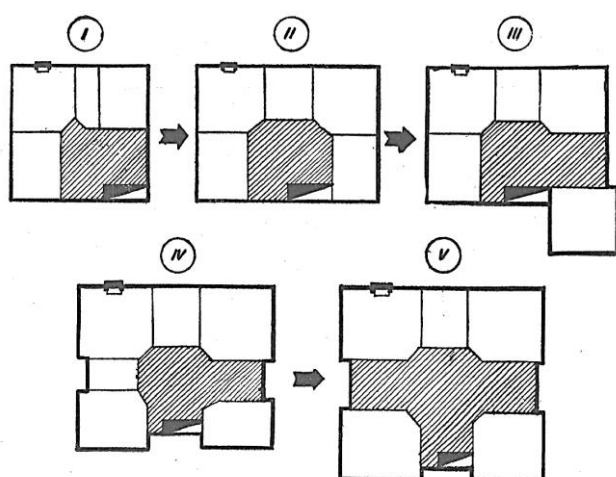
- *„Различните етапи на развитие на неговата жилищна народна архитектура отразяват етапите на развитие на архитектурния стил на Балканите и в целия Източносредиземноморски регион“.*
- *„свидетелстват за върховно майсторство на архитектурата на Балканите, както и на Източносредиземноморския регион“ (ДИСС, 2010)*
- *“Дървените къщи, построени през XIX век, са типични за черноморската архитектура на периода.”*

Несебърската възрожденска къща следва да се разглежда в рамките на балканската жилищна архитектурна традиция, в която се формират устойчиви типологични и конструктивни принципи, адаптирани към различни природни, социални и културни условия. Както подчертава Мавродинов, балканската къща не представлява еднороден тип, а система от регионални варианти, формирани под въздействието на климат, топография, налични материали и начин на живот (Мавродинов, 1947). В рамките на тази система се обособява черноморската къща като регионален подтип, характерен за крайбрежните селища на Западното Черноморие. Тя съчетава основните принципи на балканската жилищна архитектура с влияния, произтичащи от морската среда и дългосрочните търговски и културни контакти с Мала Азия и Източното Средиземноморие (Мавродинов, 1947). (Йорданова-Петрова, 2020)

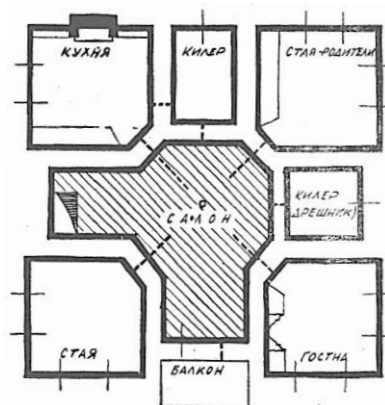
Народна жилищна архитектура в Несебър от периода на националното Възраждане представлява локален вариант на черноморската къща, формиран в условията на компактен полуостровен град с ограничени парцели и силно изразена търговска функция. (Иванчев, 1957). Типологично черноморската, респективно възрожденската несебърска къща, се характеризира с ясно вертикално функционално зонироване. Масивното каменно приземие

изпълнява стопански и защитни функции, включително складови пространства и дюкяни с пряка връзка с улицата, докато жилищните етажи са разположени над него и са изградени от дърво или паянтова конструкция (Попов, 1957) (Стамов, 2007). Жилищните помещения са групирани около едно основно разпределително пространство — салон, като в редица случаи пространственото решение следва схемата на пастадния тип с галерия към благоприятното изложение (Йорданова-Петрова, 2020).

Схемата на фиг.58 представя на развитието на етажа на черноморската къща, изготвена от арх. Иванчев. Тя илюстрира еволюцията на плановата организация на жилищния етаж – от квадратна и правоъгълна форма при по-малките къщи към по-развитата, начупена форма при по-големите и пространствено усложнени къщи. Арх. Иванчев отбелязва, че несебърската къща, заедно с родопската, принадлежи към най-старите български жилищни типове, при които се утвърждава начупената форма на плана. Развитият тип на несебърската къща е представен в схеми IV и V, при които къщата е най-общо казано доближава квадратната форма, а салонът е вече ясно изразен като композиционен център и е оформен като сложно комбинирано пространство. На фиг. 59 е показана пространствено-функционалната организация на една от най-разпространени планови схеми на голямата несебърска градска къща от Възрожденския период. (Иванчев, 1957)

Фиг. 58. Схема на развитието на Черноморската къща на арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Фиг. 59. План на етажа на напълно развитата несебърска възрожденска къща (Иванчев, 1957)

Конструктивно възрожденската несебърска къща представлява смесен строеж от камък и дърво – характерна черта на балканската архитектура. Дървените жилищни етажи позволяват използването на еркери и наддавания, чрез които се компенсират неправилните очертания на парцелите, подобрява се осветеността и се осигурява визуална връзка с улицата и морето (Попов, 1957) (Стамов, 2007). Специфичните климатични условия на Черноморието – силни ветрове, висока влажност и значителни сезонни температурни амплитуди – оказват пряко влияние върху архитектурния облик на несебърската къща. В отговор на тези фактори сградите са сравнително затворени, а фасадите с дървена или паянтова конструкция са обшити с тесни, хоризонтално наковавани дъсчици, които предпазват конструкцията от агресивния морски въздух и позволяват лесна подмяна (Йорданова-Петрова, 2020).

Въпреки сведенията за участието на майстори от вътрешността на страната, включително тревненски, несебърската къща не представлява механичен пренос на вътрешноконтинентални модели, а резултат от локална интерпретация на балканската традиция, формирана в продължителен диалог между местната среда и по-широките византийско-средиземноморски културни влияния. В този контекст несебърската възрожденска къща притежава висока степен на автентичност и ансамблова цялост. Тя представлява ясно разпознаваем локален вариант на черноморската къща и значим елемент от балканския жилищен модел, потвърждаващ връзката между локалното и регионалното в архитектурната еволюция на Балканите и Източното Средиземноморие (Мавродинов; Попов; Иванчев; Стамов; Йорданова-Петрова).

Специфичен атрибут: Несебърските къщи от XVIII–XIX век като носители на историческата идентичност на града

- „народната жилищна архитектура“
- *“дървена жилищна архитектура от Възрожденски период (XVIII- XIX век)”*

Архитектурна еволюция на несебърската градска къща: от античността до XX век

Жилищната архитектура на Несебър отразява многовековното историческо развитие на града, като в нея се проследяват различни строителни пластове. Ранните жилищни постройки от класическия и елинистическия период се характеризират с предимно правоъгълен план, като някои включват вътрешен перистилен двор. Тези къщи са функционално ориентирани към семеен живот и търговски дейности и обикновено не са снабдени със сложна декоративна обработка. (Иванчев, 1957)

През османския период функционалната организация на помещенията е повлияна от турския бит. Къщите са едноетажни или с нисък втори етаж, като акцентът пада върху скромността и практичността на жилищния обем, без да се търси сложна обемно-пластична композиция. След 1830 г. в Несебър се заселват семейства от старопланинските райони, които въвеждат нови строителни техники и декоративни елементи. Този период бележи началото на обемно-пространственото развитие на двуетажните възрожденски къщи, които се адаптират към градската среда и сложния релеф на полуострова.

През периода на Българското възраждане (XVIII–XIX век) се извяват върховите постижения в народната жилищна архитектура. Увеличава се обемът на сградите, сложността на плановите схеми и декоративното оформление. Приземният етаж, граден с камък, служи за складови и стопански нужди, докато жилищният етаж е изцяло дървен и често включва еркери и балкони, ориентирани към морето. Централният салон и симетрично разположените стаи отразяват социалния статус на обитателите и същевременно осигуряват комфорт и функционалност.

Следосвобожденският период (края на XIX – началото на XX век) се характеризира с адаптация и надстрояване на по-стари постройки. Някои къщи демонстрират подчертаване на централния еркер и полукръгли прозорци на фасадите, което разнообразява декоративното оформление и обемно-пространствените решения, като същевременно отразява индивидуалния вкус и социалния статус на собствениците.

Народната жилищна архитектура през Възраждането като исторически носител

Народната жилищна архитектура на Несебър от края на XVIII–XIX век представлява ключов носител на историческата идентичност на града. Според Иванчев, тези къщи не са просто архитектурни обекти, а материални свидетелства за социалния и икономическия подъем на града, израз на градския начин на живот и носители на историческа памет. Народната жилищна архитектура от възрожденския период оформя ежедневната градска среда, осигурява приемственост между Средновековието и Новото време и изгражда визуалната идентичност на Несебър.

Мавродинов подчертава, че народната архитектура е устойчив и пряк носител на историческа памет, като дори превъзхожда монументалните сгради по способността си да отразява социалния живот и начина на обитаване (Мавродинов, 1947). Несебър, като крайморски град с хилядолетна история, демонстрира висока степен на пространствена и функционална приемственост. Градската мрежа, характерните теренни условия и тесните улици определят разположението на възрожденските жилища, които се вписват органично в историческия ансамбъл и създават интимен човешки мащаб на средата. През първата половина на XIX век в града са регистрирани около 327 къщи с 1620 жители, от които преобладават гърци (1560) и малка турска общност (60), което показва космополитната структура на населението и значението на жилищната архитектура като социален маркер (Теоклиева-Стойчева, 2015). Многобройните сгради, които днес са със статут на недвижима културна ценност, формират цялостен исторически пласт, част от който са представителни къщи, включително Къща на Москоянов, Къща на Елена Павлова и Къща на Желю Богданов, къщата на Васил Ламбринов, къщата на Зоица Янулова, къща на Димитър Тулев, Къща на Димитър Русиев и Олга Грамадска

Типология на къщите, представители на народната жилищна архитектура в Несебър (XVIII–XIX век)

Жилищните сгради – представители на несебърската народна архитектура от XVIII–XIX век – съчетават функционалност, социална репрезентативност и висока степен на адаптация към специфичния релеф и компактната градска структура на полуострова. Преобладаващата част от къщите са двуетажни, със средна височина около 5–6 m, като ясно се откроява принципът на функционално и конструктивно разграничаване между приземието и жилищния етаж.

Най-разпространеният тип несебърска възрожденска къща е двуетажна с масивно каменно приземие и дървен жилищен етаж. Приземният етаж е изпълнен с дебели каменни зидове (50–80 cm) от груба местна зидария, чиито очертания следват неправилната форма на имота. Жилищният етаж е изграден изцяло с дървена паянтова конструкция, с характерна фасадна обшивка и декоративни елементи от дърво. Еркерните наддавания и балконите имат едновременно функционална и композиционна роля, като осигуряват по-добра осветеност, визуална връзка с морето и характерна пластика на уличните фасади. Както отбелязва арх. Иванчев, за несебърската къща е характерно „пълното разделяне на приземието и етажа по предназначение, по обем и по материали“ (Иванчев, 1957, стр. 91).

Наред с този доминиращ тип се срещат и единични примери на къщи с измазан жилищен етаж, при които се наблюдават по-нетипични композиционни решения. В тези случаи фасадната обработка позволява използването на по-сложни и подчертани форми, като

например полукръгъл централен еркер, който играе ролята на основен композиционен акцент.

Плановите решения на несебърските възрожденски къщи включват предимно правоъгълни и Г-образни конфигурации. Тези схеми осигуряват относително просторни дворове и позволяват по-гъвкаво разположение на входовете, салона и страничните помещения, съобразено с терена и уличната мрежа. При по-заможните градски къщи се наблюдава по-богато архитектурно-художествено оформление както в интериора, така и във външния облик. Интериорите се отличават с дърворезбовани тавани, розети и изписани холкели, докато фасадите са членени с пиластри и декоративно оформени подкоси. Еркерите често са симетрично разположени, а цялостната композиция на фасадите подчертава социалния статус на обитателите.

Възрожденските жилищни сгради на Несебър (XVIII–XIX век) съчетават функционалност, социална представителност и адаптация към специфичния релеф на полуострова. Почти всички постройки са двуетажни, със средна височина 5–6 метра, като демонстрират „пълно разграничаване между приземния и горния етаж по отношение на функция, обем и материали“ (Иванчев, 1957, с. 91).

Представителни примери на възрожденски жилищни къщи в Несебър

Като представителни образци на народната жилищна архитектура в Несебър от периода на Възраждането са разгледани напълно развити, богати градски къщи, които илюстрират основните типологични, пространствени и конструктивни характеристики на местната жилищна традиция. Подборът на примерите е направен с цел да се обхване възможно най-пълно разнообразието от планови схеми, обемно-пространствени решения, фасадни композиции и функционални организации, характерни за развитата несебърска градска къща от XVIII–XIX век.

Част от разгледаните сгради са типични представители на най-разпространения тип, при който жилищният етаж е изцяло дървен, с паянтови стени и дървена фасадна обшивка и декорация. Към тази група от разгледаните примери спадат къщите на Димитър Москоянов, Желю Богданов, Васил Ламбринов, Зоица Янулова, Аргир Пиков и Катина Янулова.

Втората група включва къщи с измазан жилищен етаж, при които фасадното решение позволява по-силно изразена представителност, като къщата на Елена Павлова, както и по-особени композиционни акценти като къщата на Димитър Тулев, отличаваща се с полукръгъл централен еркер.

Разгледаните примери обхващат както къщи с правоъгълен план – къщите на Димитър Москоянов, Желю Богданов, Елена Павлова, Димитър Русиев и Олга Грамадска, Аргир Пиков и Катина Янулова – така и пример с Г-образен план – къщата на Зоица Янулова. Освен това е включен и един от малкото запазени примери на несебърска триетажна възрожденска къща – къщата на Димитър Русиев и Олга Грамадска, която представлява важен акцент в развитието на местната жилищна типология.

Къща на Димитър Москоянов³, известна още като „Къщата на Панайот (или Димитър) Москоянов“, е построена около 1850 г. и е пример за много богата градска несебърска къща

³ Къща на Димитър Москоянов е със статут на НКЦ от „национално значение“ и е регистрирана под №19 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му

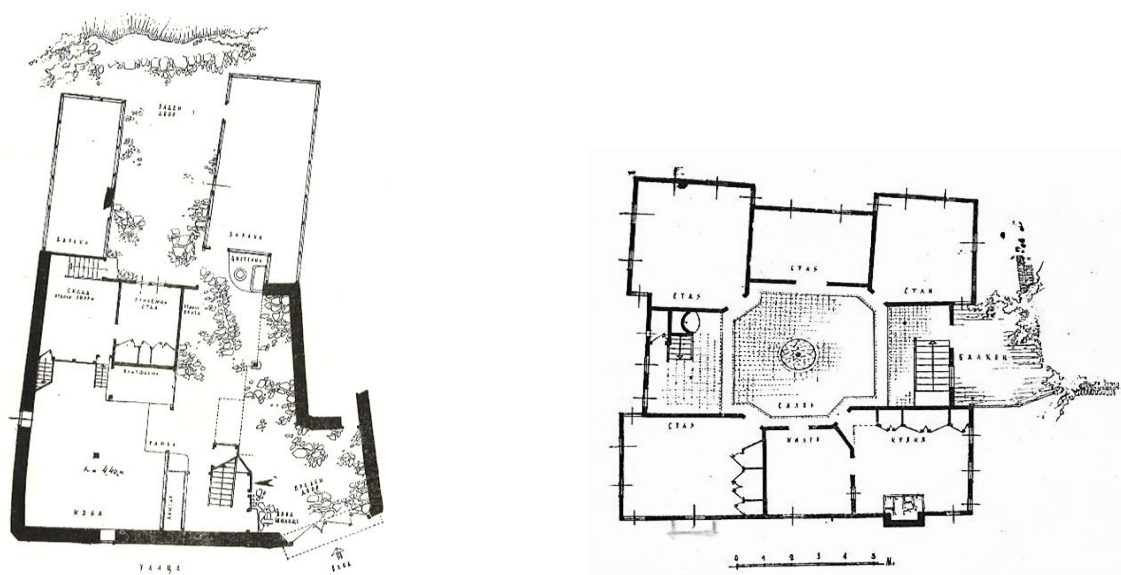
от епохата на Възраждането. Според изследванията на арх. Иван Иванчев тя е принадлежала на заможен гръцки търговец или на турски бей. Днес сградата функционира като експозиция на Етнографския музей на Несебър.

Къщата е характерен представител на зрелия тип градска черноморска къща и е сред най-добре съхранените образци от разглеждания период. Тя е двуетажна, с правоъгълна планова схема, затворен тип и северна фасада, ориентирана към улицата. Фасадите се отличават със стремеж към симетрия и с характерни еркери, докато уличната фасада е равна. Приземният етаж е каменен и е използван за стопански нужди – складове, хамбар, маза за вино и помещения за прислуга и добитък. Жилищният етаж е разположен над него и е организиран около централен салон с четири стаи и помещение, което е служило за кухня.

Външният облик на сградата е сравнително скромен – каменно приземие и паянтов горен етаж с дъсчена обшивка, докато интериорът е богато оформен. Особена художествена стойност има вторият етаж с украсен дървен таван със звездообразна розета, декоративни холкели, врати и капаци. Сградата е реставрирана неколkokратно и е ценен елемент от архитектурното наследство на Старинен град Несебър.

Фиг. 60. Къща на Москоянов / Етнографски музей (Диахронно представяне – 1985 г. и 2023 г.)

Фиг. 61. Къща на Москоянов / Етнографски музей. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къща на Елена Павлова⁴ известна още като „Къщата на капитан Павел“, е една от най-големите и представителни възрожденски къщи в Несебър. Къщата също е характерен представител на зрелия тип градска черноморска къща и е сред най-добре съхранените образци от разглеждания период. Тя е двуетажна, с правоъгълна планова схема, затворен тип. Разположена е директно върху скала над самото пристанище, при морския вход на града. От къщата се разкрива впечатляваща панорама към пристанището, Несебърския залив и планините около Бургаския залив. По своята мащабност и наличието на обширни складови пространства сградата вероятно е принадлежала на заможен стопанин, занимавал се с търговия и винарство. Известно време преди Освобождението тя е използвана и като административна сграда. Къщата е двуетажна, с изключително високо приземие (около 5 м), иззидано с масивни каменни стени. То е служело за стопански функции – за съхранение на вино, рибарски мрежи и стоки.

Жилищният етаж е с квадратна планова схема и надлъжно развит салон, ориентиран на юг, около който са разположени четири големи стаи, килери и обслужващи помещения. Северните стаи са имали огнища и са изпълнявали ролята на кухни-дневни. Поради денivelацията на терена е оформен и втори вход, който извежда директно на жилищния етаж.

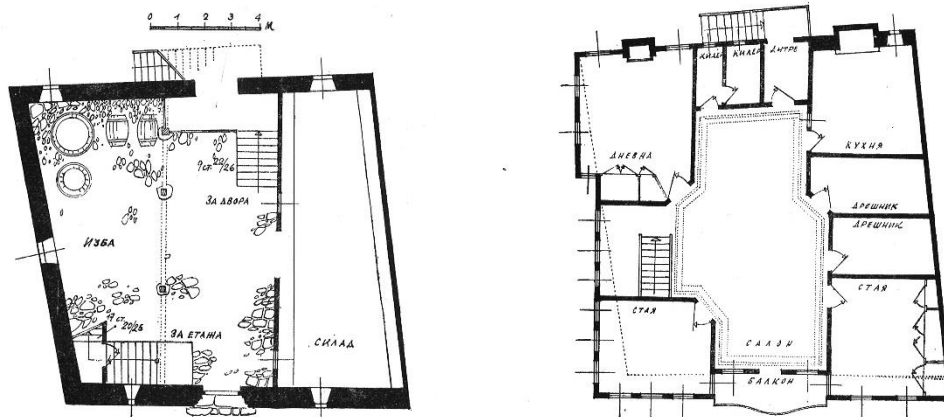
Фасадното решение ясно отразява вътрешната пространствена структура. Тежкото, почти неразчленено каменно приземие носи лек, силно раздвижен жилищен етаж с многобройни прозорци и еркери, подпрени на дървени конзоли. Особено впечатляваща е стряхата, богато декорирана с дървени профили, летви и дъсчици. Силуетът на къщата откъм морето и връзката ѝ с пейзажа са сред най-сполучливите в стария Несебър. Интересен детайл е и мраморният релеф с глава на животно на южната фасада – знак на еснаф, който подсказва и обществените функции на сградата в миналото.

След 1969 г. функцията на сградата преминава от жилищна в обществена /механа/. Днес обектът функционира като заведение за хранене.

Фиг. 62. Къща на Елена Павлова (Диахронно представяне – 1985 г. и 2023 г.)

⁴ Къща на Елена Павлова е със статут на НКЦ от „национално значение“ и е регистрирана под №20 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

Фиг. 63. Къща на Елена Павлова . План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къща на Желю Богданов⁵ (Къщата на Василюлу) е построена скоро след Освобождението, около 1885 г., и е принадлежала на заможни търговци. Сградата е разположена непосредствено на морския бряг в югозападната част на пристанищния залив и е ясно ориентирана към морето, което определя както пространствената ѝ организация, така и архитектурния ѝ облик.

Къщата е двуетажна, с високо каменно приземие, първоначално използвано изцяло като изба, и жилищен етаж, организиран около салон, ориентиран към юг и морето. Плановата схема е компактна и показва тенденция към симетрия, характерна за късния етап в развитието на несебърската градска къща. Това явление показва известно влияние на нахлулата у нас към 1830 г. симетрична къща с бароков характер. Големите стаи са разположени по ъглите и получават различно изложение, а в северната част е оформена група от кухня, килер и жилищно помещение. Стълбището към етажа е отделено от салона – решение, типично за по-новите възрожденски къщи.

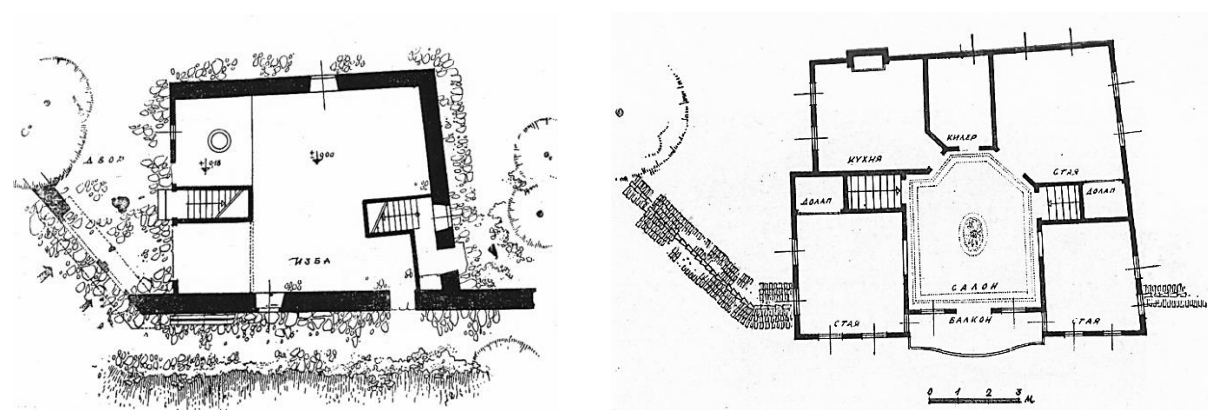
Архитектурно-художественото оформление съчетава традиционни черноморски елементи с барокови влияния. Контрастът между масивното каменно приземие и леката паянтова надстройка е ясно изразен. Фасадите са съдържани, със стройно пропорционирани прозорци, за сметка на по-богато разработени еркери конзоли, стряха и ъгови пиластри с декоративни дървени апликации. Балконът с ажурен железен парапет допълва представителния характер на сградата.

Конструктивната система е традиционна – каменна зидария в приземието и дървена паянтова конструкция в жилищния етаж, с дървен гредоред и четириискатен покрив с едноулучни керемиди. Въпреки извършените във времето ремонти и частични намеси, архитектурно-художественият облик на къщата е в голяма степен съхранен. Днес тя функционира като еднофамилна жилищна сграда и представлява ценен пример за късна несебърска градска къща от края на XIX век.

⁵ Къща на Желю Богданов е със статут на НКЦ от „национално значение“ и е регистрирана под №38 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

Фиг. 64. Къща на Желю Богданов (Диахронно представяне – 1985 г. и 2023 г.)

Фиг. 65. Къща на Желю Богданов. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къщата на Васил Ламбринов⁶ е построена около 1850 г. и е разположена в източната част на Стария Несебър. Тя е двуетажна и запазила в голяма степен първоначалната си обемно-пространствена композиция, като към обема на етажa е добавен южен балкон, а западният е разширен. Къщата е представител на големите градски къщи в Несебър. Фасадите ѝ имат ясно изразено хоризонтално членение, подсилено от пропорциите на сградата, формата на главния корниз и сантрачите в каменната зидария. Еркерните наддавания създават силна пластика на обемите, а лозата, обгръщаща южната фасада, участва активно в композицията и определя характерната визия на къщата.

Приземният етаж е каменен, докато етажът е дървен с дъсчена обшивка. Еркерният ъгъл, пропорциите на прозорците, дървените рамки и капаци са запазени, а крайна конзола под ъгловия еркер е богато орнаментирана с растителни мотиви. Конструктивно къщата следва традиционната несебърска схема – масивни носещи каменни стени в партера, дървени паянтови ограждащи стени в етажa и дървена междуетажна конструкция. Подовата настилка на двора е от едроразмерни каменни плочи, а покривът е покрит с едноолучни керемиди.

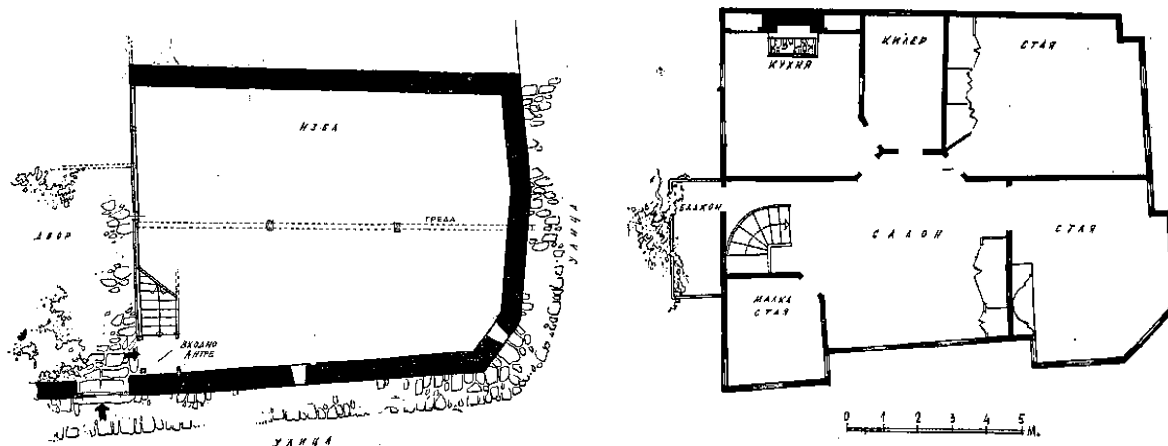
Сградата е преминала през няколко етапа на намеса: замазване на каменната зидария и сантрачите преди 1957 г., като реставрацията и нова дървена обшивка са изпълнени през 1963 г. Функцията на къщата е автентична – еднофамилна жилищна, която е съхранила

⁶ Къща на Васил Ламбринов е със статут на НКЦ от „местно значение“ и е регистрирана под №43 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

основните характеристики на плановата схема и обемно-пространствената композиция, включително централния салон и разположението на помещенията.

Фиг. 66. Къща на Васил Ламбринов (Диахронно представяне – 1985 г. и 2023 г.)

Фиг. 67. Къща на Васил Ламбринов. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къщата на Зоица Янулова⁷ е разположена в северната окрайнина на Стария Несебър и е пример за черноморска жилищна сграда, обитавана от турско семейство. Построена е през XVIII в., като конструкцията на стените с тънки дялани дъсчици между паянтови греди свидетелства за ранната строителна техника. Къщата заема ъглов парцел и има сравнително голям двор. Планът е „Г“-образен, с приземен каменен етаж, включващ изба и склад, ориентирани към улицата, и дървен жилищен етаж. Входът към жилището и портата са обединени в общ мотив, а вътрешната стълба осигурява връзка между етажите, позволявайки достъп от двора и от улицата. Първият етаж включва салон, стаята на мъжете – гостна, както и група помещения за жените и децата, организирани около салона. Кухнята е оригинално осветена от горно осветление и няма прозорци към улицата, което осигурява уединение.

Фасадата е решена с два еднакво широки еркера и ясно хоризонтално членение между приземния каменен и дървения етаж, подсилено с междинен корниз и дървени профили.

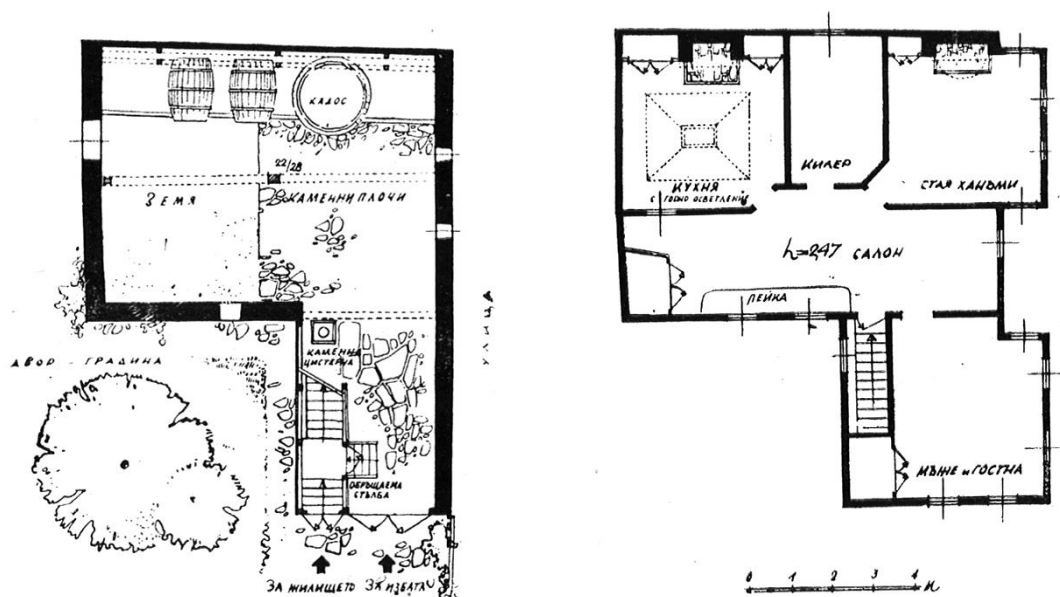
⁷ Къща на Зоица Янулова е със статут на НКЦ от „местно значение“ и е регистрирана под №42 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

Покривът е традиционен, с видими покривни ребра, а еркерите се подпират с извитите конзоли, декорирани с геометрични орнаменти.

Къщата е ценен пример за ранната несебърска черноморска къща, съчетаваща функционалност и асиметрична фасадна композиция, характерни за XVIII–XIX в.

Фиг. 68. Къща на Зоица Янулова (Диахронно представяне – пред 1983 г. и 2023 г.)

Фиг. 69. Къща на Зоица Янулова. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къща на Димитър Русиев и Олга Грамадска⁸ или Къщата на Евламбиус, както я нарича арх. Иванчев, е построена около 1850 г. Тя е пример за триетажна жилищна сграда с сложна пространствена композиция, типична за развитите възрожденски градски къщи.

Приземният етаж е каменен с ниска височина и двукрилни врати.

Фасадите са асиметрични и с ясно хоризонтално членение. Дървената паянтова конструкция на етажите и употребата на желязо за прозорците и балкона „стопят“ обема и

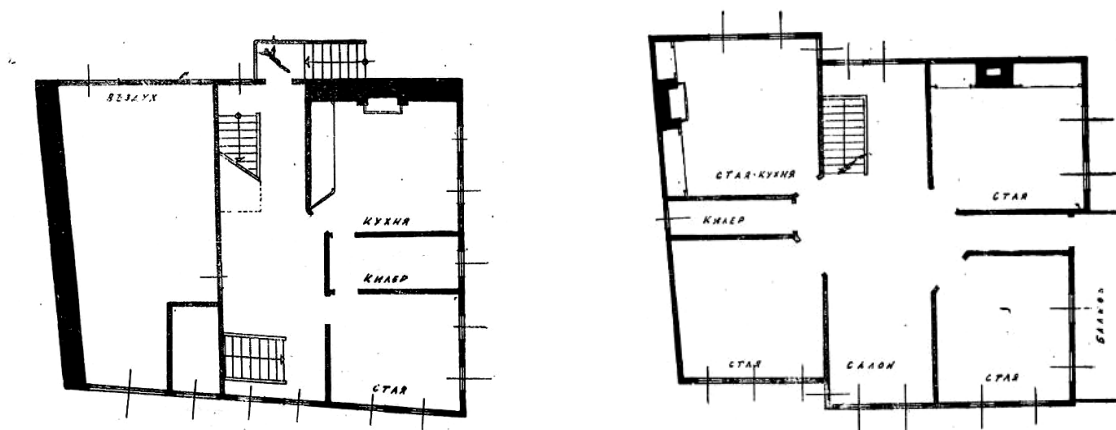
⁸ Къща на Димитър Русиев и Олга Грамадска е със статут на НКЦ от „местно значение“ и е регистрирана под №29 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

намаляват тежестта на визуалното въздействие. Входът към жилището и голямата порта са обединени в общ мотив към улицата, характерен за сключеното застрояване.

Къщата е ценен пример за пространствено и архитектурно развитие на несебърската възрожденска къща, съчетавайки функционалност и стегнато декоративно оформление.

Фиг. 70. Къща на Димитър Русиев и Олга Грамадска (Диахронно представяне – пред 1983 г. и 2023 г.)

Фиг. 71. Къща на Димитър Русиев и Олга Грамадска. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

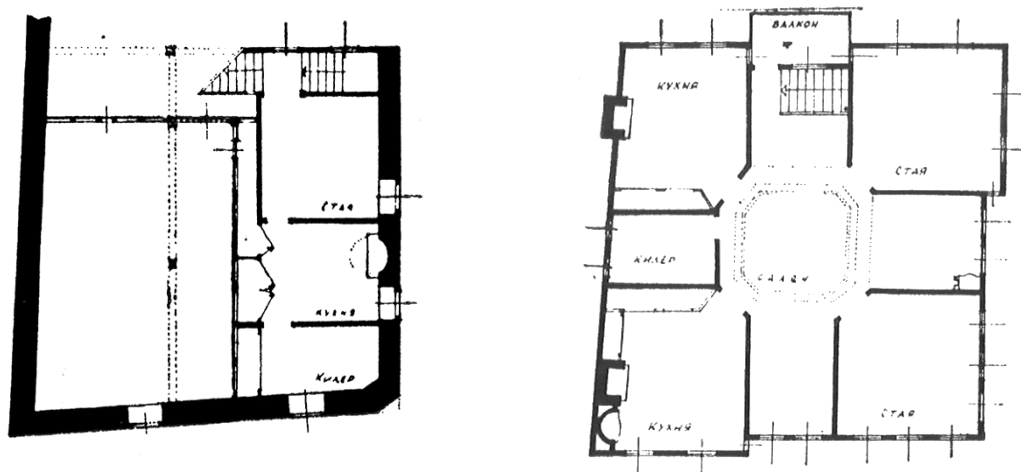
Къща на Аргир Пиков и Катина Янулова⁹ – Къщата е построена около средата на XIX век и представлява типичен пример за голяма несебърска градска къща от периода 1850–1870 г., описана от арх. Иван Иванчев като къща на Георги Баготов. Плановата ѝ схема е близка до квадратната, характерна за развитата несебърска къща, с ясно оформен жилищен етаж, организиран около салон с почти квадратна централна част и разположени по ъглите основни помещения. Приземният етаж първоначално е изпълнявал стопански функции и включва изба и обслужващи пространства, достъпни както от двора, така и от междинна площадка на входната стълба. Фасадното оформление е съдържано и подчинено на вътрешната функционална логика, което води до неравномерно групиране на прозорците и по-живописен дворен облик — характерна особеност на несебърските къщи от този период.

⁹ Къща на Къща на Аргир Пиков и Катина Янулова е със статут на НКЦ от „местно значение“ и е регистрирана под №50 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

След Освобождението, а особено след 1918 г., сградата претърпява значителни преустройства, при които е разделена на две самостоятелни жилищни части. През втората половина на XX век са реализирани реставрационни и адаптационни намеси, а през 2018 г. южната част е преизградена, като сградата е оформена с единна дъсчена обшивка. Днес къщата функционира със смесено предназначение — жилищно и с допълващи обществени функции, като в значителна степен е запазен характерът ѝ на възрожденска несебърска къща.

Фиг. 72. Къща на Аргир Пиков и Катина Янулова (Диахронно представяне – пред 1983 г. и 2023 г.)

Фиг. 73. Къща на Аргир Пиков и Катина Янулова. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Къща на Димитър Тулев¹⁰ — е построена през втората половина на XIX в. (късно Възраждане) и заема особено място в градската структура на Стария Несебър. Тя е разположена в централна зона на града, в сключен фронт от къщи, непосредствено до морския бряг, като едновременно с това задънва къса второстепенна уличка, водеща към главния градски площад. Това специфично местоположение предопределя както обемно-пространственото решение, така и своеобразното оформяне на уличната фасада.

Сградата е двуетажна, като поради силната денивелация на терена откъм морето се възприема с един етаж по-висока в сравнение с уличната фасада. Сключеното застрояване и ограниченият дворен терен водят до усложняване на плановата схема. Вховете са

¹⁰ Къща на Димитър Тулев е със статут на НКЦ от „местно значение“ и е регистрирана под №33 в Списъка на недвижимите културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“ и охранителната му зона.

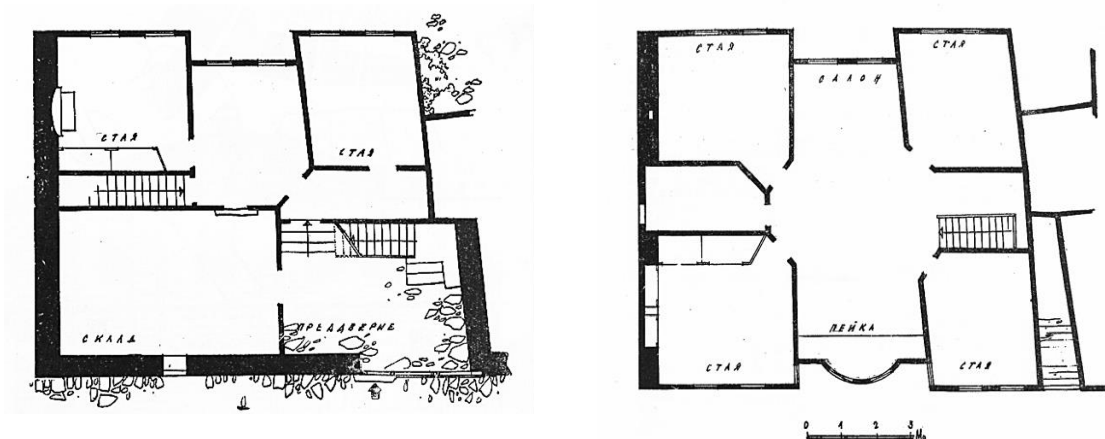
концентрирани в северната фасада и водят към голямо преддверие в приземието. Етажът е организиран около централен салон с ясно изразена надлъжна ос север–юг. Помещенията са подредени симетрично, като ъглите на плана са заети от големи представителни стаи. Плановата схема има аналогии със симетричните градски къщи от първата половина на XIX в., познати от Пловдив, но е адаптирана към специфичните условия на терена и застрояването в Несебър.

Фасадното решение на къщата е своеобразно и частично чуждо на традиционния несебърски тип. Уличната фасада е подчертана от централен полукръгъл еркер, който акцентира върху дългата ос на салона. Етажните стени са измазани с бяла варова мазилка, а главният корниз е оформен с полукръгъл холкел. Запазени са характерните дървени ъглови пиластри със стилизирани капители, типични за местната традиция, като паралели на подобно фасадно оформление могат да се открият в селища от Северна Гърция и Южна Македония.

Конструктивната система е традиционна за региона – масивна каменна зидария в приземието и дървена паянтова конструкция в етаж, с дървен междуетажен гредоред и четирискатен покрив с едноулучни керемиди. Автентичната жилищна функция на сградата е запазена, макар през втората половина на XX в. да са извършени значителни намеси, включително разделяне на къщата на две жилищни единици, реконструкции и по-късни допълвания. В резултат на тези намеси част от първоначалния архитектурен облик е нарушен, но основната планова схема и характерът на възрожденската градска къща в Несебър остават разпознаваеми.

Фиг. 74. Къща на Димитър Тулев (Диахронно представяне – пред 1983 г. и 2023 г.)

Фиг. 75. Къща на Димитър Тулев. План приземие и жилищен етаж по арх. Иванчев (Иванчев, 1957)

Специфичен атрибут: Традиционна улична мрежа като носител на историческата градска структура

- *тесни и криволичеши улици;*
- *характерни улични профили и силуети;*
- *традиционната урбанистична структура на града и архитектурния му облик*

Традиционната урбанистична структура на Старинен град Несебър е резултат от хилядолетно историческо развитие, осъществено в рамките на ограничената територия на скалист полуостров. Тези специфични природни условия предопределят компактна, плътна и органично развита градска тъкан, характеризираща се с ясно изразена адаптация към релефа, бреговата линия и устойчивите исторически парцелни граници. Вместо да следва предварително зададена геометрична схема, градската структура се формира постепенно, в пряк диалог между човешката дейност и природната среда, което определя нейния неправилен и динамичен характер.

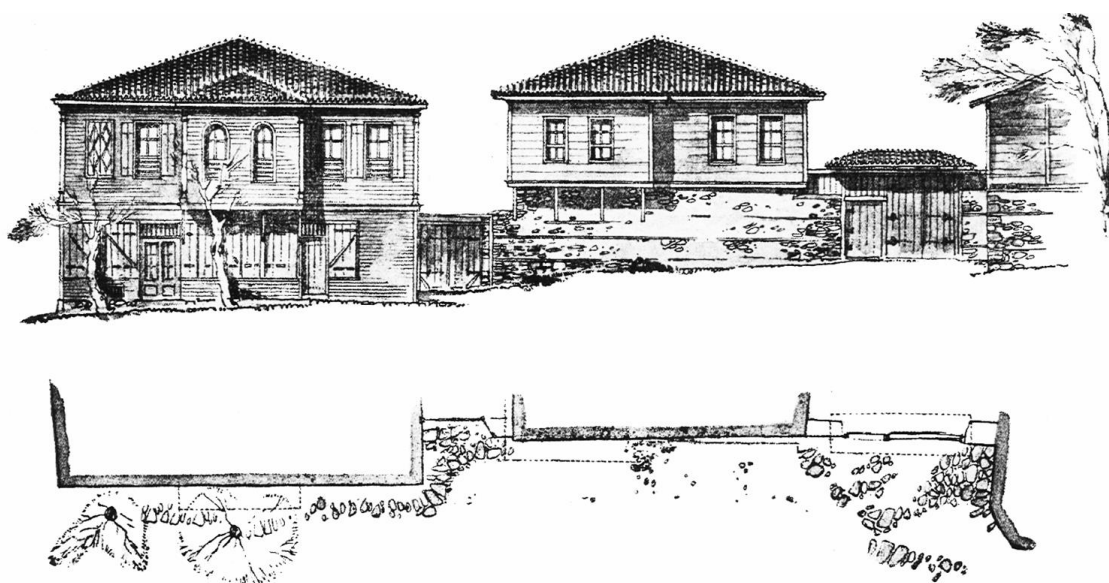
Уличната мрежа на Несебър е един от най-значимите носители на историческата, културната и пространствената идентичност на града. Тя се отличава с тесни, криволичеши улици, които следват конфигурацията на терена и очертанията на имотите, като в по-голямата си част запазват ширини от 3–4 метра – параметър, непроменян съществено още от най-ранните етапи на развитие на селището. Постоянното лъкатушене на уличните трасета, липсата на прави оси и неправилните очертания на кварталите създават характерна пространствена динамика и оказват пряко влияние върху обемно-пространственото оформление на застрояването.

Тази органична улична структура води до формирането на характерни улични профили и силуети, при които архитектурата не доминира над пространството, а го допълва и оформя. Застрояването е предимно склучено, с къщи, разположени непосредствено по уличната регулация, което създава ясно очертани улични фронтове и интимни пространствени профили. Приземните етажи следват плътно линията на улицата, докато жилищните етажи наддават чрез еркери, които разширяват пространството над уличното трасе, оживяват фасадите и обогатяват визуалното възприятие. Тези наддавания не са само декоративен елемент, а функционално решение, чрез което се компенсират неправилните форми на парцелите, подобрява се осветеността и се осигурява визуална връзка с улицата и морето.

В зависимост от местоположението и функцията си в градската тъкан, къщите са разположени както при склучено, така и при свободно застрояване. При свободното застрояване сградите са ситуирани в дълбочината на имота, като входовете за жилището и избата са ориентирани към улицата, а дворът функционира като преходно и обслужващо пространство. При склученото застрояване, характерно за по-интензивно застроените части на града, сградите оформят плътен уличен фронт, като дворът е разположен зад тях или напълно отсъства. В тези случаи приземните етажи често включват дюкяни и работилници, а жилищният вход е непосредствено до тях, което подчертава тясната връзка между жилищната и стопанската функция.

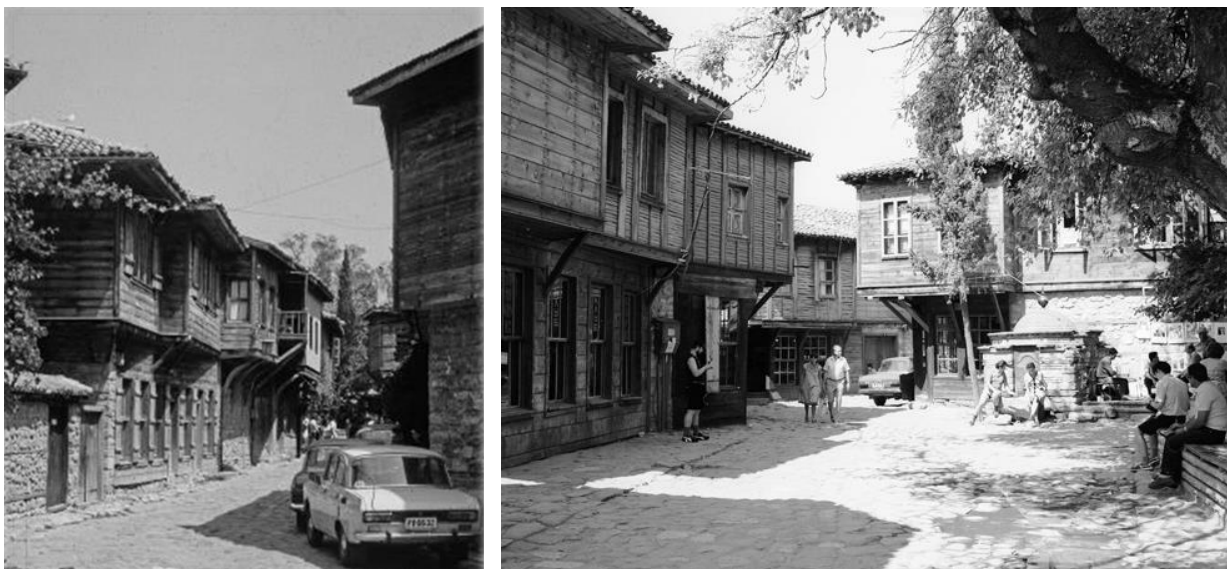
Фиг. 76. Характерна парцелиране и улична структура на Старинния град с своеобразен ритъм: сграда–дворна порта–сграда–дворна порта, (Иванчев, 1957)

Фиг. 77. Уличен силует срещу църквата „Пантократор“ (Иванчев, 1957)

През периода на Българското възраждане градската структура на Несебър демонстрира ясно изразена функционална диференциация на уличното пространство. Според изследванията на арх. Иван Иванчев се оформят два основни типа улици: „чаршийски“ улици, съсредоточаващи търговски и занаятчийски дейности, и „обикновени“ улици с преобладаващо жилищен характер (Иванчев, 1957). При чаршийските улици приземието на сградите са силно отворени към публичното пространство – с дюкяни, работилници и кафенета, оформени с характерни капаци, кепенци и подпрозоречни рафтове. Жилищният вход също участва активно във фасадната композиция, което води до по-интензивно разчленяване и оживяване на уличния фронт. (Икономова А. К., 2024)

За разлика от тях, „обикновените“ жилищни улици запазват по-интимен и затворен характер, напомнящ за средновековната градска традиция. Тук еркерното издаване на жилищния етаж над улицата играе ключова роля за формиране на пространствения профил, създавайки характерна игра на светлосенки и динамика на възприятието. Контрастът между тежкото каменно приземие и леката дървена или дървено-паянтова надстройка усилва пластичността на фасадите и ясно подчертава вертикалното и хоризонталното членение на обемите. (Икономова А. К., 2024)

Фиг. 78. Архивна снимка на ул. Цар Иван Асен II – типично чаршийска улица. (около 1983)

Фиг. 79. Снимка на „обикновените“ улици в жилищните квартали (около 1983)

Фиг. 80. Снимка на „обикновените“ улици в жилищните квартали (2023)

Уличните профили в Несебър се отличават с подчертана хоризонталност, постигната чрез последователното редуване на каменни приземия и дървени надстройки с еркери, корнизи и стрехи. Въпреки индивидуалните особености на всяка сграда, архитектурният им облик се подчинява на общи принципи, които формират визуално единен и хомогенен градски ансамбъл. Липсата на демонстративна индивидуалност във фасадите създава усещане за ритъм, повтораемост и хармония, при което отделната къща е подчинена на цялостния силует на улицата и на ансамбловото въздействие на градската среда.

Фиг. 81. Запазен уличен силует и градска структура в Старинен град Несебър (Диахронно представяне – 1985 г. и 2023 г.)

Традиционната урбанистична структура и архитектурният облик на Старинен Несебър функционират като взаимно обусловена система. Уличната мрежа, парцелната структура и обемно-пространственото оформление на сградите са в постоянен диалог, като архитектурата не доминира над градската структура, а я следва и доразвива. Взаимодействието между народната жилищна архитектура, доминиращите средновековни църкви, археологическите структури и силното присъствие на морския пейзаж формира хомогенна и разпознаваема историческа градска среда с висока културна стойност.

В крайна сметка традиционната улична мрежа на Старинен град Несебър не е просто транспортна или комуникационна система, а активен структуриращ елемент на градската тъкан. Тя създава характерни силуети, визуални коридори и пространствени перспективи, които определят възприятието за града и са ключов носител на неговата историческа атмосфера. Хармоничното съчетание между урбанистичната структура, архитектурните обеми и природния контекст придава на Несебър уникален облик и силна образна идентичност, утвърждавайки го като изключителен пример за традиционен черноморски град.

Специфичен атрибут: Конструктивна система и особености на несебърската възрожденска къща

- *каменни приземия;*
- *еркери и наддавания;*
- *дървени фасадни обшивки и други дървени елементи (подкоси, стрехи, врати)*

Основната конструктивна система на традиционната несебърска къща представлява дървено-паянтов скелет върху масивна каменна основа, характерна за черноморския тип възрожденско жилище. Каменното приземие е изградено от местен камък с дебелина на зидовете между 50 и 80 см. Каменните блокове са с различни размери, подредени в редове с височина 15–25 cm, като хоризонталните фуги обикновено преминават непрекъснато по цялата дължина на зида. Характерни са широко размазаните фуги, които редуцират визуалното въздействие на каменните повърхности и придават по-нееднороден облик на зидарията.

В каменната зидария се вграждат хоризонтални дървени сантрачи, разположени на разстояние 0,80–1,10 m, чиято основна роля е конструктивно подравняване и свързване на зидовете. В отделни случаи, особено при по-представителни или по-големи къщи, се срещат и вертикални дървени елементи, вградени в каменния зид, които осигуряват по-добра връзка с паянтовата конструкция на етаж. Подобно решение, характерно по-скоро за по-големите пловдивски къщи, е сравнително рядко в Несебър и се разглежда като изключение (напр. Къщата на Димитър Москоянов).

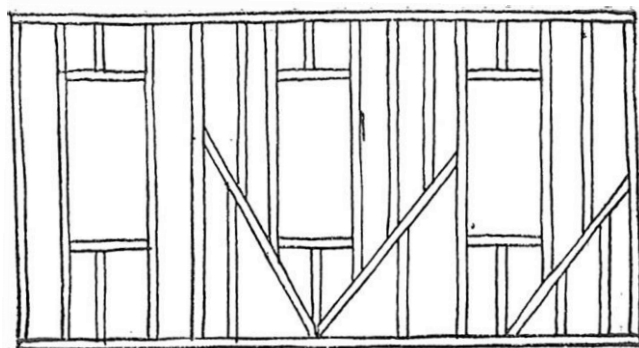
Конструктивната схема на несебърската къща е по-сложна в сравнение с други български народни къщи, поради спецификата на пространственото решение. За разлика от старопланинските, родопските или пиринските къщи, при които има ясно изразена средна носеща стена, в напълно развития тип на несебърската къща етажът е организиран около салон, а приземието представлява едно голямо, слабо разчленено пространство. Това налага използването на дървени колони (подпори), които по принцип се избягват, но често са конструктивно неизбежни.

Дървените подпори са с размери между 15/15 и 28/28 cm и обикновено са подредени в един или два реда, перпендикулярни на посоката на подовите греди. Те носят масивни хоризонтални греди, върху които се разпределят товарите от етаж. В отделни случаи се използват и наклонени паянти под 45°, както и удвояване на гредите, особено при по-големи разстояния между опорите. В по-качествено изпълнените къщи тези конструктивни елементи са прецизно обработени и понякога декоративно оформени.

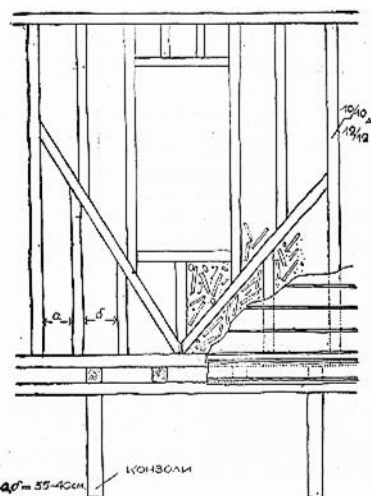
Най-характерна за несебърската къща остава конструкцията на етажните стени, изпълнени като дървено-паянтов скелет с външна дъсчена обшивка и вътрешна мазилка. Това решение е типично за черноморската архитектурна традиция и се среща ограничено и във вътрешността на Странджа. За разлика от камчийската къща, при която дървеният скелет е ясно изразен и системно подреден, при несебърската къща той е прикрит от обшивката, което позволява по-свободно и често по-безсистемно разполагане на елементите.

Основният паянтов скелет се състои от по-рядко разположени вертикални греди с размери 10/8 до 12/12 cm и наклонени макази, които започват от горната трета на стената. Междините между тях се допълват с второстепенни отвесни греди на разстояние около 35–

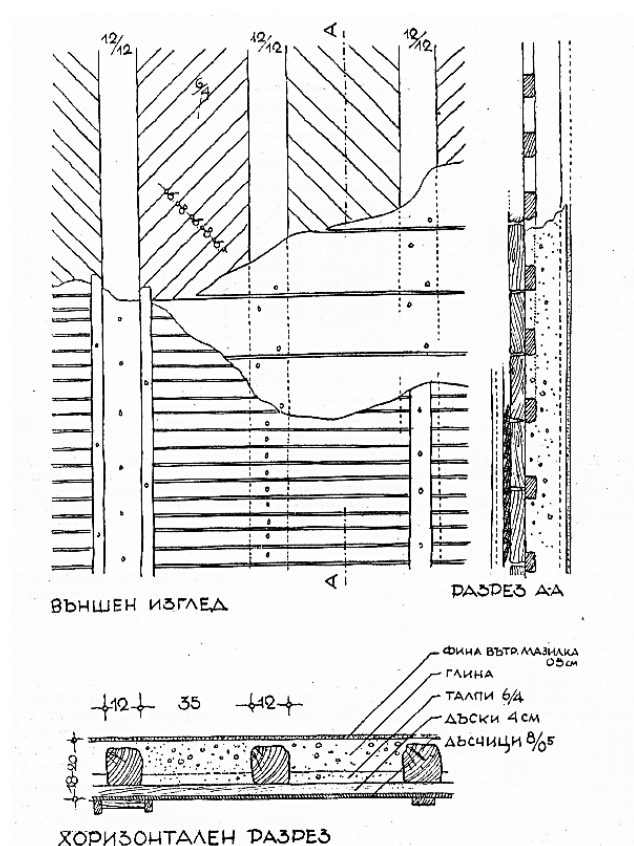
40 см, улесняващи закрепването на пълнежа. Пълнежът се изпълнява от глина, смесена с пясък и кал, в която се вграждат парчета тухли, керемиди или камъни, а от вътрешната страна стената се измазва с варова мазилка.

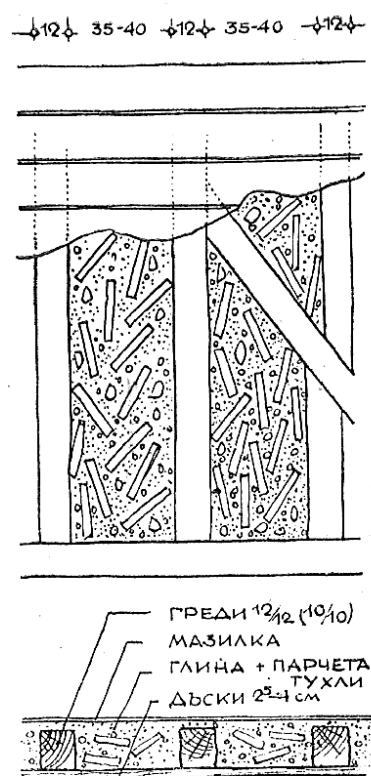
Фиг. 82. Паянтов конструктивен скелет на несебърска къща (Иванчев, 1957)

Фиг. 83. Разположение на прозорец в скелета на паянтова конструкция (Иванчев, 1957)

Фиг. 84. Конструкция на паянтова стена в стара несебърска къща (Иванчев, 1957)

Фиг. 85. Конструкция на паянтова стена в нова несебърска къща (Иванчев, 1957)

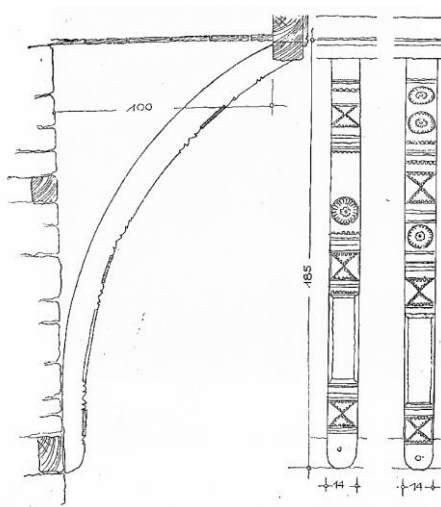
Фиг. 86. Дървена фасадна обшивка от по-стария тип (2023)

Фиг. 87. Дървена фасадна обшивка от по-новия тип (2023)

В развитието на несебърската къща се разграничават два основни типа стенна конструкция. По-старият тип (фиг.84 и 86), използван при къщи на възраст над два века, включва гъсто разположени вертикални греди и диагонално наковани дъсчици, образуващи „рибена кост“, върху които се полагат масивни дъбови дъски и втори пласт тънки лицеви дъсчици със застъпване за защита от влага. Тази конструкция едновременно прикрива и подчертава носещия скелет чрез допълнителни вертикални дъски и летви, които оформят специфичния фасаден облик. По-новият тип (фиг.85 и 87), опростява решението, като използва по-малко слоеве и по-тесни дъски, най-често при второстепенни фасади. (Иванчев, 1957)

Част от конструкцията на етаж са конзолите (подкоси), които поддържат еркерите. Те служат за подпиране на еркерите и стрехите, пренасяйки тежестта към носещите стени и осигурявайки стабилност на сградата. Изработени с изящни резби и стилни орнаменти, подкосите имат не само конструктивна, но и естетическа функция, като допринасят за изразителния пластичен облик на фасадите. Техният дизайн е своеобразен знак за местната дърворезбарска традиция, а мотивите често намират паралели в съседни региони като Северна Гърция и Южна Македония. (Иванчев, 1957)

Фиг. 88. Дървен подкос на къщата на В. Ламбринов (диахронен анализ 1957 и 2023). Чертеж на дървен подкос (Иванчев, 1957)

Покривната конструкция на несебърската къща е обикновено четириискатна или пирамидална, с богато използване на дървен материал. Носещите елементи са разположени според конструктивната необходимост, а покривната плоскост се оформя чрез система от първични и вторични ребра върху сравнително къси разстояния. Покривът се покрива с керемиди, поставени върху дървена скара.

В заключение, несебърската къща представлява самобитен и високо адаптиран архитектурно-конструктивен тип, в който дървото играе водеща роля в оформянето на етажа и фасадите, а каменната основа осигурява стабилност и защита. Свободното третиране на паянтовия скелет, липсата на строго системно разпределение и съчетанието на конструктивни и художествени елементи определят уникалния ѝ характер в рамките на българската възрожденска архитектура.

Специфичен атрибут: Градският ансамбъл и историческият градски пейзаж на Старинен град Несебър

- *„Народната архитектура на градския ансамбъл, доминиран от средновековните църкви и археологическите структури, заедно с уникалния крайбрежен релеф, се съчетават, за да създадат висококачествена градска тъкан.“*
- *„хармонична и хомогенна цялост с изключителната природна конфигурация на скалистия полуостров, свързан с континента с дълъг тесен провлак“ - взаимодействие между архитектура, археология и природен контекст;*
- *„Архитектурен ансамбъл със запазена възрожденска структура“*

Градският ансамбъл и историческият градски пейзаж на Старинен Несебър са резултат от продължително и органично взаимодействие между архитектура, археологическо наследство и природна среда, формирано в рамките на няколко хилядолетия. Развитието на града върху уникалната природна конфигурация на скалистия полуостров определя неговата пространствена цялост и хомогенност, които представляват ключов атрибут на изключителната световна стойност на обекта. Дългосрочната адаптация към релефа и устойчивото използване на наследената градска структура превръщат Несебър в един от най-представителните примери за исторически градски пейзаж в европейски и световен контекст.

Старинен Несебър се характеризира с изключително висока степен на пространствена и функционална приемственост, при която античната и ранновизантийската градска структура задават трайни параметри за развитието на по-късните исторически пластове. Ограничената територия на полуострова, високата плътност на застрояване и устойчивото използване на съществуващите градоустройствени и инфраструктурни трасета обуславят специфични форми на обитаване, които намират своята кулминация във възрожденската жилищна архитектура. В този смисъл несебърската възрожденска къща може да бъде разглеждана като късен етап от дълъг процес на адаптация на градската общност към крайбрежния контекст и наследената антична градска среда.

Ценността на Старинен град Несебър не се изчерпва с отделните недвижими културни ценности, а се проявява най-пълно в ансамбловото въздействие на градската тъкан, формирана чрез многовековна приемственост между античната градска структура, средновековното религиозно строителство и възрожденската народна жилищна архитектура. Именно това натрупване и съвместно съществуване на различни исторически пластове в рамките на един ясно разпознаваем пространствен модел обуславя високата степен на автентичност и идентичност на историческия градски пейзаж на Несебър.

Антична основа и пространствена логика на града

Както отбелязва арх. Иванчев, Несебър възниква и се развива около двете си жизнени оси – морската и сухоземната, които се пресичат в централния площад на града. Тази структура, характерна за гръцките черноморски полиси, поставя началото на ясно организиран градски ансамбъл още в Античността. Акрополът, агората, пристанището и некрополът са разположени в логическа и функционална последователност, подчинена както на отбранителни съображения, така и на търговския характер на града. (фиг. 20- 26) (Иванчев, 1957)

Тази антична пространствена матрица се оказва изключително устойчива и задава трайни параметри за развитието на по-късните исторически пластове. Античната и ранновизантийската градска структура на Несебър не е просто археологически фон, а активен генератор на пространствени решения в по-късните епохи. (Теоклиева-Стойчева, 2015)

Средновековният град и ансамбловата роля на църквите

През Средновековието Несебър се утвърждава като значим религиозен и стратегически център, което води до изграждането на голям брой църкви. Средновековните храмове, отразяващи силното византийско културно влияние, се отличават с със своите компактни обеми, полихромна керамична украса и изразена пластика, се превръщат в доминанти на градския силует и в основни елементи на ансамбловата композиция.

Разпръснати из цялата територия на полуострова, църквите предизвикват трансформация на първоначалната ортогонална улична мрежа. Улиците започват да се пречупват, да се стесняват и да оформят мозаечна структура, типична за ориенталските градове (Иванчев, 1957), но в случая – резултат от адаптация към сакралните ядра. По този начин религиозната архитектура не само доминира визуално, но и активно моделира градската структура.

Този процес създава градски ансамбъл с децентрализирани акценти, в контрапункт на строгата антична композиция. Взаимодействието между средновековните църкви – в цялостен или руинен вид, археологическите останки от античния град и традиционната жилищна архитектура, формираща характерния силует на Несебър, създава сложен пласт от исторически и културни наслоявания. Съжителството между сакралното и всекидневното пространство оформя специфичен исторически градски пейзаж, в който различни епохи и стилове функционират в общо пространствено и визуално единство. Именно този синтез, съчетан с уникалния природен контекст на полуострова, превръща Несебър в изключителен пример за непрекъснатост на градския живот и за адаптация на архитектурата към променящите се исторически условия.

Фиг. 89. *Хармоничното съжителство на традиционните къщи с несебърските църкви (2023)*

Османският период и трансформацията на жилищната архитектура

След включването на Несебър в границите на Османската империя градът постепенно губи значението си на търговски център, но запазва ролята си на укрепен пункт. Ограниченията върху строителството на монументални обществени сгради водят до застой в развитието на представителната архитектура, но жилищното строителство продължава, макар и в по-скромни мащаби.

Именно през този период се налага дървената къща с каменно приземие – тип, който дава нов облик на градската среда. Както подчертава Иванчев, тази архитектура се отличава с малки размери, съдържана декоративност и динамичен пластичен израз, обусловен от използваните материали. Възможността за разширяване на жилищната площ чрез еркери се превръща в ключов елемент, особено в условията на ограничено пространство. (Иванчев, 1957)

Възрожденската несебърска къща като резултат от дългосрочна адаптация

Възрожденската несебърска къща представлява кулминация на дълъг процес на адаптация на градската общност към специфичния крайбрежен контекст и наследената антична градска среда. Нейните характерни особености – дву- или триетажна, наддаване над улицата, еркери и компактни парцели – не са резултат от стилистичен избор, а от пространствена необходимост, произтичаща от ограничената територия и високата плътност на застрояване.

Неправилната форма на парцелите и приземните етажи се компенсира от стремежа към регулярност и симетрия в жилищния етаж, което придава на фасадите представителен характер. По този начин народната жилищна архитектура не само се вписва в съществуващата градска структура, но и активно допринася за оформянето на характерния силует на Несебър.

Важно е да се подчертае, че независимо от етническата принадлежност на обитателите, архитектурният облик на къщите остава в голяма степен хомогенен. Различията се проявяват основно във функционалната организация на вътрешните пространства, особено при мюсюлманските семейства, но това не нарушава ансамбловото въздействие на градската тъкан. (Иванчев, 1957)

Силуетът и ролята на природния релеф

Силуетът на Старинен Несебър е неразривно свързан с природната конфигурация на полуострова. Както подчертава Иванчев, архитектурата представлява „тънък венец“ върху доминиращия терен, а почти подравнената линия на стрехите създава успокояваща хоризонтала над скалистия бряг. Липсата на крайбрежна улица води до това, че сградите, оформящи силуета откъм морето, са ориентирани с входовете си към вътрешните улици, докато тераси, дворове и навеси оживяват фасадите към морето.

Тази особеност придава на града изключителна визуална цялост и подчертава взаимодействието между архитектура и природен контекст. Морето не е просто фон, а активен елемент от градския пейзаж, който определя начина на обитаване и възприемане на пространството.

Ансамбловата ценност на Старинен Несебър

Една от най-силните тези както на Иванчев, така и на Мавродинов, е че ценността на Несебър не се изчерпва с отделни обекти, а се проявява най-пълно в ансамбловото въздействие. (Иванчев, 1957) Старинният град следва да бъде разглеждан като хармонично цяло, в което народната жилищна архитектура, средновековните църкви, археологическите структури и уникалният крайбрежен релеф взаимодействат в единна пространствена композиция.

Макар терминът „исторически градски пейзаж“ да е въведен едва през ХХІ век, този ансамблов подход е заложен още в ранните изследвания на българските историци и архитекти. Те подчертават, че художествената и културната ценност на старите градове се разкрива най-пълно именно в тяхната цялост, а не в изолирани обекти.

Обобщени качествени атрибути: Хармонична градска тъкан – съчетание на архитектура, природа и атмосфера

- *„синтез на многовековна човешка дейност“*
- *„осезаеми следи в една хомогенна цялост, която хармонично се вписва в природата“*
- *„развиващ се и жизнен градски организъм“*

Обобщеният качествен атрибут „хармонична градска тъкан“ отразява уникалния синтез между многовековната човешка дейност, природния контекст на скалистия полуостров и атмосферата на Старинен Несебър. Тази градска тъкан представлява резултат от непрекъснато взаимодействие между архитектурни, археологически и природни елементи, които се интегрират в хомогенна и визуално хармонична цялост.

В основата на атрибута е синтезът на многовековна човешка дейност – от Античността през Средновековието до Възраждането. Всеки исторически пласт оставя осезаеми следи върху архитектурата и градската структура, като формира специфични пространства, композиции и визуални акценти. Средновековните църкви, археологическите останки от античния град

и традиционните български къщи от Възрожденския период се вплитат в един сложен пласт от исторически и културни наслоявания, създавайки уникален ансамбъл, който се развива органично и продължава да функционира като жизнен градски организъм.

Хармонията между архитектурата и природата е друг ключов елемент на атрибута. Традиционните жилищни сгради от Възрожденския период са внимателно разположени спрямо релефа на полуострова и морската ориентация, като архитектурният облик на града е съобразен с естествената конфигурация на терена (Иванчев, 1957). Това позволява на историческата градска тъкан да се вписва органично в пейзажа, създавайки визуална и функционална хармония между човешката дейност и природната среда.

Атрибутът включва и специфичната атмосфера на града – усещане за непрекъснатост, приемственост и съжителство на различни исторически епохи. Несебърската къща, с каменно приземие и дървен етаж, отразява културни влияния от различни периоди и демонстрира адаптация към социални и икономически промени. Разположението на помещенията, балконите и терасите показва внимание към морската ориентация и връзката с околната среда, което е характерно за високата архитектурна култура на несебърските майстори.

Този атрибут подчертава, че градската тъкан на Несебър не е статична, а динамична. Тя се развива и трансформира, съхранявайки историческите пластове и осигурявайки жизненост на града. В същото време хомогенната и хармонична цялост на ансамбъла прави несебърската градска среда изключително разпознаваема и ценна като пример за историческа урбанистична интеграция.

В резултат, „хармонична градска тъкан“ представлява уникален обобщен атрибут, в който се синтезират архитектура, история, природа и атмосфера. Той илюстрира устойчивостта на градската среда, приемствеността на културните пластове и способността на Несебър да функционира като жизнен и развиващ се исторически град, интегриран в природата на скалистия полуостров.

Бидейки непрекъснато развиващ се исторически град, Несебър споделя предизвикателствата, пред които са изправени повечето градове световно наследство. Историческите градове не са загинали във времето, всеки от тях е специфичен „динамичен градски организъм“, развиващ се в среда с богат културен контекст.

От момента на вписването на Старинния град в Списъка на световното наследство през 1983 г. до сега *„хармонична и хомогенна цялост с изключителната природна конфигурация на скалистия полуостров, свързан с континента с дълъг тесен провлак“* е претърпяла известна трансформация, поради различни причини. Темата е разгледана подробно в *Приложение 2: Актуално състояние на атрибутите на ИСС на Старинен град Несебър*

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Старинен град Несебър исторически град с хилядолетна история, чийто непрекъснат живот и натрупани пластове културно наследство го превръщат в обект с изключителна световна стойност. Разположен на скалист полуостров, градът е естествено предопределен за развитие като важен търговски, религиозен и културен център. Неговата многопластова история се отразява във физическата градска тъкан, архитектурните структури,

религиозните и жилищни сгради, както и в подводното археологическо наследство, като всяка епоха оставя своя специфичен отпечатък.

В рамките на анализа на Изключителната световна стойност (ИСС) на Старинния град са идентифицирани три основни пласта, всеки от които представя отделно, но взаимосвързано измерение на наследството.

- 1-вият пласт – „Хилядолетна история – многопластова градска тъкан“ – отразява непрекъснатия човешки живот на полуострова, материализиран чрез археологически находки, средновековни църкви и архитектурни елементи от различни периоди.
- 2-рият пласт – „Забележителен духовен център на християнството“ – подчертава ролята на Несебър като религиозно средище с регионално и надрегионално значение, представено чрез богато украсени църкви, стенописни цикли и характерни архитектурни форми, свидетелстващи за непрекъснатата духовна традиция.
- 3-тият пласт – „Градски и архитектурен ансамбъл, демонстриращ върховно майсторство в българския възрожденски стил“ – обособява уникалния ансамбъл на възрожденските къщи и градската тъкан, чиято хармония, пространствена организация и взаимодействие с религиозните и археологически структури създават разпознаваемия облик на Старинния град.

Атрибутите на културното наследство, структурирани в общи, колективни, специфични и обобщени качествени категории, осигуряват аналитична и управленска рамка за опазване на ИСС. Общите атрибути – археологическото наследство и църквите от различни периоди – демонстрират ясно дефинирани индивидуални ценности. Колективните атрибути изразяват хармонията и цялостността на градския ансамбъл, докато специфичните атрибути материализират тези ценности чрез конкретни архитектурни и градоустройствени решения, като възрожденските къщи, крепостните стени, историческата улична мрежа и подводните структури. Обобщените качествени атрибути синтезират нематериалните и пространствените характеристики на града – хармония, хомогенност, архитектурен облик, атмосфера и живост на градския организъм – които формират уникалното въздействие на Несебър като исторически град.

Този интегриран подход към идентификацията и анализа на ценностите и атрибутите осигурява ясна методологическа основа за картографиране, управление и мониторинг на обекта. Той позволява не само опазване на автентичността и цялостността на културното наследство, но и неговото адаптиране към съвременния контекст, като същевременно се съхранява непрекъснатостта на историческата памет и културната идентичност. Несебър, като жив и развиващ се исторически градски организъм, продължава да бъде уникален пример за синтез на вековна човешка дейност в сферата на културата и остава емблематичен носител на Изключителната световна стойност, призната от ЮНЕСКО.

В заключение, Старинен град Несебър представлява съвкупност от исторически, духовни и архитектурни ценности, чиято уникалност се проявява както в отделните културни обекти, така и в цялостния ансамблов ефект. Системата от идентифицирани атрибути и пластове осигурява необходимата рамка за стратегическото управление и устойчиво опазване на този изключителен град, като гарантира, че неговото наследство ще продължи да вдъхновява настоящите и бъдещите поколения.

Използвани източници

I. Първични източници

UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*: UNESCO.

UNESCO. (2023). *Decisions adopted during the extended 45th session of the World Heritage Committee*. Riyadh: UNESCO.

UNESCO. (2005). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Retrieved 09 30, 2025, from whc.unesco.org: <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>

UNESCO. (2023). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO.

UNESCO, I. I. (2022). *Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context*. Paris: UNESCO.

ДИСС. (2010). *Ancient City of Nessebar*. Retrieved from UNESCO Web Site: <https://whc.unesco.org/en/list/217/>

Национален институт за недвижимо културно наследство. (2018). *Доклад за мониторинг върху състоянието на обекти със статут на недвижими културни ценности на територията на „Старинен град Несебър“*. София: НИНKH.

Национален институт за недвижимо културно наследство.. (2020). *Доклад от мониторинг на върху състоянието на градската среда групов НКЦ „Старинен град Несебър“*. София: НИНKH.

II. Научна литература

Монографии

Sayger, C. &. (1834). *Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de sa majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830*. Paris: Imprimerie de Firmin Didot Frères.

Василиев, А. (1950). *Църкви от по-ново време в Несебър и Созопол*. Бургас: Б. изд.

Димова, В. (2008). *Църквите в България през XIII-XVI век*. София.

Иванчев, И. (1957). *"Несебър и неговите къщи"*. София: "Наука и изкуство".

Йорданова-Петрова, М. (2020). *Жилищната архитектура в България XVII-XVIII в.* София: НБУ.

Кедрин, Г. (1839). *Синопис историон, т. 2 (Хронография)*.

Константинидис, М. (1945). *Месемврия*. Атина.

Попов, А. (1957). *Материали и конструкции при архитектурното строителство в Странджанския край, Странджанска експедиция*. София: БАН.

Рашенов, А. (2006). *Месемврийски църкви, 2 изд.* Несебър: Музей "Старинен Несебър".

Стамов, С. (2007). *Дървената народна къща*. София.

Теоклиева-Стойчева, Е. (2015). *Златната книга на Несебър*. Бургас.

Статии от научни конференции и периодични издания

Jokilehto, J. (2006). *World Heritage: Defining the outstanding universal value*. Retrieved 10 15, 2025, from <http://www.ct.cecil-br.org>

Икономова, А. К. (2023). Художествената украса на фасадите на несебърските средновековни църкви. *Съвременни технологии в културно-историческото наследство - 2023*, (pp. 257-264). София.

Икономова, А. К. (2024). Технология на изграждане на традиционните несебърски къщи. Изследване на изгубената автентичност. *Съвременни технологии в културно-историческото наследство - 2024*. София.

Мавродинов, Н. (1947). Българската дървена архитектура. *Архитектура*, кн. 8-9.